

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

**ISSN 978-966-493-821-8
ISSN 2226-4388
DOI: 10.31651/2226-4388-2024-37**

МОВОЗНАВЧИЙ ВІСНИК

Збірник наукових праць

— ВИПУСК 37 —

**Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2006 році**

**ЧЕРКАСИ
2024**

**Засновник, редакція – Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованих засобів масової інформації
КВ № 12092-963Р від 14.12.2006.

*Наказом МОН України № 420 від 15.04.2021 збірник наукових праць
«Мовознавчий вісник» Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
включений до Переліку наукових фахових видань України
(категорія «Б»).*

Ідентифікатор медіа в Реєстрі суб'єктів у сфері медіа R30-01518.

У збірнику наукових праць з'ясовано актуальні проблеми історії мови, діалектології, граматики, дискурсології, лексикології, комунікативної лінгвістики, соціолінгвістики та прикладної лінгвістики. Представлено рецензії на монографію та збірник матеріалів конференції.

Для викладачів, аспірантів і науково обдарованої молоді.

Випуск 37 збірника наукових праць «Мовознавчий вісник» рекомендований до друку та до поширення через мережу Інтернет вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 4 від 19 грудня 2024 року).

Журнал індексований Google Scholar, Index Copernicus (ICV 2023: 77.47).

Головний редактор: Л. В. Шитик, доктор філологічних наук, професор.

Заступник головного редактора: Г. І. Мартинова, доктор філологічних наук, професор.

Відповідальний секретар: Т. В. Щербина, кандидат філологічних наук, доцент.

Склад редакційної колегії:

М. І. Калько, доктор філологічних наук, професор; В. В. Калько, доктор філологічних наук, професор; П. Ю. Гриценко, доктор філологічних наук, професор; А. Золтан, доктор філологічних наук, професор (Угорщина); О. Тімко-Дітко, доктор філологічних наук, професор (Хорватія); Б. Осовський, доктор наук (Польща); Х. Бак, доктор філологічних наук, професор (Туреччина); М. Вашичек, доктор філософії (Чеська Республіка); М. Янков'як, доктор гуманітарних наук (Чеська Республіка); В. Лебович, доктор філософії (Угорщина); Р. Бальсис, доктор гуманітарних наук, професор (Литва); А. Ф. Бергсасі, доктор філософії, доцент; В. М. Мойсієнко, доктор філологічних наук, професор; О. Ю. Зелінська, доктор філологічних наук, професор; М. І. Личук, доктор філологічних наук, професор; І. А. Мельник, доктор філологічних наук, професор; М. О. Вінтонів, доктор філологічних наук, професор; І. В. Гороф'янюк, кандидат філологічних наук, доцент; В. В. Денисюк, кандидат філологічних наук, доцент; С. Є. Ігнат'єва, кандидат філологічних наук, доцент; Л. В. Корновенко, кандидат філологічних наук, доцент; А. А. Таран, кандидат філологічних наук, доцент.

За дотримання права інтелектуальної власності, достовірність матеріалів та обґрунтування висновків відповідають автори.

Адреса редакційної колегії:

18000, м. Черкаси, бульвар Шевченка, 81,

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
кафедра українського мовознавства і прикладної лінгвістики. Тел. (0472) 355396

web-сайт: <http://ling-ejournal.cdu.edu.ua>

e-mail: movoznavchyi_visnyk_chnu@ukr.net

Founder, editorial board – Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

Certificate of state registration of printed mass media KB № 12092-963P dated 14.12.2006.

By the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 420 from 15.04.2021 the collection of scientific works “Linguistic Bulletin” of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy is included in the List of Scientific Professional Journals of Ukraine (category “B”).

Media ID in the Register of Media Entities R30-01518.

The collection of scientific works clarifies the current issues of the history of language, dialectology, grammar, discourse studies, lexicology, communicative linguistics, sociolinguistics, and applied linguistics. Reviews of the monograph and the collection of conference proceedings are presented.

For teachers, graduate students and scientifically gifted youth.

The 37th issue of the collection of scientific works “Linguistic Bulletin” is recommended for publication and distribution via the Internet by the Academic Council of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy (Protocol № 4 of December 19, 2024).

The journal is indexed by Google Scholar, Index Copernicus (ICV 2023: 77.47).

Editor-in-Chief: *L. V. Shytyk*, Doctor of Philological Sciences, Professor.

Deputy Executive Editor: *H. I. Martynova*, Doctor of Philological Sciences, Professor.

Executive Secretary: *T. V. Shcherbyna*, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor.

The composition of the editorial board:

M. I. Kalko, Doctor of Philological Sciences, Professor; *V. V. Kalko*, Doctor of Philological Sciences, Professor; *P. Yu. Hrytsenko*, Doctor of Philological Sciences, Professor; *A. Zoltan*, Doctor of Philological Sciences, Professor (Hungary); *O. Timko-Ditko*, Doctor of Philological Sciences, Professor (Croatia); *B. Osowski*, Doctor of Science (Poland); *H. Bak*, Doctor of Philological Sciences, Professor (Turkey); *M. Vasicek*, Doctor of Philosophy (Czech Republic); *M. Jankowiak*, Doctor of Humanities (Czech Republic); *V. Lebovics*, Doctor of Philosophy (Hungary); *R. Balsys*, Doctor of Humanities, Professor (Lithuanian); *A. F. Beregszaszi*, Doctor of Philosophy, Associate Professor; *V. M. Moisiienko*, Doctor of Philological Sciences, Professor; *O. Yu. Zelins'ka*, Doctor of Philological Sciences, Professor; *M. I. Lychuk*, Doctor of Philological Sciences, Professor; *I. A. Melnyk*, Doctor of Philological Sciences, Professor; *M. O. Vintoniv*, Doctor of Philological Sciences, Professor; *I. V. Gorofyanyuk*, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor; *V. V. Denysiuk*, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor; *S. E. Ihnatieva*, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor; *L. V. Kornovenko*, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor; *A. A. Taran*, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor.

The authors are responsible for the observance of intellectual property rights, authenticity of materials and substantiation of conclusions.

Editorial Board Address:

18000, Cherkasy, Shevchenko Boulevard, 81,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics. Ph. (0472) 355396
Website: <http://ling-ejournal.cdu.edu.ua>
e-mail: movoznavchy_i_visnyk_chnu@ukr.net

ЗМІСТ

ДІАЛЕКТОЛОГІЯ. ІСТОРІЯ МОВИ

Мартінова Г. І. СПОЛУЧНИКИ СУРЯДНОСТІ В СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКИХ ГОВІРКАХ	6
Kobus J. Z WARSZTATU DIALEKTOLOGA I REDAKTORA WIELKOPOLSKICH SŁOWNIKÓW REGIONALNYCH – PROBLEMY NIE TYLKO NAUKOWE	19
Kocherga H. V. WRITTEN HISTORY OF VERBAL PREFIXATION IN THE OLD UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE OF THE 14TH – 17TH CENTURIES	26

ГРАМАТИКА

Христіанінова Р. О. ПІДРЯДНІ ІМЕННИКОВІ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ У ФУНКЦІЙНІЙ ГРАМАТИЦІ	34
Ковтун О. В. КАТЕГОРІЯ ЧИСЛА ІМЕННИКА УКРАЇНСЬКОЇ Й АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ ТА ЇЇ АКСІОЛОГІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ	43

ДИСКУРСОЛОГІЯ. ЛЕКСИКОЛОГІЯ

Космеда Т. А. ОБРАЗ ВІЙНИ В ТЕКСТІ ЩОДЕННИКА О. ДОВЖЕНКА (ДО 130-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ПИСЬМЕННИКА).....	52
Кононенко О. В. АНГЛІЗАЦІЯ НАУКОВО-ОСВІТНЬОГО МЕРЕЖЕВОГО ДИСКУРСУ: ЛЕКСИКО-ТЕМАТИЧНИЙ ОБШИР І СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ ЯВИЩА	61
Дубик А. М. ГРАМАТИЧНІ ЗАСОБИ ЗВ'ЯЗНОСТІ В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПІСНЯХ ЖАНРІВ ХІП-ХОП І ПОП	69

КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА. СОЦІОЛІНГВІСТИКА. ПРИКЛАДНА ЛІНГВІСТИКА

Калько В. В., Калько М. І. УКРАЇНСЬКІ ПАРЕМІЇ ЯК ЗАСОБИ ПЕРСУАЗИВНОГО ВПЛИВУ	75
Черничко С. С. ЗАКАРПАТСЬКІ УГОРЦІ ТА ЇХНІ МОВНІ ПРИГОДИ В УГОРЩИНІ	85
Шитик Л. В., Щербина Т. В. МЕТОДИ КВАНТИТАТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ В ДОСЛІДЖЕННІ ІДІОСТИЛЮ ПИСЬМЕННИКА (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ЛЮКО ДАШВАР)	102

РЕЦЕНЗІЇ

Калько В. В. МОВА – ПОЛІТИКА – ВІЙНА: ПОГЛЯД ЛІНГВІСТА	112
Дудич-Лакатош К. І., Барань Є. Б. СТАВЛЕННЯ ДО МОВОВЖИВАННЯ ТА МОВНИХ ВАРІАНТІВ: УЗАГАЛЬНЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ	119

CONTENT

DIALECTOLOGY. HISTORY OF LANGUAGE

Martynova Hanna	
CONJUNCTIONS OF SUBJECTIVITY IN THE MIDUPPERDNIPIER PATOIS	6
Kobus Justyna	
FROM THE WORKSHOP OF A DIALECTOLOGIST	
AND EDITOR OF THE GREAT POLAND REGIONAL DICTIONARIES –	
PROBLEMS NOT ONLY SCIENTIFIC	19
Kocherga Halyna	
WRITTEN HISTORY OF VERBAL PREFIXATION IN THE OLD UKRAINIAN 26	
LITERARY LANGUAGE OF THE 14th – 17th CENTURIES.....	26

GRAMMAR

Khrystianinova Raisa	
SUBORDINATE NOUN PHRASES IN FUNCTIONAL GRAMMAR	34
Kovtun Oksana	
THE CATEGORY OF NOUN NUMBER IN UKRAINIAN AND ENGLISH	
AND ITS AXIOLOGICAL POTENTIAL.....	43

DISCOURSEOLOGY. LEXICOLOGY

Kosmeda Tetyana	
THE IMAGE OF WAR IN THE DIARY TEXT OF O. DOVZHENKO	
(ON THE 130TH ANNIVERSARY OF THE WRITER'S BIRTH)	52
Kononenko Olha	
ANGLIZATION OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL NETWORK DISCOURSE:	
LEXICO-THEMATIC SCOPE AND SOCIAL FACTORS OF THE PHENOMENON.....	61
Dubyk Andrii	
COMPARATIVE ANALYSIS OF COHESIVE DEVICES IN MODERN UKRAINIAN SONGS	
OF THE HIP-HOP AND POP GENRES.....	69

COMMUNICATIVE LINGUISTICS. SOCIOLINGUISTICS. APPLIED LINGUISTICS

Kalko Valentyna, Kalko Mykola	
UKRAINIAN PROVERBS AS TOOL OF PERSUASIVE INFLUENCE.....	75
Csernicskó István	
TRANSCARPATHIAN HUNGARIANS	
AND THEIR LINGUISTIC ADVENTURES IN HUNGARY	85
Liudmyla Shytyk, Tetyana Shcherbina	
METHODS OF QUANTITATIVE LINGUISTICS IN THE STUDY	
OF THE WRITER'S IDIOSTYLE (BASED ON LYUKO DASHVAR'S WORKS).....	102

REVIEWS

Kalko Valentyna	
LANGUAGE – POLITICS – WAR: A LINGUIST'S VIEW	112
Dudych-Lakatos Kateryna, Erzsebet Barany	
ATTITUDES TOWARDS LANGUAGE USE AND LANGUAGE VARIANTS: GENERALIZED RESEARCH	
RESULTS.....	119

СПОЛУЧНИКИ СУРЯДНОСТІ В СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКИХ ГОВІРКАХ

*Г. І. Мартинова, доктор філологічних наук, професор
кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)*

e-mail: ganmart@meta.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8033-075X>

У статті на матеріалі діалектних текстів проаналізовано систему сполучників сурядності в середньонаддніпрянських говірках, представлено репертуар кон'юнктивів, указано на його специфіку в просторовій проєкції, особливості функціонування в живому мовленні.

*Застосування текстоцентричного підходу до вивчення сполучників сурядності забезпечило їхню докладну характеристику щодо репертуару, його варіативності й відкритості до взаємопроникнення для вираження різних типів сурядного зв'язку та семантико-синтаксичних відношень у текстовому оточенні в різних групах середньонаддніпрянських говірок, уможливило виокремлення типового для них і специфічного. Спостережено, що репертуар сполучників сурядності в досліджуваному континуумі включає одиниці давнього походження, він менш повний, ніж у літературному стандарті, однак більш різноманітний за рахунок уживання місцевих кон'юнктивів – протиставних **ну, так (дак)**, зіставного **ну...то** та фонетичної варіативності сполучників **та (да)**, **та й (да й)**, **так (дак)**, **але (ал'е, али, ал'и)**, **та...то (да...до)**, **так...то (дак...то)** тощо, що зумовлює діалектну диференціацію досліджуваного континууму в опозиції північні : центральні говірки та західні : центральні. Специфіку функціонування сурядних сполучників у середньонаддніпрянських говірках репрезентує їх повторення для «нанизування» компонентів речення чи його частин як відображення автентичності говіркового мовлення; поліфункційність у вираженні різних типів сурядного зв'язку (єднального, протиставного, зіставного, приєднувального) та різних семантико-синтаксичних відношень; ширший репертуар кон'юнктивів для вираження зіставних відношень, редукцію чи заступлення компонентів повторюваних і парних кон'юнктивів.*

Ключові слова: *середньонаддніпрянські говірки, діалектний текст, слово-морфема, сполучники сурядності, репертуар кон'юнктивів, варіативність, редукція, семантико-синтаксичні відношення.*

Актуальність дослідження. Сполучники є необхідним складником граматичної будови сучасної української мови, адже виконують у ній важливу функцію, поєднуючи члени речення, його частини чи речення в тексті й водночас виражаючи семантико-синтаксичні відношення між ними. У сучасному мовознавстві кон'юнктиви розглядають традиційно як окремий лексико-граматичний клас слів та по-новому – як аналітичні синтаксичні морфеми чи слова-морфеми. Як відомо, вони оформлюють логічні відношення між синтаксичними одиницями (суб'єктно-об'єктні, часові, причиново-наслідкові, умовно-наслідкові тощо), реалізуючи реальні зв'язки між предметами і явищами довкілля. Оскільки сполучники як службові слова-морфеми вирізняють, за твердженням К. Городенської, «на основі їхнього функціонального навантаження в семантико-граматичній сфері мови» [6, с. 12], то для повноти їх дослідження надзвичайно актуальним є текстоцентричний підхід.

Актуальність вивчення граматичних одиниць за матеріалами зв'язних діалектних текстів підсилює той факт, що саме вони, за висловом П. Гриценка, забезпечують повноту свідчень про структурні риси говірок, представляють «обсяг і якість інформації про складну організацію розмаїтого репертуару мовних одиниць говірок відповідного хронотопу, можливість виявлення на підставі текстів взаємодії в комунікації мовних і позамовних (невербальних) засобів передавання змістів, модальностей, конотацій, визначення залежностей актів мовлення від позамовного середовища та умов мовлення, експлікації в

словоладі та характері текстотворення діалектної особистості з її індивідуальними лінгвальними, часовими, освітніми, соціокультурними особливостями» [7, с. 102–103]. Важливо, що збірники діалектних текстів кінця XX – початку XXI ст. сформовані на ґрунті аудіозаписів, є їхніми графічними аналогами, а це забезпечує надійну, широку й достовірну інформативність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Функціонування сполучників у народному мовленні досліджено спорадично й неповно як щодо їхнього репертуару та навантаження, так і за охопленням українського діалектного континууму. В узагальнювальних працях сполучники та їхні функції описано для характеристики відмінностей у будові простого та складного речень, де принагідно вказано й на специфіку їх уживання в різних діалектах української мови [1, с. 168–176], чи спорадично серед типових синтаксичних рис окремих наріч і діалектів [6, с. 152, 181, 215, 275, 300, 327–328, 367, 383, 412, 446]. Деяку інформацію про поширення й специфіку функціонування сполучників у діалектах представлено в «Атласі української мови» (АУМ 1, к. 271; АУМ 2, к. 255, 256) та регіональному «Атласі українських говірок Північної Буковини» К. Германа, де скартографовані окремі сурядні і підрядні сполучники (Герман, к. 167–182).

За матеріалами діалектних текстів сполучники розглядали в описах граматичних систем наддунайської степової говірки південно-східного наріччя (М. Делюсто) [8, с. 13], гуцульської (О. Вінтоняк) [3, с. 13], західноpodільських говірок (Б. Коваленко, Н. Коваленко) [11, с. 177], перехідних говірок полісько-волинського [15] та гуцульсько-покутського [12] типів. М. Делюсто відзначила вужчий репертуар та нижчу частотність уживання сполучників у діалектних текстах порівняно з літературними, вказала на перевагу функціонування сурядних сполучників над підрядними [8, с. 13], вирізняла наявність сполучників, специфічних для степової говірки межиріччя Дністра і Дунаю [9, с. 136]. Ю. Ричагівська проаналізувала функціонування сурядних сполучників у текстах з однієї говірки Рівненщини, вказала на багатозначність багатьох із них, відкритість для взаємопроникнення та доповнення говірковими формами [15, с. 101–103]. У статті М. Ковальчук описано діалектні варіанти сурядних і підрядних кон'юнктивів у різних типах речень із говірки перехідного гуцульсько-покутського типу на Надвірнянщині [12, с. 48]. Найдокладніше за матеріалами діалектних текстів сполучники розглянуто в монографії А. Колесникова, де вказано на меншу активність та незначну кількість репрезентантів порівняно з літературною моделлю, специфіку їхнього використання в українських південнобесарабських говірках (варіативність, лакунарність, редукцію та вживання в нетипових позиціях), а також поширення протиставних сполучників та обставинних причини [13, с. 436–459, к. 75–77]. Г. Мартинова принагідно проаналізувала окремі сполучники із середньонаддніпрянських говірок як підґрунтя їх класифікації, визначила частотність і специфіку функцій у різних зонах досліджуваного континууму [14, с. 293–298]. Водночас в українському мовознавстві відсутні спеціальні студії про систему сполучників середньонаддніпрянського діалекту, що переважно належать до архаїчного шару словникового складу мови й потребують поглибленого вивчення.

Мета статті – проаналізувати систему сполучників сурядності в середньонаддніпрянських говірках, представити їхній репертуар, його специфіку в просторовій проєкції, з'ясувати особливості функціонування у зв'язному мовленні.

Матеріали й методи дослідження. Джерелом для дослідження стали діалектні тексти із середньонаддніпрянських говірок, представлені в збірниках та у вигляді електронної фонотеки (ГПК, ГЗП, ГЧ). Вони репрезентують спонтанне зв'язне мовлення діалектоносіїв, що дає змогу фіксувати сполучники в системі, представити їхній репертуар, специфіку семантико-синтаксичних відношень, продуктивність / непродуктивність, варіативність, а також лакунарність, що складно виявити за програмою. Усе це вможливорює цілісне вивчення сполучникової системи досліджуваного ареалу. У статті застосовано такі методи: описовий (для докладного аналізу та презентації мовного матеріалу), моделювання (для представлення системи сурядних сполучників із середньонаддніпрянських говірок), контекстуального аналізу (для виявлення специфіки функціонування й семантико-синтаксичних відношень),

ареалогічний (для характеристики кон'юнктивів за поширенням) та методичу кількісних підрахунків (для з'ясування активності окремих груп сполучників).

Результати дослідження та їх обговорення. У діалектних текстах із середньоаддніпрянських говірок сполучники досить часто використовувані, а саме: на одній сторінці серед 495 слів засвідчено 55 сполучників, що становить приблизно 11 %. З-поміж двох основних груп сполучників (сурядні та підрядні) більшу активність у мовленні середньоаддніпрянців мають сурядні сполучники (приблизно 7,9 % від загальної кількості слів на сторінці тексту супроти 3,2 % для підрядних кон'юнктивів), що підтверджує спостереження інших дослідників [8, с. 13; 15, с. 460]. У статті зупинимося на характеристиці сурядних сполучників.

Найчастотнішими в текстах є прості кон'юнктиви (*і (й), та (да), а, ну, дак, чи*): *прийшл'а н'ішки з с'танц'іі в од'н'ій сп'ідниц'і і в од'н'ій кохт'і / і о'дин т'іки л'ис'точ'ок бу'маги* (ГЧ, с. 51); *так во'на уз'ал'а да заб'рал'а ми'не с'уди* (ГЧ, с. 82); *ну во'на ха'роша бу'ла / а ни в'м'іл'а ба'л'акат' по'тому / по'нашому* (ГЧ, с. 49); *о'то й на со'л'ом'і си'д'іл'и / ку'рил'и / чи в'карти г'рал'и йак у'кого бу'л'и* (ГЧ, с. 35); *та шо ж'мати бол'ни / ну бу'ла в нас ко'рова* (ГПК, с. 43).

Зрідка трапляються складні сурядні кон'юнктиви, зокрема одиничний або та повторюваний або...або (203 слововживання), що містять у складі прості первинні сполучники: *сирид'дво'ра сто'йал'а табу'ретка і д'іжа с'тавил'ас'а і накри'вал'ас' рушни'ком або с'катирт'ом* (ГЧ, с. 43); *скл'адал'и у сно'пи / або п'ів'кони називал'и* (ГЧ, с. 124); *або дириг'йана миска й об'крашина та'к'іми цв'ітами / або чириг'йана* (ГЧ, с. 42); *і бириг'л'и цей жи с'катирт' або в скрин'і / або в сунду'ку* (ГЧ, с. 50); *сн'івниц'а та'ка або хо'д'ача або к'ругла та'ка* (ГЧ, с. 165). Серед складених засвідчуємо кон'юнктиви *та й, да й, ше й, та ше й, ни т'іл'ки...а й, ни т'іки...а, ни т'іки...а й, не т'іки...ше й, ни т'іки...ше*, що сполучають однорідні члени в простих реченнях та частини в складносурядних. Диференціацію говірок досліджуваного ареалу засвідчують кон'юнктиви *да, да й, дак*, які фіксуємо тільки в текстах із північних середньоаддніпрянських говірок: *то ми то'жи н'р'ал'и на н'р'адку / н'ідимо да нап'рад'мо / а то'д'і ч'и'мо* (ГЧ, с. 80); *і йа су'кал'а / да в'ін у той кл'убок же ізмо'тал'и / да то'д'і вже'мати і ч'е'вже'ковдр'у чи там р'адно* (ГЗП, с. 26); *а із' того / із ма'шини с'т'агнут' т'і кл'уч'ками / да й при'йде'м ми биз ни'чого* (ГПК, с. 31); *дак йа в той туал'ет / да й захо'вал'ас'а* (ГЧ, с. 47); *да все ж'йа і з'найу / да й бачил'а і тир'п'іл'а* (ГЗП, с. 28); *у'же ж'с'ватал'и ж' доч'ку / дак чи ба'гата ж'зна'ват'* (ГЧ, с. 37), тоді як у центральній, східній та південній частинах досліджуваного ареалу спостерігаємо варіанти *та, та й, так*: *на по'роз'і йіх благослов'а'є бат'ко та'мати з в'іконою* (ГЗП, с. 28); *то'д'і поп'ідростал'и та'вже в кол'госп'н'іш'л'и / та в кол'госп'і все в'рем'я / та так о'то й живи'мо* (ГПК, с. 221); *на о'б'ід прийш'ла / погодувал'а / та й об'ратно пошл'а* (ГПК, с. 31); *йа по'сизу / та й н'ідимо* (ГЗП, с. 54); *а в нас жи н'і'чого ни бу'л'о / шо там картоп'л'ину о'то привизл'а / так і са'дит' жи т'реба* (ГЧ, с. 52). Дослідники кваліфікують наявність сполучників *да, да й, дак* як одну з виразних рис північного наріччя [1, с. 170], а в північній групі середньоаддніпрянських говірок вони, на нашу думку, поширені внаслідок багатовікових контактів населення суміжних із ними діалектів – східнополіського та середньополіського. За свідченнями пам'яток, сполучники *да, та* були вживані в давньоруській мові для вираження єднальних відношень [10, с. 296].

У сучасному українському мовознавстві сурядні сполучники поділяють на єднальні, зіставні, протиставні, розділові, приєднувальні та градаційні [8, с. 190–191]. Наддіалектну систему сурядних сполучників із середньоаддніпрянських говірок представлено в таблиці.

Єднальні	Протиставні	Зіставні	Розділові	Приєднувальні	Градаційні
<i>і, й. та (да), та й, да й, і...і, й...й,</i>	<i>а, ну, а'ле, ал'е, ал'и, али, та, да, так, дак</i>	<i>а, а то, та...то, да...до, а...то, ну...то,</i>	<i>чи, або, чи...чи, або...або, то...то, хоч...хоч</i>	<i>та й, да й, а ше (й), та ше (й), да ше (й), да ше (ж)</i>	<i>ни т'іл'ки ...а й, ни т'іки...а, ни т'іки...а й, не т'іки...ше</i>

та...та, ні...ні		так...то, дак...то, як...то, як...дак			й, ни т'іки...ше
---------------------	--	--	--	--	--

Найбільш частотні в діалектних текстах із середньонаддніпрянських говірок єднальні сполучники, зокрема власне-єднальні: *і, й, та (да), да й, та й, і...і, й...й, та...та, ні...ні*. Серед особливостей їх уживання в середньонаддніпрянських говірках спостерігаємо «нанизування» простих речень або компонентів складного речення із сурядним зв'язком: *і йа так жи ж хотіл'а / хот'іл'а / а в'ін на електрики / і п'ішов на електрики / вивчивс' і робив / і робив електриком / і тод'і у'же опи'нивс'а в'ін ...* (ГЧ, с. 67); *а йа у хат'і си'жу / си'жу / та вийду та о'то ту'пор воз'му мал'ен'кий та о'то т'іки а'би так / йак жит' / то жит' (ГЗП, с. 51); та це йа назм'італа / бо йа була у л'у'дей / та це по'зичила м'іш'ка / та назм'італа / та прине"сла м'ішок (ГПК, с. 258), як і в інших діалектах української мови [1, с. 170; 15, с. 104], де «це звичний спосіб говоріння. Нанизування фрагментів мовлення за допомогою сурядних сполучників не лише допомагає пов'язати текст, а й забезпечує ритмічність говіркового мовлення, створює надзвичайну його мелодійність» [15, с. 104].*

Єднальні сполучники функціують у простих реченнях, поєднуючи:

– однорідні члени речення: *у нас сви'н'а була / то прийшли пол'їцайі і забрали (ГЧ, с. 304); на тиждин' два рази / бин'ти / і прат' т'реба / і гл'адит' / і роз'мотуват' (ГЧ, с. 51); і тод'і луш'пин':а з бур'а'ка і з кар'топл'і / це ше й добре (ГЧ, с. 86); а в'ін і'де та ка'же (ГЧ, с. 86); а тод'і вит'а'гаймо ту ко'т'уши'ч'ку да мо'тайимо (ГЧ, с. 79); а тод'і по'їхал'и в Б'іл'орус'ї'у / да м'ін'ал'и там кар'топл'у / куп'л'ал'и / м'ін'али (ГЧ, с. 52); по'же"нилис'а та й д'іток у'же со'б'і прид'бали (ГЧ, с. 123);*

– частини складносурядного речення: *у де"р'жаву / з дому / сто дес'ат' штук т'реба здат' // і моло'ко зда'вали / і йа'й'чка зда'вали (ГЧ, с. 86), дайте йа хоч го'лову з'мий'у / та вже ту го'ловочку со'б'і з'мила / та в'ін й'ї'ї і по'в'ів ц'у т'ітку та застр'єлили й'ї'ї (ГЧ, с. 304); та'ке за'с'ік був / да 'бмазаний зсе"редини гл'ино'у рудой'у (ГПК, с. 45); вос' миро нас бу'л'о вс'іх / да й у'с'і вже й по'мерл'и (ГЗП, с. 27);*

– частини тексту: – *Оце та'ка / чисто ти та'ка / і п'ика л'овка й ти л'овка / і видно й ха'рактер л'овкий // – І все / і вже ти п'ут'н'а л'у'дина (ГЗП, с. 28); та там дав'н'іш'н'ойі / старин:ойі та'койі с'н'івал'и (ГЧ, с. 176); ну йак жи вам ска'зат' / ну там / де ви рош'чувал'и 'овош'ч'і / у парн'и'ки // та там поро'бил'а / а тод'і зам'іж п'іш'л'а / дес' у'з'авс'а (ГЗП, с. 29); ну вибрат' / а тод'і помо'чит' йо'го у во'д'і / у став'ку / во'но дн'ів три чи чо'тир'і по'мокни" / вимокл'о // а тод'і вит'а'гниш' да пот'реш' йо'го (ГЧ, с. 80); ти'пер поро'шок йе / а тод'і ж ни бу'ло н'і'чого // ну шо мо'гли зроби'т' (ГЧ, с. 355); Інф.2: – Ви роска'ж'іт' / шо ви д'ітей заб'рал'и / Інф. 3: – Четви'ро / Інф. 1: – Да й д'ітей заб'рала до себе сирот' / сироти тро'є ос'тал'ос'а / да мо'йа чит'верта (ГЧ, с. 78).*

Функціуючи в реченнях, сурядні сполучники виражають різні семантико-синтаксичні відношення, зокрема:

– одночасності: *т'реба шоб і сн'іг жи одки'дал'и / бо т'і ж об'ози і йдут' / і йдут' / і ви'зут' у'се / і те / і ма'шини йдут' (ГЧ, с. 46); все / і бур'а'ки / і кар'топл'у / і ци'бул'у / все брав (ГПК, с. 45); гу'л'али дуже до'вго й гарно (ГЧ, с. 85); ота'к і бу'л'и горш'ки та горш'ч'еч'ки / та ч'а'вунч'ики та ч'аву'ни (ГЧ, с. 148);*

– послідовності та часової наступності: *ка'жда би'ре со'б'і р'ад'но / і пос'теле (ГЧ, с. 78); ну вич:е ше / а тод'і із'моту'є / зараз із'моту'є і шийе сороч'ки / шийе і над'і'вайе і носит' (ГЧ, с. 80); та'ка д'і'жа ж та'ка чи'мал'а / гл'и'бока / дири'в'яна / і ту'да о'то покл'а'деш 'к'іста / і рош'чиниш' і в'чиниш' хл'іб (ГЧ, с. 79); ту'ди коло'на добро'вол'ц'ів і тих парт'і'зан по'ранили / постр'іл'али та там за'гребин'і ли'жат' (ГЧ, с. 311); во'но дн'ів три чи чо'тир'і по'мокни" / вимокл'о / а тод'і вит'а'гниш' да пот'реш' йо'го (ГЧ, с. 80); т'реба йо'го по'с'ї'ят' / а тод'і і вимочи'т' / і пот'і'пат' / і по'п'р'аста (ГЧ, с. 78); догл'а'дала / і чоло'в'іка / і поодбу'вала й пана'хиди / і див'я'тини / й сороко'вини / і годо'вини (ГЧ, с. 91);*

– приєднувальні: *це ж кол'о печ'і пл'ита і прип'ічок / і о'п'ічок же у тому у печ'і* (ГЧ, с. 35); *ой-йо-йой / да все ж йа і з'найу / да й бачил'а і тир'п'іл'а* (ГЗП, с. 28);

– причиново-наслідкові: *так ми бо йал'ис' / дуже його і ни ходил'и н'і куди отож так* (ГЧ, с. 50); *у'се чисто позаб'ірал'и / і йа при'їхал'а в од'н'ій спод'ниці ото* (ГЧ, с. 51); *а во'ни в'м'іс'т'і / в'м'іс'т'і жил'и / в'м'іс'т'і йіли / і зараз во'ни ми'не шчи'тайут' за 'мат'ір / за р'ідну* (ГЧ, с. 78); *во'на в Ге'рман'ійі притворилас'а дур'нойу / ну наче ни пон'імала / і йі'її отпустили з'туда* (ГЧ, с. 304);

– умовно-наслідкові: *то'д'і ш:и'вайимо і р'ад'но во'но ши'роке то'д'і* (ГЧ, с. 79); *ми йа'кос' одстр'ойимо вам 'хатку / да і будите жит'* (ГЧ, с. 81) тощо.

Спостережено найбільшу частотність використання сполучника *і* та його варіанта *й*, зокрема, у текстах із центральних середньонадніпрянських говірок (364 ст.) *і* трапляється 5934 рази, *й* – 1340 разів. Щоправда, незначний відсоток серед цих випадків становить транспозиція сполучника *і* (*й*) в частку (1–3 випадки на сторінці): *Ко'сил'и бул'о ко'сойу / обикно'вен:о / бат'ко ко'се бул'о / а йа йак п'ідб'іл'шал'а / то вже в'й'зал'а в сно'пи / і так і жниву'вал'и / са'м'і мол'отил'и / скл'адал'и у сно'пи / а'бо п'ів'копи називал'и / це т'риду'ат' штук // йак о'це ж у го'род'і / і воз'ками / і т'ік стру'гал'и / о'це вистру'жут' до твир'дойі 'почви / а то'д'і ж і кл'а'дут' і на ц'ій 'почв'і ц'іном мол'от'ат'* (ГЧ, с. 124); *У 'Кийив'і і дочка / і син / там учил'ис'а / і 'арм'ійу 'дбу'вали / й пожил'ис'а* (ГЧ, с. 124). Серед 10 слововживань у поданих реченнях 2 випадки партикуляції (приклади підкреслено). І сполучник, і частка праслов'янського походження, вони поширені в усіх слов'янських мовах; вважають, що *і є давньою формою місц. в. одн. вказівного займенника *'е'о (ЕСУМ, т. 2, с. 287).

Водночас сполучник *та* фіксуємо 1778 разів, *та й* – 187 разів. Кон'юктиви *та*, *та й* поширені в центральній, східній та південній групах середньонадніпрянських говірок, тоді як їхні варіанти *да*, *да й* трапляються в текстах із північних середньонадніпрянських говірок, зокрема, у правобережних *да* спостережено 332 рази, а *да й* – 20 разів: *а с'і'чут' / у 'д'із'ц'і наби'райут' / із'давши да пос'і'чеш др'іб'ен'ко / на 'досто'ц':і / да й ото так* (ГЧ, с. 304), а в лівобережних *да* – 105 разів, *да й* – 15 разів: *ой-йо-йой / 'доч'ко / йа'ке пириж'ил'и / да гол'од'н'і / да ни бул'о ж н'і'ч'ого / да рвеш бур'іан йа'кий / да сви'р'іну / да у 'пол'е ж і'деш на ро'боту; ну і 'зараз у'же ж і кол'госпи бул'и 'гарн'і / да й 'л'уди ж / в 'л'удей 'грош'і ж понакл'адал'и на книж'ки* (ГЗП, с. 40); *да при'їхал'и до'дому / да то вже ж карт'опл'а да ми дожи'л'и / да сипка бул'а / да ми ходил'и ту'ди отож // ... от'ож в'ійимо да вигру'жал'и на с'танц'ійу / до в 'чоботи понаси'пайимо / та'к'і 'чоботи понад'івайим / да в 'ч'оботи понаси'пайим / да попри'носив то'го 'зерна / да на'мел'имо і 'йе шч'о й 'йісти* (ГЧ, с. 52). У західній групі середньонадніпрянських говірок (перехідних середньонадніпрянсько-подільського типу і східноподільських) частотнішим є сполучник *та й*, зокрема, на 100 сторінках діалектних текстів він трапляється 90 разів, тоді як у північній – усього 10 уживань, а в центральних – 45.

Зрідка фіксуємо в діалектних текстах заперечний єднальний повторюваний сполучник *ні...ні*, що сполучає переважно однорідні члени речення: *та'ка баба р'івна / н'і зог'нуло й'її / н'і с'корчило* (ГЧ, с. 101); *напи'лос'а до ко'шечого крику / а н'і с'п'і'ват' / н'і тан'ц'у'ват' ни'має н'і'чого* (ГЧ, с. 275); *і 'ранше ж ни було та н'і плит / н'і 'газу* (ГЧ, с. 165); *на С'ікно'вен':а ра'н'іше н'і'ч'ого ни робили / карт'іл'ний та'кий п'разник / н'і борш'ч'у ни ва'рит' / н'і н'і'ч'ого ни р'ізат' / ни с'ікти* (ГЧ, с. 203); *і 'ранше ж іти в 'поле ни було ж н'і ко'сарки ни було / н'і т'рактора / н'і ком'байна* (ГЧ, с. 226), *і йдут' во'ни на ро'боту до 'його / н'і за'ран'і / н'і п'ізно* (ГЧ, с. 416) – та спорадично частини речення: *бо ни було в 'чому н'і ходит' до ш'коли / н'і ни було шос' 'йісти* (ГЧ, с. 420). Нечастотність такого способу поєднання однорідних членів речення та їхніх частин зумовлена специфікою усного мовлення, де перелік однорідних членів речення із заперечним значенням частіше заступає займенник *нічого*, порівн.: *ни'ма н'і ко'н'аки / н'і 'воза / н'і'ч'ого і все – в'ін на 'пасик / бо ше н'і в'і'р'овки / н'і'ч'ого ни було* (ГЧ, с. 442); *н'і с'вайби ни було / н'і'ч'ого* (ГЧ, с. 492).

Нерідко зі значенням єднальних сполучників мовці використовують приєднувальний *та й*, *да й*, протиставні *а*, *да*: – *Що ви готуєте на Святий вечір?* Інф. 1: – *Ну та уз'вар / ку'т'а*

там / Інф. 3: – Хо^лодне^л робиш / ку^т у^л робиш / Інф. 1: – А^лга / Інф. 3: – І голуб^ц і^л робиш / Інф. 2: – Да^л все / ковба^са / Інф. 1: – Да^л все / хто шо роби^т (ГЧ, с. 43); а то^д і й брат приїхав^л йо^го жо^натий / да^к то^жи побу^ли / ...пожи^ли т^рохи / да^л й поїхал^и (ГЧ, с. 53); ну приїш^л а йа / і ото^ж л^аг^л а йа / да^л й л^ижу на пи^ч і (ГЧ, с. 47); то пири^ход^ти / да^л будите жит^и іс^ц іми д^іт^лми / ц^іх т^роїе і мо^йа чит^лверта / да^к йа пириш^л а да^л то жи^л а вже (ГЧ, с. 80).

Протиставні відношення між однорідними членами речення чи частинами складносурядного речення в діалектних текстах представлені сполучниками ну, а, але, а^ле, а^ли, али, та, да, так, да^к, причому спостережено їхню диференціацію в різних групах середньонаддніпрянських говірок. У досліджуваному ареалі фіксуємо переважне функціонування протиставних кон'юнктивів ну, а, та, так: о^то й сол^лом і си^діл^и / ку^лрил^и / чи в^л карти г^рал^и й як у^л кого бу^ли / ну^л б^іли іс^т так шо би^седува^ли / у^л карти то^д і мал^о хто грав / та^л то^д і н^іх^то ни грав / ну^л то^д і мал^о хто грав / йіх і ни бу^ло пош^ти / н^іх^то й ни зан^імав^са та^ким (ГЧ, с. 36); ко^лмора в^д іда бу^ла / а^л то^д і ж заб^рал^и ту ко^лмору (ГЧ, с. 39); да^к раниш^и рос^лписува^лис^л бу^ло ранише / там п^іш^ли в^сіл^ску ра^ду рос^лпи^сал^иис^л / н^іх^то й ни знав і ни бачив / а^л ти^лпер жи^ж у^л к^луб^і ж тор^жествин^о / а^л то^д і о^то рос^лпи^сал^иис^л / н^іх^то йіх н^і бачив і ни чув (ГЧ, с. 43) ми так у вой^лну стра^дал^и та ро^бил^и кол^госп / ро^бил^и йо^го / а^л ти^лпер стику^лни в^сак^і розк^ра^дай^т у^лсе / ну^л шо йа буд^у ка^зат^л (ГПК, с. 133); а в^іранд^і ота^ка ши^бочка у^лгол^чик / ви^пал^о / та^к во^но за^бито та^к / шо ви / йа^к ни з^найте / ви б^і йо^го ни по^бачил^и (ГЧ, с. 157); раз / ча^йок пос^тавил^а / за^кип^йа^лтил^а / та^к с^ічас жи доро^гий / п^йатди^сат чо^тир^і ру^бл^і ба^ллон / а був три (ГЧ, с. 158); га^лушки бо це ж сво^йі / до^лмаши^ні / ни ку^повані / а сво^йі / та^к о^то йе ку^пована ла^пша про^да^йец^л:а (ГПК, с. 112). Важливо, що на 364 сторінках тексту із центральних середньонаддніпрянських говірок частотним є сполучник ну, зокрема, його зафіксовано 1308 разів; щоправда, серед них нерідко трапляються частки: скр^із^л ави бу^ли / ну ска^лмейочку йа^ку там з^робл^ат^л / ... п^ідп^іч^л:у с^лал^и / бо с^ем^ійі ко^лис^л бу^ли ви^лик^і / в^л нашої ба^ба бу^ло три^нади^цат^л / ну ви^жил^о с^емиро (ГЧ, с. 159). Водночас кон'юктив а^ле (а^ле) засвідчено тільки 66 разів: а і^кони по^заби^рали / а^ле бол^ішинст^во заб^рали в Красно^горс^кий мона^стир^л (ГЧ, с. 178); сорок с^омий / і сорок в^ос^мий // то гол^одува^ли то^же / а^ле ни так йа^к у т^риди^цат^л т^рет^ому (ГЧ, с. 192). У текстах із говірок Південної Київщини, де особливості середньонаддніпрянського говору віками взаємодіють із рисами волинського та подільського діалектів південно-західного наріччя, слово-морфему ну фіксуємо 787 разів, тоді як кон'юктив а^ле функціює 59 разів у різних фонетичних варіантах: а^ле (24), а^ле (1), а^ли (28), а^ли (6): с^тупу т^агал^и / кол^адува^ли хо^дили / сп^івал^и / а йа^к бат^ушка / а^ле вс^орав^но та^кого ни роб^лат^л (ГПК, с. 213); і за^раз та^к жи^вем / а^ле ж де ж о^це д^іц^а (ГПК, с. 221); і це та^к по^мо^га ц^ей х^лопи^ц / во^но й ни х^лопи^ц / а чо^лов^ік / а^ле по^ма^гає (ГПК, с. 195), ка^ждий ден^л во^ни / шо по^дужай^т / а^ли вже во^ни йо^го роб^лат^л (ГПК, с. 234); т^ут же ж по^клав ни на ст^іле^ц а ко^ло ст^іл^ца і с^ів / а^ли ни до^вго си^дів (ГПК, с. 292); ну йа ни ка^жу / шо вчи^ти^л у^ват^л та^к л^егко / а^ли ж все^одно не^л мо^кл^а та^к на дош^чах / йа^к йа (ГПК, с. 184). Порівняймо: у лівобережних середньонаддніпрянських говірках на 658 сторінках текстів кон'юктив а^ле фіксуємо тільки 24 рази.

У північних середньонаддніпрянських говірках функціують варіанти сполучників та, так – да, да^к: ну пе^ре^жил^лос^а / за^бу^ц:а ни за^бул^{ос}а / бо шчо ни кин^са ро^бит^л / да ха^зай^іна ни^лма (ГПК, с. 32); ви^йил^а за^між за во^йен^ого // да^л уч^еб^л / ка^же / ти по^йіхал^а в Гир^лман^ійу (ГПК, с. 69); ме^ні ни по^ло^же^но бу^ло ше йти на ро^боту / да^к йа за^мат^ір іш^ла (ГПК, с. 35); а той йа^к пос^тукає / да^к д^іжка ж пу^ста (ГЧ, с. 37); це у та^кому ж / сорок т^рет^ому? / сорок т^рет^ому / заб^рал^и в Гир^лман^ійу / да^к б^рал^и / ни заб^рал^и іше (ГЧ, с. 46); і там в^ін о^то жи^в / да^к бол^ів (ГЗП, с. 69).

До найбільш частотних у діалектних текстах із середньонаддніпрянських говірок належить сполучник а, зокрема, на 364 сторінках текстів із центральної групи його спостережено 4399 разів. Це слово-морфема праслов'янського походження, що є результатом функційної видозміни однієї чи кількох відмінкових форм колишнього займенника *е/о; відома в слов'янських мовах і як частка чи вигук (ЕСУМ, т. 1, с. 37). У сучасній українській

мові це полісемантичний сурядний сполучник, який кваліфікують то як протиставний, то як зіставний. Відзначимо, що в діалектному мовленні його використовують переважно для вираження зіставних відношень: *ну так наподо́б'ї́а йак ст'ї́л / пон'ї́майїте / а знизу там та́ка д'ї́рочка і засовник та́кий* (ГЧ, с. 37); *нази'вайуц':а з'мовини / а то'д'ї на сл'їду'йущу ни'д'їл'у і'дут' до мол'о'дого на розг'л'адини нази'вайуц':а / вже там то'д'ї догово'р'айуц':а / ... і вже ж то'д'ї роз'пису'йуц':а* (ГЧ, с. 43); рідше протиставних: *і т'їх у'їже повиз'л'и в Гир'ман'ї́у у'тром / у'с'їх чисто соб'рал'и й повиз'л'и / а йа ост'ал'ас'а / ост'ал'ас'а / іш'че о'то побул'а до вис'ни / а навис'н'ї ми'не у'їже заб'рал'и* (ГЧ, с. 48); *з'разу йа купил'а пога'нен'ку / а то'д'ї пост'ройїл'а хату* (ГЧ, с. 81).

Дослідники історії української мови зазначали, що в давньоруських пам'ятках до XIV ст. та в книжній діловій мові XVI – XVIII ст. використовували єднальні сполучники *і*, *а*, причому *і* вживали частіше для поєднання однорідних членів речення, тоді як кон'юktiv *а* – речень у тексті [2, с. 499]. Нерідко сполучник *а* мовці використовують із єднальною функцією і в сучасних середньонадніпрянських говірках: на початку речення для сполучення частин тексту чи в середині речень, де він за значенням тотожний сполучникові *і*: Інф. 1: – *Так з'разу по од'ну сто'рону там л'ава сто'їт' / то'д'ї ст'їл / то'д'ї ск'рин'а нази'вал'ас'а / а то'д'ї кол'о пол'у* / Інф. 2: – *А ск'рин'ї ж бу'ли* / Інф. 1: – *А то'д'ї вже ж за ск'рини'їу п'їл* (ГЧ, с. 35); *А йа с'хати виско'чил'а / а то'д'ї ж с'н'їг / дак йа д'ад'ко жи'ве в нас посу'с'їдс'к'ї Мин'ка / дак йа до д'ад'ка* (ГЧ, с. 47). Також сполучник *а* з єднальним значенням часто з'єднує частини складного речення, виражаючи семантико-синтаксичні відношення одночасності, послідовності, причинно-наслідкові, результативно-висновкові: *і сто'їт' жи ж мол'о'дий / а моло'да си'дит' за стол'ом / а кол'о нейї той / хто чи брат / чи хто йї'їй прода'їе / а моло'ду накри'вайут' но'совко'їу на гол'о'в'ї по'верх в'їнка* (ГЧ, с. 44); *а то'д'ї вже йа'кас' мат'їрка / чи йа'кос' / а то'д'ї вже ж по'моч'ат' / а то'д'ї та́ка би'тел'н'а бул'а / шо би'л'и / а то'д'ї вже* (ГЧ, с. 113); *то йа й'зараз к'васу накл'а'ду тр'охл'їт'рову банку / о'то пот'рошку в боршч / а то'д'ї за'краш'їу та'матом* (ГЧ, с. 125); *з'їрки кл'а'деш от'д'ельно / а то'д'ї ц'у ка'пусту / з'їрки пирик'л'а'дайиш ка'пусто'їу* (ГЧ, с. 127); *а то'д'ї ж о'то так і ро'бил'и / а пол'от'но те об'роб'л'ат' д'уже т'рудно* (ГЧ, с. 80). А. Грищенко зазначав, що «єднально-приєднувальне вживання сполучника *а* належить до загальнослов'янських синтаксичних явищ» [10, с. 295].

На думку К. Городенської, саме сполучник *а* є «спеціалізованим маркером зіставного семантико-синтаксичного відношення», коли «йдеться про паралельний, незалежний один від одного перебіг дій або процесів чи паралельне перебування двох суб'єктів в якихось станах» [8, с. 58–59]: *да во'на ви'йшл'а о'то замуж / а Сох'в'ї́у заб'рал'и в Ге'р'ман'ї́у* (ГПК, с. 29); *і кар'топл'а та́ка ч'орна / ч'орна / а хл'їб о'тож кукуру'дз'аний* (ГЗП, с. 104); *мако'гоном да'вил'и ж кар'топл'у / і в'мени'ї с'ї'їчас мако'гон'їе / а чим жи йо'го / та'ке ж з'низу тови'че / а туди той жи'ї // м'н'али у ма'к'їтирц'ї* (ГЧ, с. 148). У мовленні респондентів зіставлення також реалізоване складеним сполучником *а то* (на 364 сторінках текстів трапляється 174 рази): *трах'тор'ів то'д'ї о'дин т'рахтор ус'о'го / а то ж кон'ї / до к'їн'ми ро'бил'а* (ГПК, с. 43); *од'на кро'ват' була в хат'ї / а то був у нас та́кий п'їл* (ГПК, с. 103); *три к'їлометри / йї'їй ви'зут' / на ро'боту / а то шо ж хо'дил'и п'їшки* (ГЗП, с. 114); *а то йак і мо'їа мати / но'їж'ами / но'їж'ами нашат'ку'їймо в'їдир ст'їки / а то ше й пил'уст'ки кл'ал'и* (ГЧ, с. 125).

Нерідко із зіставним значенням спостережено парні сполучники *та...то*, *да...до*, *а...то*, *ну...то*, *дак...то*: *а це ж вже ж на / пирид'Водохрище'м / то хо'дил'и ж хрис'ти пи'сат' о'то з пиро'їками з'т'їми* (ГЧ, с. 121); *та хто ба'їгатиш'їй / то бул'о / а хто б'їд'н'їши'їй / то в шо при'їшл'ос' / у те й за'кутувал'и* (ГЧ, с. 121); *та при'носили нам пот'рошку // то ми о'то йїли; а липа ше т'їки розви'валас'а / то ми р'вали ту липу* (ГЧ, с. 86); *да по'шов дошч / до во'но і л'їтки в мене бул'и гол'уб'ї* (ГПК, с. 31); *а йїсти / то вже ж шо йїл'и бру'кву ту...* (ГЗП, с. 43); *ну й йа ж с'їди при'їшл'а у пїатди'с'ат пїатому го'ду до свик'р'ів / то вже ни зами'нал'и* (ГЧ, с. 64); *дак о'то п'їдстав'л'ал'и / то зерно то'чил'и з того ж за'с'їка* (ГЧ, с. 37) або взагалі фіксуємо редукцію першого компонента: *ше по с'тарост'ї / то бат'ки ка'зал'и* (ГЧ, с. 42). У першій частині наведених складних речень нерідко опущено компонент як (якишо), і це увиразнює семантико-синтаксичне відношення зіставлення: *це в мене у свик'р'ів тут ни бул'о ко'ром'їсла / то о'то би'реш чи ро'гач чи шо* (ГЧ, с. 63); *йа при'їшл'а до свик'р'ів / то в*

їх ни бул'о (ГЧ, с. 64). К. Городенська вважає такі речення складносурядними і зараховує парні сполучники *якщо...то, коли...то* до зіставних, зазначаючи, що вони виражають цю семантику контрастніше, різкіше, чітко протиставляють зміст другої предикативної частини першій саме за рахунок компонента *то* [6, с. 322–323; 5, с. 60]. У діалектних текстах засвідчуємо конструкції *як...то, як...дак, де, справді, зіставні семантико-синтаксичні відношення переважають: а то буває ко'рова / **йак** о'телиц':а / **то** там та'кого ж кидай'ут' / а **йак** с'вин'ам / **то** там у'се зли'вайиш / в'с'ак'і по'мийі і да'йеш с'вин'ам (ГЧ, с. 60); то так і до'ма / **йак** йе ж чо'го / **то** зго'товим / а ни'ма / **то** ни зго'товим (ГЧ, с. 117); **йак** у'кого йе / **то** вже ж ни ду'же л'ил'и (ГЗП, с. 51); **йак** кол'и вс'тигну'мати'рі пока'чат' у п'іч / а **йак** н'і / **дак** во'ни са'м'і (ГПК, с. 65).*

Розділові сполучники (*чи, або, чи...чи, або...або, то...то, хоч...хоч*) використано рідше (на 364 сторінках текстів із центральних середньонаддніпрянських говірок *чи, чи...чи* – 173 рази; *або, або...або* – 198 разів), переважно для вираження значення «один (одна) із кількох можливих»: *а за'с'ік'можна бул'о ро'бит' поси'редин'і пириго'родки / там пиш'ниц':а / йач'м'ін' / **ж**ито / **чи** там п'росо (ГЧ, с. 37); за'гаду'є там гол'ова / **чи** там брига'д'ір жат' (ГЧ, с. 118); о'то й сол'ом'і си'д'іл'и / ку'рил'и **чи** в'карти г'рал'и **йак** у'кого бул'и (ГЧ, с. 35); так ска'зали / шо тре **чи** п'івтори ти'с'ач'і **чи** дв'і / шоб й'йі в це ха'з'айство впи'сал'и (ГЧ, с. 91); о'то з цих кача'н'ів ше ду'жче пообр'і'зай'ут' у'гори'чик **чи** в'шо (ГЧ, с. 125); ка'зал'и л'иповка / **або** з'робл'ина / **або** видовбана (ГЧ, с. 124) та «може бути і та (той), і та (той)»: бул'о скл'а'дал'и **чи** ч'ул'ки / **чи** вал' / **чи** кл'оч'ки / **йак** п'р'ал'и (ГЧ, с. 35); Л'ампойу / кира'с'іном / **або** ше ж до с'л'інц':а / йа ж з'най'у (ГЧ, с. 124); двома тра'кторами / **чи** волами / **або** к'ін'ми воло'куш'і п'іт':а'гали до скир'ди (ГЧ, с. 248); ку'сочок жи т'і'йейі со'ломки там **або** шо (ГЧ, с. 379). Також засвідчено вживання сполучників *чи, або* з пояснювальним значенням для уточнення семантики попереднього компонента: *жде / поки зайде мол'одий / заби'ре ц'у но'совку / **чи** хусточку (ГЧ, с. 44); йе др'іб'нен'ка та'ка тир'тушка та / **або** ж шатк'ів'ниц':а (ГЧ, с. 161); **йак**шо йа ни поміл'ай'ус' / і нази'валос' во'но Ш'тофе'л'івка **або** Ш'томпе'л'івка (ГЧ, с. 178); ну це пер'ший спас во'но нази'валос' / і ше во'но нази'вайиц':а **або** Мако'в'йа (ГЧ, с. 198); пус'кали на'воду в'іночки / ку'ди попли'ве в'іночок / там і суд'ба бу'де **або** дол'а (ГЧ, с. 208) та для вираження приблизності: во'но дн'ів три **чи** чо'тир'і по'мокни'є (ГЧ, с. 80); скирту'вал'и / ше й уруч'ну / ост'ал'ос'а мо'же на бри'гаду ш'тук три д'іди **або** чо'тири (ГЧ, с. 456); і к'вочка ци'бул'а / то'же тиканка к'вочка / та во'на ш'тук чо'тири **або** три з'нийі / то во'на к'вочка (ГЧ, с. 458) тощо.**

Слово-морфема *то* трапляється на 121 сторінці текстів із північних середньонаддніпрянських говірок 312 разів, здебільшого це вказівна частка: ***то** по'п'робуй // **то** о'то то'б'і й жи'т':а та'ке бу'ло / і страх та'кий / **то** і гол'од'н'і бу'ли (ГЧ, с. 89) або частина парного сполучника підрядності як...то, часто з опущеним першим компонентом: суд'или за два / за три кача'ни / хто у кар'ман **або** в'пазу'ху у'кинув / **то** суд'или на п'ят' / на ш'іс'т' ро'к'ів / а **йак** пооста'валис'а са'м'і мати'є'р'і і д'ітей по'куп'і / **то** о'то то'б'і й жили **йак** хоч (ГЧ, с. 89). У поданих реченнях фіксуємо чотири випадки вживання часток і три випадки – частини парного сполучника. Повторюваний сполучник *то...то* зафіксовано 11 разів: *о'це та'ка й'йжа / суп / **то** з'моркви / **то** з'бр'укви (ГЧ, с. 49); по'й'хав у'чиц':а / у'чивс'а / **то** ро'бив брига'д'іром / **то** на комбай'нери в'чивс'а (ГЧ, с. 53); і пенс'й'у так да'й'ут' / **то** да'д'ут' / **то** ни да'д'ут' (ГЧ, с. 55); бо ти'пер і л'оду ни'ма / **то** рос'тане / **то** за'шерхне (ГЧ, с. 58); ну **то** кар'топл'у ж ту'шил'и / **то** у'кого м'н'асо йе (ГЧ, с. 69); де ж т'і о'це хл'опц'і // **то** по'бит'і / **то** ни'ма'є (ГЧ, с. 77); су'с'іди при'ходил'и і ви'робл'ал'и ж там то'зубч'ики / **то** ше шос' / **то** ше шос' / та'к'і пик'л'и коровга'йі зл'інл'ували (ГЧ, с. 103); а тут жи **то** кох'ти бул'и / **то** сп'ідни'ц'і ж бул'и; а мол'одим / **то** пал'та ж бул'и / **то** кох'вайки йа'к'іс' та'к'і (ГЧ, с. 112); хо'дили ж кол'аду'вал'и / чи то но'сил'и ж ви'чер'у / **то** до'матир'і хриш'ченойі / **то** до'бат'ка (ГЧ, с. 114); борошно / **то** ва'реники / **то** пиро'жки / **то** та'ке (ГЧ, с. 117). Можлива заміна одного з компонентів повторюваного сполучника *то...то* іншим розділовим сполучником: *р'ад'нинки то з'вал'ос'а / бо йо'го ж чи'мал'о ж нат'чут' / бо тре ж ко'гос' **то** зам'іж од'ават' / **чи** йа'ке / а то ко'вдр'і (ГЧ, с. 62) або редукцію другого компонента через заміну підрядним реченням:***

це ж ку^ту^у вар'ат' к Розд^ву / а то^д'і ж у^же го^товл'ат' **то** хол'о^дец' / шо в^кого йе / те й го^товил'и (ГЧ, с. 114), що є особливістю діалектного мовлення.

За одиничного вживання слово-морфема **то** є переважно часткою: *це ж п^р'адут' на п^р'ажу / а **то** те оста^йец' :а* (ГЧ, с. 56); *а^дома **то** то^же борш^чик та бур'ач^ки тушин'і* (ГЧ, с. 438) або функціює в підрядній частині складнопідрядних речень із підрядними умови або часу, де опущено перший компонент парного сполучника як... *то: у^кого бат'ки бу^л'и / **то** бу^л'о ж шо і йісти* (ГЧ, с. 52); *а в^кого ни бу^л'о / **то** у та^к'і / в ма^лен'к'і д'іжниц'і: пок^л'аде* (ГЧ, с. 80); *ну й йа ж с'у^ди прийш^л'а у п^йатди^с'ат п^йатому го^ду до свик^р'ів / **то** вже ни зами^нал'и* (ГЧ, с. 64). У випадках повторення **то** також буває часткою, вказуючи на місце розташування предметів: ***То** жертки бу^л'и / а **то** пол'иц'і* (ГЧ, с. 42); *так **то** п^р'адна / д'іду / а **то** те / шо на ст'іл засти^лат'* (ГЧ, с. 62) тощо.

Слово-морфема *хоч* уживана в текстах із центральних середньонадніпрянських говірок 108 разів (на 364 сторінках), однак за одиничного вживання це частіше видільна частка [вже ми і ч'оботи **хоч** і кирзов'і поку^пил'и (ГЧ, с. 162); усі ж л'уди хо^т'ат' заробит' **хоч** на сп'ідниц'у на^брат' (ГЧ, с. 481)] або підрядний сполучник допустовості [п'ісл'а вой^ни / і л'учше / **хоч** і стра^дал'и (ГЧ, с. 374); а^ли ж на^ййістис'а мо^жна бу^ло / **хоч** і ни^добре бу^ло (ГЧ, с. 316)], а розділовий повторюваний сполучник *хоч...хоч* засвідчено лише 7 разів: *сн'івниц'а та^ка на вс'у ха^ту / **хоч** к^ругл'а / та шо б'і^га / **хоч** та шо хо^дит'; у те ж^лукто накл'а^дайут' пол'от^на і з^верху приси^пайут' по^пилом / та^ким / шо **хоч** із дров / **хоч** гри^чаний (ГЧ, с. 160); «Пок^р'івон'ко / Пок^р'івон'ко / с'в'а^та ма^ти Пок^р'івон'ко / пок^рий мо^йу го^л'івон'ку / **хоч** т^р'апко^йу» / **хоч** ган'ч і^рко^йу / **хоч** чим не^бут' (ГЧ, с. 198); шо^б во^ни **хоч** за пл'а^точок / **хоч** за руш^ник / шо^б дир^жал'ис'а вдох (ГЧ, с. 244); йіду **хоч** на степ по со^лому / **хоч** на луг по с'іно (ГЧ, с. 281); кага^нец' сто^йіт' о^так / **хоч** сто^йіт' / **хоч** ви^сит' (ГЧ, с. 282); ну **хоч** т'і ту^ди йд^ут' / **хоч** т'і дога^вару^йуц'а (ГЧ, с. 384). Нерідко слово *хоч* є усіченою формою дієслова *хочеш*, від якого й походить сполучник: с'і^час **хоч** ро^би / ни **хоч** / ни ро^би (ГЧ, с. 181); ти^пер^добри / о^це іди / шо **хоч** ку^пуй (ГЧ, с. 284); і це й^ак іши^шку полу^чила / то **хоч** ни **хоч** / а т^реба йти / бо ти полу^чила іши^шку (ГЧ, с. 445).*

Зрідка фіксуємо розділовий сполучник *чи то* (серед 11 слововживань на 365 сторінках текстів трапляється 7 разів): *то^д'і ж о^це ше / ше на Кат^е'рини д'ів'ч'ата ше ж і так о^це воро^жили **чи то** та^кий з^вич'ай бу^в (ГЧ, с. 198); Мако^в'і^йа **чи то** / о^господи / Спас с'в'атку^вали (ГЧ, с. 181). Поряд з основними значеннями розділових сполучників (можливість вибору, уточнення) фіксуємо ще й семантику вагання, непевність: *а д'ів'ч'ата так ба^гато / ба^гато та^ке **чи** в:и^жалос'а йім / **чи** д^уже ст^рашино бу^л'о / **чи то** йім йа^к'іс' і чор'ти не^ри^ст^р'івали (ГЧ, с. 181); ден' надвор'і // д^умайу / **чи то** з^вечора ше ни попоно^ч'іло **чи** шо (ГЧ, с. 398); хаз'ай'ни **чи то** д^ома ни бу^ло / ни огл'а^д'ілис' **чи** ше шо (ГЧ, с. 440).**

У діалектних текстах із середньонадніпрянських говірок не фіксуємо розділового сполучника *не то... не то*, однак трапляються випадки функціювання сполучника *а то*, який сьогодні вийшов з активного вжитку [див. за: 6, с. 65–66]. На 121 сторінці діалектних текстів із північних середньонадніпрянських говірок серед 40 слововживань цієї сполуки його використано 2 рази: *да^к з^разу ж п^р'адном об^кутувал'ис'а / і з^верху там йа^ку по^душ^ку пок^л'а^дут'а / а **то** (= або) й так со^б'і (ГЧ, с. 39); і то^д'і луш^пин':а з бур'а^ка // і з кар'топл'і / це ше й д^обре // а **то** (= або) й з бур'а^ка луш^пин':а і з у^с'ого на с'в'іт'і бу^ло (ГЧ, с. 86) для поєднання частин складносурядного речення. Частіше в названій сполуці фіксуємо кон'юктив *а* з протиставним чи із зіставним значеннями та вказівну частку *то*: *во^ни так па^гано го^товл'ат' / да^к ни той / а **то** на^ші го^товил'и / д^уже г^арний борш^ч (ГЧ, с. 54); і б'іл'ше палочок уст^авл'ат' в л'авах / а **то** бу^л'о т'і^ки так / де но^жски т'і^ки / то там і пал'очка (ГЧ, с. 39); то жертки бу^л'и / а **то** пол'иц'і (ГЧ, с. 42); у моло^дойі коро^вай / а **то** л'ежин' та^кий продов^гуватий (ГЧ, с. 46). Зрідка в розділових повторюваних сполучниках засвідчено заміну одного з компонентів іншим сурядним сполучником: *а то^д'і ж при^ход'ат' та й до мол'одо^го **чи** д'моло^дойі (ГЧ, с. 116).***

Приєднувальні сполучники *та й, да й, а ше (й), та ше (й), да ше (й), да ше (ж)* мовці використовують для уточнення, доповнення змісту, вираженого в попередньому члені речення

чи в попередній предикативній частині. У північній групі середньонаддніпрянських говірок уживані сполучники *да й, да ше (й), да ше (ж)*: *бул'о ж да йут' нам о'це на жовт'неве / там по к'їлу до борошна / до там шче чо'го / пион'ц'а йа'когос' / да ми ж таки ради / да скл'адаймос'а да й гу'л'аймо* (ГПК, с. 29); *а л'ітом вже на вигон'і / на др'уч'ку / да й у'се / на др'уч'ку* (ГЗП, с. 28); *а то'д'і вже ж на ранок / ми ж старал'ис'а / щоб п'іти да шо понис'ти / да й хл'їба спикл'ї / да й у'се* (ГЧ, с. 56); *йа са'ма ж остал'ас'а / да бол'їл'а дуже / а то'д'і ж о'то постр'ойїл'ас'а / постр'ойїл'а со'б'ї хату / да й д'їтей забрала до себе сирот / сироти т'роїе остал'ос'а / да мо'їа чит'верта* (ГЧ, с. 78); *а мати тут бли'зен'ко жили / до то ж бул'о / во'ни приїї'ж:аїут' / да й йа ж то'же у'се пома'гала* (ГПК, с. 98); *ни пидн'ї'му тих но'чов / да ше йа'к на'кисне"* (ГПК, с. 67); *во'на здо'рова / довга / ше ж і по'шит'ї / ше ж шил'ї у'ставки / пол'ї / да ше й не" так то со'рочка / йа'к зара'з* (ГПК, с. 71); *йа т'їки три кл'аси й пройшл'а / да ше ж пошл'а у два'нади'ат' год* (ГПК, с. 41).

Водночас у більшості говірок досліджуваного ареалу з приєднувальним значенням фіксуємо кон'юнктиви *та й, ше й, та ше й, а ше й*: *в'ін жи та'ки с'т'агував'а стр'ойц'а / хата ни'годна / та ку'пил'ї й ко'рову / та й ро'ж:ил'ис'а* (ГЧ, с. 66); *во'на ка'же / да хо'ди / а то са'ма / дак по'гано / та й стра'шно* (ГЧ, с. 82); *шамп'їйони / а раніше во'ни росл'ї так п'ід йа'ким деривом / та й п'ідвишники йе то'же* (ГЧ, с. 105); *бу'ри он табу'ретку та б'їгом на хл'їбину / та й во'ни довго сто'їали та сп'ївали* (ГПК, с. 293); *риночка / ота'ко во'но ни дуже ви'їке / ше й з ручко'їу* (ГЧ, с. 64); *на р'їцї о'то так попи'ре / з'їмо'їу так по'ковза / а йа'к л'ітом так о'то попи'ре / ше й повиби'вайе / ше й повиби'ва праником* (ГЗП, с. 52); *да ни бул'о ж ма'тер'її / да нат'чеш пол'от'на / ше й л'єнти по'робиш* (ГПК, с. 40); *а то'д'і п'ід кл'уб ц'еркву зро'бил'ї // ше й у кл'уб раз хо'дил'а* (ГЧ, с. 75); *і о'то д'їти бул'ї т'роїе кол'о мене ше й мо'їа бул'а* (ГЧ, с. 78); *д'ад'ки ко'сили ко'сами / а ми вїа'зали / грабл'ами загр'їбали / вїа'зал'ї / ше й ни бу'ло цих ко'сарок / ше й ни з'нали* (ГЗП, с. 107); *хл'опчик зос'тав'а / це де"вїат'нади'атий год йо'му бул'о / ус'о'го два го'ди йо'му бул'о / ше й дво'х ни бул'о* (ГПК, с. 41); *дак то вже то'вище ро'бил'ї / то вже бу'де ко'вдр'а / товс'та та'ка та ше й кол'у'чен'ка* (ГЗП, с. 75); *у'с'ї / ідут' пора'ц'а / там пове"чер'ат' / а ти тим мо'ментом у'крадиш / та ше й крав'о'то і ко'ров'ї* (ГЧ, с. 100); *на в'єрно пи'л'ал'ї / це йа са'ма ка'жу / може / йа'к пи'л'ал'ї / та ше й ви'пил'ї* (ГЗП, с. 56); *то по пїат'нади'ат' к'їп понав'їа'зуйим та поз'носим // та ше й бо'сий по сти'р'н'ї* (ГЗП, с. 111); *о'то так ми про'жил'ї / го'роде'ц' бу'в / то го'род ма'л'ий бу'в / а ше й ко'но'пел' тре'по'с'їят'* (ГЗП, с. 52).

Градаційні сполучники *ни т'їл'ки... а й, ни т'їки...а, ни т'їки...а й, не т'їки...ше й, ни т'їки...ше*, що поєднують переважно частини речення чи однорідні члени в ньому, «указуючи на перехід дії чи стану через узвичаєну межу в бік посилення чи послаблення» [8, с. 69], також фіксуємо в діалектних текстах (на 364 сторінках текстів із центральних середньонаддніпрянських говірок тільки 15 разів): *ни т'їки ко'нопл'ї / а й л'он бу'в іш'че* (ГЧ, с. 124); *дл'а са'ла у нас бу'в та'кий сун'дук / і ни т'їки в нас / а й до свикр'їв йа приїшл'а / то й у йїх та'кий сун'дук бу'в* (ГЧ, с. 184); *так по'казуйиц'а в'с'аке / ни т'їки сужиний / а йе та'ке / шо ду'р'їїут' д'їв'ч'ата з не"рел'аку; ни т'їки ра'н'їше / а й ти'пер во'ду с'ат'ат' у це"рк'вах / ... іш'ли на р'їчку / ро'били там хл'опц'ї / і ни т'їки хл'опц'ї / а й мужи'ки ро'били* (ГЧ, с. 200); *йа ше й спат' ни з'нала / шо л'а'гат' т'реба / ни т'їки зам'їж іти / а в'ін у'же набри'хав / шо й бе"рем'їна* (ГЧ, с. 134); *О-о-о / мариш'ча / ни т'їки шо / а мариш'ча бу'ли то'д'і* (ГЧ, с. 364); *це ж ни т'їки на'ше си'ло / а вс'а Ук'раїїна ота'ко пухла* (ГЧ, с. 429); *бо то'б'ї ни т'їки по'лоб'ї / а ше й б'їл'ше по'па'де* (ГЧ, с. 219); *во'на ка'же ни т'їки йа са'ма бул'а / а ше бул'а по су'с'їдс'к'ї л'уди бул'ї* (ГЧ, с. 155). Близький до літературно нормативного варіант *ни т'їл'ки... а й* ужив лише в одному тексті інформант чоловічої статі 1940 р. н., освіта – 7 кл. що, ймовірно, зумовлене загальною ерудицією мовця: *кол'госп орган'їзу'вав'а і парал'єл'но з'ниш'чино бу'ло справ'жн'ого си'л'а'нина / гос'подар'а ни т'їл'ки у на'шому си'л'ї / а й у вс'їх с'єлах по Ук'раїїн'ї* (ГЧ, с. 212); *во'ни л'їку'вали ни т'їл'ки т'ра'вами / а й про'фи'с'їйним ма'сажим* (ГЧ, с. 214); *і в'ін по вс'о'му си'лу і ни т'їл'ки тут / а й в'їниш' с'єлах зби'раїе стар'ї хвотог'раф'її* (ГЧ, с. 215). Іноді замість компонента *а й* використано *ї*: *йа пири'жи... / ни т'їки йа / і на'род // во'ни вже по'мерли дав'но* (ГЧ, с. 543); *плак'сивиц' на'па'дав ни т'їки на д'їтей / і на з'рослу л'у'дину* (ГЧ, с. 632). Нерідко в градаційному парному сполучнику *ни*

¹т'іл'ки... а й, ни ¹т'іки... а й мовці усіають другу частину: та й **ни** ¹т'іл'ки с'іл'с'ка інтил'ігенц'іа отримала див'іденди та'к'і трудо'в'і (ГЧ, с. 214); **це ни** ¹т'іки ми'н'і це вс'ім так було (ГПК, с. 88); то пастир'чани **т'іки** вста'йут' / вже кажут' / самгоро'д'івс'к'і крику'ни й'йдут' (ГЧ, с. 574) або порушують порядок компонентів: **ше й** ¹в'ікна повиби'вае / **а й ни** ¹т'іки ¹дзеркало (ГЧ, с. 490).

Висновки й перспективи. Аналіз сполучників сурядності у зв'язному тексті вможливорює цілісне вивчення системи цих одиниць у середньонадніпрянському ареалі, виявлення особливостей їхнього складу, відображає специфіку функціонування кон'юнктивів у живому мовленні в просторовій проєкції. У репертуарі сполучників сурядності в досліджуваних говірках зафіксовано одиниці давнього походження, він менш повний, але більш різноманітний, ніж літературно нормативний, унаслідок уживання специфічних кон'юнктивів та фонетичної варіативності засвідчених одиниць. Серед особливостей функціонування сурядних сполучників у середньонадніпрянських говірках засвідчено їх повторення для «нанизування» компонентів речення чи його частин як відображення автентичності говіркового мовлення; багатозначність, унаслідок чого однакові одиниці репрезентують різні типи сурядного зв'язку (єднальний, протиставний, зіставний, приєднувальний) та різні семантико-синтаксичні відношення; ширший репертуар кон'юнктивів для вираження зіставних відношень, редукцію першого компонента розділових повторюваних кон'юнктивів та другої частини в градаційному парному сполучнику.

Отримані результати спонукають до поглибленого вивчення поліфункційності сурядних сполучників.

Список використаної літератури

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ : Вища школа, 1980. 246 с.
2. Булаховський Л. А. Сполучники і сполучні групи (речення). *Вибрані праці в 5 т. Т. 2.* Українська мова. Київ : Наукова думка, 1977. 560 с.
3. Вінтоняк О. В. Фонологічна, морфологічна і лексико-семантична системи говірки села Баня-Березів Косівського району : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2011. 19 с.
4. Глібчук Н., Костів О. Українська діалектологія. Львів : ЛА «Піраміда», 2023. 552 с.
5. Городенська К. Граматичний словник української мови: сполучники. Київ–Херсон : Вид-во ХДУ, 2007. 340 с.
6. Городенська К. Сполучники української літературної мови. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 204 с.
7. Гриценко П. Ю. Інформаційний простір діалектного тексту. *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій* / відп. ред. П. Ю. Гриценко. Київ : КММ, 2015. С. 100–118.
8. Делюсто М. С. Граматика говірки у світлі тексту : автореф. дис. ...канд. філол. наук / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2010. 20 с.
9. Делюсто М. С. Діалектна текстографія як прийом дослідження граматики переселенської говірки. *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій* / відп. ред. П. Ю. Гриценко. Київ : КММ, 2015. С. 128–138.
10. Арполенко Г. П., Грищенко А. П., Німчук В. В. та ін. Історія української мови. Синтаксис. Київ : Наукова думка, 1983. 502 с.
11. Коваленко Б. О., Коваленко Н. Д. Службові слова та вигукі в західноpodільських говірках. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Філологічні науки. 2011. Вип. 28. С. 176–178.
12. Ковальчук М. П. Функціональна структура сполучників у синтаксисі говірки села Глинка Надвірнянського району. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Філологія. 2019. № 40. Т. 1. С. 46–48.
13. Колесніков А. О. Морфологія українських південнобесарабських говірок: генеза і динаміка : [монографія] / відп. ред. П. Ю. Гриценко. Ізмаїл : СМІЛ, 2015. 676 с.
14. Мартинова Г. І. Діалектний текст як підґрунтя класифікації говірок. *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій* / відп. ред. П. Ю. Гриценко. Київ : КММ, 2015. С. 288–299.
15. Ричагівська Ю. Є. Функціонування сурядних сполучників у діалектному мовленні (на матеріалі говірки с. Бармаки Рівненського району Рівненської області). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Філологія. Вип. 50. 2014. С. 101–103.

Список використаних джерел

- АУМ, 1. Атлас української мови. В 3-х т. Т. 1 : Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі. Київ : Наукова думка, 1984. 440 с.
- АУМ, 2. Атлас української мови. В 3-х т. Т. 2. Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. Київ : Наукова думка, 1988. 520 с.
- Герман – Герман К. Ф. Атлас українських говірок Північної Буковини. Т. 2 : Словозміна. Службові слова. Чернівці : Прут, 1998. 215 с.
- ГЗП – Говірки Західної Полтавщини : збірник діалектних текстів / упоряд.: Г. І. Мартинова. Черкаси, 2012. 324 с.
- ГПК – Говірки Південної Київщини : збірник діалектних текстів / упоряд.: Г. І. Мартинова, З. М. Денисенко, Т. В. Щербина. Черкаси, 2008. 370 с.
- ГЧ – Говірки Черкащини : збірник діалектних текстів. / упоряд.: Г. І. Мартинова, Т. В. Щербина, А. А. Таран. Черкаси, 2013. 882 с.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : у 7 т. / Редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. Київ : Наукова думка, 1983–2012 (Словники України).

References

1. Bevzenko, S. P. (1980). *Ukrainska dialektolohiia* [Dialectology of the Ukrainian language]. Kyiv : Vyshcha shkola, 246 (in Ukr.).
2. Bulakhovskyi, L. A. (1977). *Spoluchnyky i spoluchni hrupy (rechennia)* [Conjunctions and conjunctive sentences]. In: *Vybrani pratsi v 5 t. T. 2: Ukrainska mova* [Selected works in 5 volumes. Vol. 2: Ukrainian language]. Kyiv : Naukova dumka, 560 (in Ukr.).
3. Vintoniak, O. V. (2011). *Fonolohichna, morfolohichna i leksyko-semantychna systemy hovirky sela Bania-Bereziv Kosivskoho raionu* [Phonological, morphological and lexical semantic system in dialects of the village Bania-Bereziv Kosivsky district]: Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language) / *Prykarpatskyi natsionalnyi imeni Vasylia Stefanyka. Ivano-Frankivsk*, 19 (in Ukr.).
4. Hlibchuk, N. & Kostiv, O. (2023). *Ukrainska dialektolohiia* [Dialectology of the Ukrainian language]. Lviv: LA «Piramida», 552 (in Ukr.).
5. Horodenska, K. (2007). *Hramatychnyi slovnyk ukrainskoi movy: spoluchnyky* [Grammatical dictionary of the Ukrainian language: conjunctions]. Kyiv–Kherson : Vyd-vo KhDU, 340 (in Ukr.).
6. Horodenska, K. (2010). *Spoluchnyky ukrainskoi literaturnoi movy* [Conjunctions of the literary Ukrainian language]. Kyiv : Vydavnychi dim Dmytra Buraho, 204 (in Ukr.).
7. Hrytsenko, P. Yu. (2015). *Informatsiinyi prostir dialektnoho tekstu* [Informative space of a dialectal text]. In : *Dialekty v synkhronii ta diakhronii: tekst yak dzherelo linhvistychnykh studii* [Dialects in synchrony and diachrony: text as a source of linguistic studies]. Kyiv : KMM. 100–118 (in Ukr.).
8. Deliusto, M. S. (2010). *Hramatyka hovirky u svitli tekstu* [Grammar of a dialect in a text perspective]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 20 (in Ukr.).
9. Deliusto, M. S. (2015). *Dialektna tekstohrafiia yak pryiom doslidzhennia hramatyky pereselenskoï hovirky* [Dialectal textography as a means of studying grammar of a relocant dialect]. In : *Dialekty v synkhronii ta diakhronii: tekst yak dzherelo linhvistychnykh studii* [Dialects in synchrony and diachrony: text as a source of linguistic studies]. Kyiv : KMM, 128–138 (in Ukr.).
10. Arpolenko, H. P., Hryshchenko, A. P., Nimchuk, V. V. ta in. (1983). *Istoriia ukrainskoi movy. Syntaksys* [History of the Ukrainian language. Syntax]. Kyiv : Naukova dumka, 502 (in Ukr.).
11. Kovalenko, B. O. & Kovalenko, N. D. (2011). *Sluzhbovi slova ta vyhuky v zakhidnopodilskykh hovirkakh* [Subsidiary lexical units and exclamations in WesternPodillya dialects]. In : *Naukovi pratsi Kam'ianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Filolohichni nauky* [Scientific works of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University], 28, 176–178 (in Ukr.).
12. Kovalchuk, M. P. (2019). *Funktsionalna struktura spoluchnykiv u syntaksysi hovirky sela Hlynky Nadvirnianskoho raionu* [Functional structure of conjunctions in the syntax of the dialect of the village Hlynky Nadvirniansky district]. In : *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriiia Filolohiia* [International Humanitarian University Herald. Philology], 40, 1, 46–48 (in Ukr.).
13. Kolesnikov, A. O. (2015). *Morfolohiia ukrainskykh pivdennobesarabskykh hovirok: heneza i dynamika* [Morphology of Ukrainian SouthBesarabia dialects: genesis and dynamics]. Izmail : SMYL, 676 (in Ukr.).
14. Martynova, H. I. (2015). *Dialektnyi tekst yak pidgruntia klasyfikatsii hovirok* [Dialectal text as the ground for classification of dialects]. In : *Dialekty v synkhronii ta diakhronii: tekst yak dzherelo linhvistychnykh studii* [Dialects in synchrony and diachrony: text as a source of linguistic studies]. Kyiv : KMM, 288–299 (in Ukr.).
15. Rychahivska, Yu. Ye. (2014). *Funktsiiuvannia suriadnykh spoluchnykiv u dialektnomu movlenni (na materialy hovirky s. Barmaky Rivnenskoho raionu Rivnenskoï oblasti)* [Functioning of subjective conjunctions in dialectal speech (based on the dialect of the village Barmaky Rivnensky district)]. In : *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriiia Filolohiia* [Scientific Proceedings of Ostroh Academy National University: Philology Series], 50, 101–103 (in Ukr.).

CONJUNCTIONS OF SUBJECTIVITY IN THE MIDUPPERDNEPER PATOIS

*Hanna Martynova, Doctor of Philological Sciences, Professor of the
Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
(Cherkasy, Ukraine)*

e-mail: ganmart@meta.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8033-075X>

Abstract. Introduction. *The article analyses the system of in conjunctions of subjectivity the MidUpperDnieper patois, with representing diverse conjunctions and revealing their specificity in spatial projection as well as their functioning in practical speaking.*

The methods. *The article employs principal scientific methods for analysis and synthesis, alongside with the linguistic ones: descriptive, modelling and those of contextual and areological analysis.*

The purpose. *The purpose of the article is to analyze the system of subjective conjunctions in the MidUpperDnieper patois, to represent their diversity and their specificity in spatial projection as well as their functioning in practical speaking.*

Results. *As the text centric approach was employed to subjective conjunctions research, their diversity, variations and interceptive tendency for supporting various subjective conjunctions and semantic syntactical relations in context in various groups of the MidUpperDnieper patois were given an originally profound description, and both their typical and specific features were realized.*

Originality. *The system of subjective conjunctions is originally presented as a non-divided entity. It is as well analyzed in dialectal texts through specificity of their functioning in the MidUpperDnieper patois. That is revealed in the following features such as conjunction repetition used for “adding” sentence components and its elements as the proof of authentic dialectal speech, their multi-functioning in employing various types of subjective conjunctive relations. Those are of connecting, contrasting, comparing, joining, and various semantic syntactical relations, broader variety of conjunctions for showing the comparing relations, reduction and substitution of components of repeated and doubled conjunctions.*

Conclusion. *Analyzing subjective conjunctions in practical speech texts enabled concise studying the system of these units in the MidUpperDnieper territory, revealing their specific elements, defining special conjunction functioning in practical speech in spatial projection. It is proved, that the diversity of subjective conjunctions in the texts under consideration includes the old language units. They are less complete when compared to the literary standards, though more diverse due to employing the local conjunctions. Among these there are contrasting conjunctions ну, так (Ѡак), comparing conjunctions ну...то and phonetic variety of conjunctions ма (Ѡа), ма ѱ (Ѡа ѱ), так (Ѡак), ма...то (Ѡа...Ѡо), так...то (Ѡак...то), а́ле (а́л`е, а́ли, а́л`и) and the like. Their presence results in dialectal differentiation of texts under consideration in patois oppositions northern: central and western: central.*

Key words: *MidUpperDnieper dialects, dialectal text, word morpheme, subjective conjunctions, conjunction diversity, variation diversity, reduction, semantic syntactical relations.*

Надійшла до редакції: 18.08.2024

Прийнято до друку: 02.10.2024

Z WARSZTATU DIALEKTOLOGA I REDAKTORA WIELKOPOLSKICH SŁOWNIKÓW REGIONALNYCH – PROBLEMY NIE TYLKO NAUKOWE

*Justyna Kobus,
Dr hab., Wydział Filologii Polskiej i Klasycznej
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
(Poznań, Polska)*

e-mail: justyna.kobus@amu.edu.pl
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4094-2743>

W artykule został poruszony praktyczny aspekt pracy dialektologa z przedstawicielami środowiska lokalnego. W kontekście trudności z pozyskiwaniem informatorów w badaniach terenowych, nowego znaczenia nabiera postulat współpracy ze środowiskiem nienaukowym, szczególnie zaś łączenie zadań badawczych z edukacją na różnych poziomach.

Wskazanie krytycznych czynników we współpracy naukowców i regionalistów w projektach edukacyjnych, kończących się publikacją z serii Wielkopolskie Słowniki Regionalne.

Autorka artykułu omówiła jedynie trzy najważniejsze czynniki, tj. dobór zawartości słownika, sposób definiowania haseł, obecność fotografii w publikacji. Wymienione elementy realizowane są w nieco inny sposób niż w tradycyjnych słownikach gwarowych, ponieważ cele naukowe muszą pokrywać się z oczekiwaniami bezpośrednich odbiorców (środowisko lokalne) – szereg przedstawionych działań można uznać za innowację metodologiczną. Powstający w projekcie słownik, zawierający we wstępie i definicjach opis języka i kultury badanych małych miejscowości, szczególnie wsi, nobilituje ich mieszkańców, co przekłada się na wzrost świadomości językowo-kulturowej, a także zwiększa poczucie własnej wartości, przede wszystkim wśród uczestników projektów edukacyjnych (uczniów, ich rodzin, informatorów). Nie do przecenienia jest więc funkcja społeczna, jaką spełnia współczesna działalność dialektologów z Pracowni Dialektologicznej UAM. Konsultowanie ze środowiskiem lokalnym zawartości słownika, zwykle znaczeń konkretnych wyrazów lub fotografii desygnatów sprawia, że osoby zupełnie nieznające się na leksykografii stają się częścią procesu redakcyjnego. W tak pomyślanej współpracy uwidacznia się perspektywa badacza, laika, jak i obojga tych podmiotów.

Pogodzenie potrzeb dialektologów i oczekiwań środowiska lokalnego jest konieczne dla prowadzenia badań terenowych w Wielkopolsce, co więcej, daje zadowalające efekty naukowe. Jednocześnie realizowana jest idea uniwersytetu badawczego oraz dążenie Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu do wychodzenia poza mury uczelni.

Słowa kluczowe: *dialektologia, słownik gwarowy, współpraca z otoczeniem, Wielkopolska.*

Aktualność. *Specyfika współczesnych badań dialektologicznych w Wielkopolsce wymusiła na badaczach opracowanie nowych metod pozyskiwania materiału. Uwzględnienie tzw. amatorów w badaniach terenowych i współpraca z tym środowiskiem na zasadach partnerskich, są przyczyną tego, że i wieńcząca wspólny wysiłek publikacja nosi znamiona przyjętej metody. Nie oznacza to, że wartość naukowa dzieła jest mniejsza – jest ona po prostu inaczej przedstawiona, w sposób zrozumiały dla niespecjalistów w zakresie językoznawstwa. Obecnie jest to najskuteczniejszy sposób realizowania celów badawczych w naszym regionie.*

Stan badań. *Wielkopolskie Słowniki Regionalne to cykl tematycznych słowników powstających w Pracowni Dialektologicznej UAM we współpracy ze środowiskiem lokalnym. Założenia serii przedstawił w wielu artykułach Jerzy Sierociuk [7, s. 65–70; 8, s. 135–143; 9, s. 245–254; 10, s. 289–305]. Dotychczas ukazało się 11 tomów, pozytywnie odbieranych w środowisku naukowym [3, s. 89–93; 5, s. 282].*

Cel artykułu. *Celem artykułu jest omówienie wybranych czynników wpływających na współpracę ze środowiskiem lokalnym oraz kształtujących powstającą w wyniku kooperacji publikację. W artykule chciałabym zwrócić uwagę na kilka (spośród wielu) kwestii problematycznych, które pojawiły się w dotychczasowej pracy nad słownikami serii WSR. Po pierwsze, zawartość poszczególnych tomów – szczególnie obecność haseł spoza pola tematycznego.*

Po drugie, sposób definiowania haseł słownikowych. Po trzecie, sposób i cel włączania fotografii do tekstu.

Metodologia. Najczęściej współpracujemy ze szkołami (podstawowymi, średnimi), ale i towarzystwami regionalnymi oraz miłośnikami miejscowego języka i kultury –regionalistami. Osoby zaangażowane we współpracę zwykle po raz pierwszy stykają się z procesem powstawania książki oraz z badaniami naukowymi w praktyce. Można wręcz powiedzieć, że dotyczą niedostępnego wcześniej świata nauki i próbują go ośwoić.

Wyniki badań i ich dyskusja. Każda tego rodzaju współpraca ma w konsekwencji – od początku (prowadzenia badań w ramach projektu edukacyjnego) do końca (wydrukowania słownika) – dwa poziomy: naukowy i społeczny, wymagające punktu stycznego. Czasem niełatwo pogodzić interes badacza i interes laika, lecz wypracowanie kompromisu jest kluczowe dla powodzenia projektu zwieńczonego publikacją, i w ogóle badań terenowych na wsi (o trudnościach z pozyskaniem informatora w Wielkopolsce pisali już Adam Tomaszewski [13, s. 2–3] i Zenon Sobierajski we wstępie do t. I AJKLW [12, s. 14]).

1. Zawartość haseł spoza tytułowego pola tematycznego (perspektywa: laik i badacz).

Pole tematyczne rozumiane za Teresą Skubalanką jako pole asocjacyjne (skojarzeniowe) [11, s. 16] daje informatorom dużą swobodę wypowiedzi. Kwestionariusz, którego używamy w badaniach jest bardziej przewodnikiem do rozmowy niż tradycyjnym zestawem pytań wymagających konkretnych odpowiedzi. W związku z tak prowadzonymi konwersacjami dialektologicznymi, otrzymujemy niezwykle bogaty materiał językowy (i obszerne konteksty kulturowe).

I tu pojawia się kłopot dotyczący selekcji materiału. Nie jest problemem stwierdzenie, jakie wyrazy dotyczą danego tematu (wiele wyrazów jest wszakże wspólnych wielu polom tematycznym), ale wątpliwości leksykografów budzi fakt, czy powinno się wykluczyć ze słownika tematycznego te jednostki leksykalne, które są określane jako wspólnoodmianowe¹ (np. zaimki i przyimki) lub nie wiążą się ściśle z tematem (np. hasła nie dotyczące tematu głównego lub dodatkowe znaczenia danego hasła, wykraczające poza temat główny), np.:

aby / ino ‘tylko’: *o te aby rosno^m ... brzozy ... (Węg) / nie były śtoby żelazne ino tyż gummy były na tych kołach ... nie ... (Węg),*

bez ‘przez’: *jak tak cały dzień namłócił to bez dzień nie oczyścił ... (Lat),*

jak ‘niż’: *porażków w życiu jes wieⁿcej jak sukcesów ... (Lat),*

do ‘dla’: *kosa ... no jes pierwsze narzeⁿdzie do rolnika ... (Bis).*

Decydując o zawartości słownika, redaktor musi wziąć pod uwagę szereg szczególnych argumentów. Interes lokalny nakazuje umieścić w słowniku wszystkie możliwe hasła. Leksykograf-dialektolog wie, że słownik tematyczny ma swoje prawa i ograniczenia. Jest jeszcze kwestia specyficznej sytuacji Wielkopolski, związanej ze stosunkowo ubogą (w porównaniu do innych regionów Polski) dokumentacją dialektalną. Do tego dochodzi specyfika współpracy z niespecjalistami, którzy po zrealizowaniu jednego projektu często nie decydują się na kontynuację, zatem niepublikowanie pewnych artykułów hasłowych jest jednoznaczne z ich nieupublicznieniem, a więc funkcjonowaniem jedynie w obiegu naukowym, jedynie w pracach osoby dysponującej tymi materiałami.

Wymienione okoliczności sprawiają, że większej wagi nabiera odnotowanie kilku, względnie kilkunastu haseł spoza tematu lub niezwiązanych ściśle z tematem, względnie wyrazów wspólnoodmianowych, niż ich całkowite pominięcie w publikacji. Te tzw. „słówka” często nadają koloryt mowie mieszkańców danej okolicy, są dla niej charakterystyczne. To zdecydowało, że w WSR, za które odpowiadam pod względem merytorycznym, pojawiają się właśnie wyrazy spoza tematu przewodniego – zwykle stanowią one ułamek procenta ogólnej liczby haseł.

W zebranych materiałach pojawiają się także szczególne, nieogólnopolskie formy niektórych wyrazów, np. przymiotników w stopniu wyższym z sufiksem *-ejszy*, np. *gładciejszy*, *rzadciejszy* – są to formy cechujące mowę zbadanych informatorów, warto więc, by zostały uwzględnione w słowniku jako hasła w postaci zarejestrowanej podczas badań, a nie sprowadzonej do formy podstawowej – w

¹ Termin ten stosuję za Andrzejem Markowskim [4, s. 514–515].

przeciwnym razie odbiorca słownika (zwłaszcza niejęzykoznawca) mógłby nie zwrócić uwagi na ten sposób stopniowania przymiotników przez mieszkańców opisywanego obszaru.

Podobnie rzecz się ma w kwestii zamieszczania wyrazów spoza tematu, choć tutaj notacje staram się ograniczać do wyrazu tematycznego i fakultatywnego znaczenia wychodzącego poza temat główny. Np. w WSR-Pob-2 (temat przyroda): **buchta** – obok podstawowego dla tematu znaczeń 1. ‘zboże skłębione wskutek porywów wiatru’ i 2. ‘legowisko zrobione w zbożu przez samicę dzika’, jest także poboczne znaczenie 3. ‘schowek’; inny przykład: **kotek** – obok znaczeń 1. ‘zdr. od: kot’, 2. ‘młode kota’, 3. kwiatostan wierzby’, jest też znaczenie 4. ‘pieszczotliwy zwrot do bliskiej osoby’, **pajoⁿk** – 1. ‘pożyteczny stawonóg tkający sieci i polujący na owady’ oraz znaczenie 2. ‘maszyna rolnicza do przetrząsania na łące świeżo skoszonej trawy lub siana dla przyspieszenia ich wysychania’. Niektóre wyrazy, należące przykładowo do tematu PRACA NA ROLI (np. *łopata, plot, szpadel* itd.), pojawiają się także przy pracach w ogrodzie, który to dział – z przyczyn objętościowych – trzeba było przenieść do tematu PRZYRODA. W moim przekonaniu zamieszczenie znaczeń pobocznych służy pokazaniu bogactwa semantycznego odnotowanych wyrazów, przy czym zabieg ten nie wpływa na zatarcie granicy tematycznej publikacji, ponieważ są to cały czas kwestie marginalne. Nie trzeba by tego robić w sytuacji, gdy mamy pewność, że kolejne tematy będą kontynuowane w danym środowisku².

W słownikach natomiast staram się nie umieszczać wyrazów, które w sposób oczywisty wykraczają poza określony temat, a ich obecności nie da się merytorycznie uzasadnić, np. nie są elementem cytatu z przykładem użycia wyrazu hasłowego.

W słowniku znaleźć także można wyrazy potoczne, dotychczas nieznajdujące miejsca w tradycyjnych słownikach gwarowych. Ponieważ WSR zaliczamy do tzw. słowników nowego typu, to potoczność wydaje się usprawiedliwiona metodologicznie – wszak jest ona częścią języka współczesnych mieszkańców wsi, stąd znaleźć można w naszych słownikach hasła typu: **ciul** ‘człowiek nierozgarnięty, gapowaty, fajtłapowaty’, **ciulowaty** ‘tu o kocie: gapowaty, fajtłapowaty’, **ćpun** ‘narkoman’, **fajtać** ‘1. o krowie – kopać; 2. rozrzucać gnój’), podobnie jak profesjonalizmy, np. **alternaria** ‘grzyb *Alternaria solani* wywołujący chorobę ziemniaków o nazwie alternarioza ziemniaka, powodującą zamieranie części nadziemnej rośliny; tu jako nazwa tej choroby’, **kwadra** ‘faza księżyca, w której na niebie widnieje jego połowa’, **weⁿza** ‘tłoczony wkład do ramki służący pszczołom jako wzór do odbudowy plastra’. Ich pominięcie nie odzwierciedlałoby rzeczywistego obrazu lokalnie używanej polszczyzny oraz faktu istotnie wpływającego na jej obraz, czyli wykształcenia współczesnego gospodarza / gospodyni czy zainteresowania publikacjami (czasopisma, filmy itp.) popularnonaukowymi. Wymienione wyżej wyrazy nadal stanowią ułamek całego opisanego w książce słownictwa.

Najbardziej dyskusyjne może się wydawać umieszczanie w słowniku wyrazów i form wykończonych lub nazw wyszukanych. Tego rodzaju jednostki leksykalne mogą być kwestią przypadku (spontanicznego zachowania językowego), a z drugiej strony mogą sygnalizować wiele zjawisk zachodzących w lokalnej odmianie polszczyzny, od bycia sygnałem początku procesów leksykalnych, po bycie dowodem na słabe przyswojenie wyrazu [często funkcjonującego w polszczyźnie ogólnej od dawna, np. **holylód** ‘Halloween’ (WSR-Gn), **boł-echo** ‘bow echo’ WSR-Pob-2)].

2. Sposób definiowania (perspektywa badacza).

O ile zawartość słownika jest dość ważna dla niespecjalisty zaangażowanego w powstawanie publikacji, o tyle sposób definiowania nie odgrywa już tak istotnej dla niego roli. Twierdzenie to nie wynika tylko i wyłącznie z dotychczasowych doświadczeń projektowych. Wystarczy przyrzeć się gwarowym słownikom amatorskim, w których definicje zwykle są synonimiczne. W słownikach WSR staramy się stosować rozmaite typy definiowania, o czym szerzej w: [2]. Zdajemy sobie sprawę, że część haseł nie wymaga rozbudowanych opisów, ale wiemy też, że wiele wyrazów wręcz musi mieć zapisane szczegółowe znaczenie, często uzupełnione o dodatkowe informacje, np. kulturowe (etnograficzne). W naszych słownikach staramy się tak objaśniać poszczególne hasła, by w

² Takiej pewności jednak nie mamy, ponieważ większość realizowanych projektów edukacyjnych jest nieformalna lub formalności są zredukowane do koniecznego minimum.

definicjach było uwzględnione znaczenie wyrazu w świadomości informatora, który jest źródłem poświadczenia.

W serii WSR definicje mają charakter rozwojowy. Nasze słowniczki mają stanowić docelowo części składowe dużego słownika dialektalnego. Prace nad słownikami tematycznymi małych części regionu już pokazały, że raz zdefiniowane hasło nie jest opisane definitywnie. Badania prowadzone nad tym samym tematem w innym miejscu niejednokrotnie przynoszą nowe informacje językowe czy kulturowe. Przykładowo: w WSR-Czw: hasło **chlew** zostało zdefiniowane jako ‘pomieszczenie, budynek, w którym przebywają świnie’ (należy zaznaczyć, że był to pierwszy projekt, trwał krótko i raczej posłużył jako sondaż dla prowadzenia projektów edukacyjnych zakończonych słownikiem); znacznie bardziej zaawansowane badania do WSR-Pob-1 i WSR-Kłc pozwoliły zdefiniować hasło **chlew** szerzej jako ‘pomieszczenie, w którym przebywają zwierzęta gospodarskie’ – zatem nie tylko świnie, bo też inne zwierzęta, jak kozy, krowy, a nawet gęsi.

Założeniem teoretycznym była jednolitość definicji we wszystkich słownikach serii. Jednakże już tych kilka publikacji pokazało, że teoria z praktyką nie zawsze idą w parze. Badania prowadzi się po to, by notować nowe poświadczenia, nowe znaczenia, nowe leksemy i pokazywać te wyniki w kolejnych publikacjach. I tu także pamiętać trzeba, że słowniki WSR – zgodnie z założeniami sformułowanymi przez prof. J. Sierociuka – są składowymi dużego słownika całego dialektu wielkopolskiego, a dzisiejsze możliwości techniczne pozwalają na nieustanne aktualizowanie danych, w tym modyfikowanie definicji (rzecz jasna dotyczy to wersji elektronicznych, a nie drukowanych, które są drobnymi krokami na drodze do powstania i rozwijania dużego leksykonu wielkopolskiego).

3. Fotografia (perspektywa laika).

Obecność fotografii w słowniku dialektalnym była tematem poruszonym w środowisku dialektologicznym [1, s. 265–276; 5, s. 181–194; 14, s. 193–206]. Nie ulega wątpliwości, że fotografia to dokument, a w słowniku pełni dodatkową funkcję informacyjną, pogładową, poznawczą itd. Nie jest zatem zwyczajnym ozdobnikiem.

Zupełnie inaczej fotografię postrzegają uczestnicy projektu, szczególnie zaś uczniowie i ich rodziny. Okazuje się, że młodzi badacze niezmiernie lubią fotografować, ale niestety, rzadko zrobione przez dzieci i młodzież zdjęcia są dostatecznie dobre pod względem technicznym. Oczywiście jest dla redaktora fakt, że w tego rodzaju publikacji, odbiorca nieprofesjonalny w pierwszej kolejności będzie oglądał obrazki właśnie, a odbiorca zaangażowany w powstanie publikacji (uczestnik projektu) będzie szukał fotografii wykonanej przez siebie, dziecko, wnuka, sąsiadkę oraz zrobione w swoim domu, w swoim gospodarstwie, w swoim ogródku itd.

W dobie nagłośnionej ochrony praw obywatelskich, szczególnie związanych z poszanowaniem danych osobowych, prawem do ochrony wizerunku i innych danych wrażliwych (RODO), szczególny stosunek do publikowanych fotografii wykazują nasi informatorzy. Jeden z badanych mężczyzn stwierdził, że możemy zdjęcie przedstawiające jego osobę opublikować w słowniku, ale nie wolno nam podpisać imieniem i nazwiskiem, kogo przedstawia fotografia – sytuacja ta pokazuje, że przepisy RODO są traktowane dość elastycznie w terenie i nie zawsze jest rozumiany ich cel, często nawet jest on wyolbrzymiany (to wpływa na pracę dialektologa w terenie, po prostu ją utrudnia). Zaznaczę jednak, że za każdym razem uzyskujemy zgody osób zainteresowanych na nieodpłatną publikację fotografii, które powstały przy ich udziale.

Tak więc, każdy odbiorca przy pierwszym zetknięciu ze słownikiem, najpierw przegląda go pod kątem zdjęć. Znając wagę zaangażowania wszystkich osób w powstanie publikacji, pojawia się często kłopot z wyborem fotografii. I nie dotyczy to wcale obiektu, ale jakości fotografii i jej autora. Bardzo często decydujemy się ze współredaktorami na wybór słabszej technicznie fotografii, ale wykonanej przez uczestnika projektu, niż na własne zdjęcie o wiele lepszej jakości. Zwykle dotyczy to obiektów raczej znanych, gdzie stopień szczegółowości nie jest tak istotny. Zdarza się także i tak, że wprowadzane są do słownika zdjęcia, które z obiektywnego punktu widzenia wcale nie musiałyby się w nim znaleźć, ale zostały wykonane przez uczniów i ich rodziny, którzy po opracowaniu słownika są niezwykle dumni z tego, że dana fotografia zaistniała w publikacji – to być może błahy, ale jakże istotny szczegół w realizacji kolejnych projektów, zachęcający uczniów do kontynuowania

przedsięwzięcia (przykładem są Pobiedziska, gdzie realizujemy właśnie trzeci projekt poświęcony tematowi ŚWIAT DZIECKA).

Wnioski. Przedstawione tu tylko trzy problemy wynikające z praktyki opracowywania WSR są jedynie zarysem doniosłej roli, jaką te niewielkie publikacje odgrywają w środowisku lokalnym. Dzięki współpracy środowiska lokalnego i dialektologów możemy realizować ważne dla nas cele badawcze (naukowe). Każda współpraca jest inna, i każdy słownik WSR jest inny. Ważne, by nie skupiać się na szczegółach, ale na ogólnej wartości realizowanych przedsięwzięć, co w Wielkopolsce – raz jeszcze podkreślam – jest zadaniem niełatwym, ale nagłym.

Spis wykorzystanej literatury

1. Kaś J. Ikonografia w słowniku gwarowym. *Gwary Dziś*. 2021. Vol. 14. S. 265–276.
2. Kobus J. O rozwiązaniach definicyjnych w serii Wielkopolskie Słowniki Regionalne. Referat przygotowany na konferencję pt. „Język w regionie, region w języku”, Poznań 14–15 listopada 2024 r.
3. Kostecka-Sadowa A. Słownik języka mieszkańców okolic Pobiedzisk. *Przyroda*, pod red. J. Kobus i A. Migdałek, Wydawnictwo PSP, Poznań 2023, SS351. *Poradnik Językowy*. 2023. Z. 8. S. 89–93.
4. Markowski A. Miejsce słownictwa współnoodmianowego wśród odmian leksykalnych polszczyzny. *Poradnik Językowy*. 1987. Z. 7. S. 509–515.
5. Pelcowa H. Słownik gwar Lubelszczyzny – stan i perspektywy prac leksykograficznych. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*. 2010. T. 55. S. 181–194.
6. Pelcowa H. Hasło w słowniku gwarowym – problem metodologiczny współczesnej dialektologii. *Gwary dziś*. 2021. Vol. 14. S. 277–288.
7. Sierociuk J. Regionalny słownik gwarowy – nowa propozycja z udziałem środowiska lokalnego. *Język – literatura – wychowanie. Praca zbiorowa dedykowana Profesor Annie Kowalskiej* / Red. J. Bałachowicz, S. Frycie. Warszawa, 2006. S. 65–70.
8. Sierociuk J. Założenia metodologiczne regionalnych słowników gwarowych powstających przy współudziale środowisk lokalnych. *Studia Dialektologiczne*. T. IV / Red. H. Kurek, A. Tyrpa, J. Wronicz. Kraków, 2010. S. 135–143.
9. Sierociuk J. Słowniki regionalne jako wstępny etap opracowania Słownika ogólnowielkopolskiego. *Słowiańskie słowniki gwarowe – tradycja i nowatorstwo* / Red. D. K. Rembiszewska. Warszawa–Łomża, 2016. S. 245–254.
10. Sierociuk J. Wielkopolskie Słowniki Regionalne – założenia leksykograficzne serii. *Gwary Dziś*. 2021. Vol. 14. S. 289–305.
11. Skubalanka T. Słownictwo miłosne poezji J. Słowackiego na tle tradycji. Toruń, 1966.
12. Sobierajski Z. Przebieg pracy nad atlasem, [w:] *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski*, T. I: Gospodarstwo domowe – Pożywienie. Cz. 2. Wstęp do całości – Wykazy i komentarze do map 1–115 / Red. Z. Sobierajski, J. Burszta [i in.]. Wrocław, 1979. S. 9–11.
13. Tomaszewski A. Z wędrowek gwaroznawczych po Wielkopolsce. *Kłopoty dialektologa. Dziennik Poznański*. 21 października. 1932. S. 2–3.
14. Zagłoba K. Dokumentacja fotograficzna jako element struktury wybranych słowników regionalnych. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*. 2022. T. LXX. S. 193–206.

Źródła (seria WSR)

Słownik języka mieszkańców okolic Gniezna. Świąta, wierzenia i przesady [Dictionary of the language of the inhabitants of the Gniezno area. Holidays, beliefs and superstitions] / pod red. J. Kobus i T. Gniazdowskiego. Poznań, 2018.

Gospodarz. Słownik języka mieszkańców powiatu kolskiego [Host. Dictionary of the language of the inhabitants of the Koło district] / pod red. B. Osowskiego. Poznań, 2018.

Gospodyni. Słownik języka mieszkańców powiatu kolskiego [Hostess. Dictionary of the language of the inhabitants of the Koło district] / pod red. B. Osowskiego. Poznań, 2018.

Słownik języka mieszkańców okolic Czarniejewa. Praca na roli i w gospodarstwie [Dictionary of the language of the inhabitants of the Czarniejewo area. Agricultural and farm work] / pod red. J. Kobus i M. Stępień. Poznań, 2018.

Słownik języka mieszkańców ziemi łukowskiej. Praca na roli i w gospodarstwie [Dictionary of the language of the inhabitants of the Łuków area. Agricultural and farm work] / pod red. J. Sierociuka. Poznań, 2019.

W kuchni u pleszewian. Słownik języka i kultury mieszkańców powiatu pleszewskiego [In the kitchen at pleszewian. Dictionary of language and culture of the inhabitants of the Pleszew district] / pod red. B. Osowskiego. Poznań, 2019.

Słownik języka mieszkańców okolic Pobiedzisk. Praca na roli i w gospodarstwie [Dictionary of the language of the inhabitants of the Pobiedziska area. Farm and agricultural work] / pod red. J. Kobus i A. Migdałek. Poznań, 2021.

Słownik języka mieszkańców okolic Pobiedzisk. Przyroda [Dictionary of the language of the inhabitants of the Pobiedziska area. Nature] / pod red. J. Kobus i A. Migdałek. Poznań, 2023.

Produkty roślinne i zwierzęce oraz grzyby w kuchni. Słownik języka i kultury mieszkańców powiatu pleszewskiego [Plant and animal products and mushrooms in the kitchen. Dictionary of the language and culture of the inhabitants of the Pleszew district] / pod red. B. Osowskiego. Poznań, 2023.

References

1. Kaś, J. (2021). Ikonografia w słowniku gwarowym [Iconography in a dialectal dictionary]. In: *Gwary Dziś*, [Dialects Today], 14, 265–276 (in Pol.).
2. Kobus, J. (2024). O rozwiązaniach definicyjnych w serii Wielkopolskie Słowniki Regionalne [About definitional solutions in the Greater Poland Regional Dictionaries series]. Referat przygotowany na konferencję pt. „Język w regionie, region w języku”. Poznań, 14–15 listopada 2024 r. (in Pol.).
3. Kostecka-Sadowa, A. (2023). Słownik języka mieszkańców okolic Pobiedzisk. Przyroda / pod red. J. Kobus i A. Migdałek. Poznań: Wydawnictwo PSP, SS 351 [Dictionary of the language of the inhabitants of the Pobiedziska area. Nature, ed. by J. Kobus i A. Migdałek, Publisher PSP, Poznań 2023, SS 351]. In: *Poradnik Językowy*, 8, 89–93 (in Pol.).
4. Markowski, A. (1987). Miejsce słownictwa współnoodmianowego wśród odmian leksykalnych polszczyzny [The place of common vocabulary among the lexical varieties of Polish language]. In: *Poradnik Językowy* [Language Guide], 7, 509–515 (in Pol.).
5. Pelcowa, H. (2010). Słownik gwar Lubelszczyzny – stan i perspektywy prac leksykograficznych [Dictionary of dialects of the Lublin region – status and perspectives of lexicographical work]. In: *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN* [Proceedings of the Language Commission of the ŁThU], 55, 181–194 (in Pol.).
6. Pelcowa, H. (2021). Hasło w słowniku gwarowym – problem metodologiczny współczesnej dialektologii [The word in a dialect dictionary – a methodological problem of contemporary dialectology]. In: *Gwary dziś* [Dialects Today], 14, 277–288 (in Pol.).
7. Sierociuk, J. (2006). Regionalny słownik gwarowy – nowa propozycja z udziałem środowiska lokalnego [Regional dialect dictionary – a new proposal with local participation]. In: *Język – literatura – wychowanie. Praca zbiorowa dedykowana Profesor Annie Kowalskiej* [Language – Literature – Education. Collective work dedicated to Professor Anna Kowalska] / Ed. J. Bałachowicz, S. Frycie. Warszawa, 65–70 (in Pol.).
8. Sierociuk, J. (2010). Założenia metodologiczne regionalnych słowników gwarowych powstających przy współudziale środowisk lokalnych [Methodological assumptions of regional dialect dictionaries created with the participation of local communities]. In: *Studia Dialektologiczne* [Dialectological Studies] / Ed. H. Kurek, A. Tyrpa, J. Wronicz. Kraków, IV, 135–143 (in Pol.).
9. Sierociuk, J. (2016). Słowniki regionalne jako wstępny etap opracowania Słownika ogólnowielkopolskiego [Regional dictionaries as a preliminary step in compiling the All-Greater Poland's Dictionary]. In: *Słowiańskie słowniki gwarowe – tradycja i nowatorstwo* [Slavic dialectal dictionaries – tradition and innovation] / Ed. D. K. Rembiszewska. Warszawa–Łomża, 245–254 (in Pol.).
10. Sierociuk, J. (2021). Wielkopolskie Słowniki Regionalne – założenia leksykograficzne serii [Wielkopolska Regional Dictionaries – lexicographical assumptions of the series]. In: *Gwary Dziś*. Vol. 14. 289–305 (in Pol.).
11. Skubalanka, T. (1966). Słownictwo miłosne poezji J. Słowackiego na tle tradycji [The love vocabulary of J. Słowacki's poetry against the background of tradition]. Toruń (in Pol.).
12. Sobierajski, Z. (1979). Przebieg pracy nad atlasem [Workflow of the atlas]. In: *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski. T. I: Gospodarstwo domowe – Pożywienie. Cz.2. Wstęp do całości – Wykazy i komentarze do map 1–115* [Atlas of the language and folk culture of Wielkopolska. Vol. I: Household – Food. Part 2. Introduction to the whole – Lists and comments on maps 1–115] / Ed. Z. Sobierajski, J. Burszta [i in.]. Wrocław, 9–11 (in Pol.).
13. Tomaszewski, A. (1932). Z wędrówek gwaroznawczych po Wielkopolsce. Kłopoty dialektologa [From dialectological wanderings in Greater Poland. Trouble for the dialectologist]. In: *Dziennik Poznański* [Poznań Journal]. 21 października, 2–3 (in Pol.).
14. Zagłoba, K. (2022). Dokumentacja fotograficzna jako element struktury wybranych słowników regionalnych [Photographic documentation as part of the structure of selected regional dictionaries]. In: *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, LXX, 193–206 (in Pol.).

Sources

- Słownik języka mieszkańców okolic Gniezna. Świąta, wierzenia i przesady / Ed. J. Kobus & T. Gniazdowski. Poznań, 2018 (in Pol.).
- Gospodarz. Słownik języka mieszkańców powiatu kolskiego / Ed. B. Osowski. Poznań, 2018 (in Pol.).
- Gospodyni. Słownik języka mieszkańców powiatu kolskiego / Ed. B. Osowski. Poznań, 2018 (in Pol.).
- Słownik języka mieszkańców okolic Czarniejewa. Praca na roli i w gospodarstwie / Ed. J. Kobus & M. Stępień. Poznań, 2018 (in Pol.).
- Słownik języka mieszkańców ziemi łukowskiej. Praca na roli i w gospodarstwie / Ed. J. Sierociuk. Poznań, 2019 (in Pol.).
- W kuchni u pleszewian. Słownik języka i kultury mieszkańców powiatu pleszewskiego / Ed. B. Osowski. Poznań, 2019 (in Pol.).
- Słownik języka mieszkańców okolic Pobiedzisk. Praca na roli i w gospodarstwie / Ed. J. Kobus & A. Migdałek. Poznań, 2021 (in Pol.).
- Słownik języka mieszkańców okolic Pobiedzisk. Przyroda / Ed. J. Kobus & A. Migdałek. Poznań 2023 (In Pol.).
- Produkty roślinne i zwierzęce oraz grzyby w kuchni. Słownik języka i kultury mieszkańców powiatu pleszewskiego / Ed. B. Osowski. Poznań, 2023 (in Pol.).

FROM THE WORKSHOP OF A DIALECTOLOGIST AND EDITOR
OF THE GREAT POLAND REGIONAL DICTIONARIES-PROBLEMS
NOT ONLY SCIENTIFIC

*Justyna Kobus, Dr hab., Faculty of Polish and Classical Philology,
University of Adam Mickiewicz in Poznań
(Poznań, Poland)*

e-mail: justyna.kobus@amu.edu.pl

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4094-2743>

Abstract. Introduction. *The article discusses the practical aspect of a dialectologist's work with representatives of the local community. In the context of the difficulty of obtaining informants in field research, the call for cooperation with the non-scientific community, especially combining research tasks with education at different levels, assumes new importance.*

The purpose. *Indication of critical factors in the cooperation of scientists and regionalists in educational projects ending with the publication of the Greater Poland Regional Dictionaries series.*

Method and originality. *The author of the article discussed only the three most important factors, i.e. the selection of dictionary content, the method of defining entries, the presence of photographs in the publication. The above-mentioned elements are implemented in a slightly different way than in traditional dialect dictionaries, because scientific goals must coincide with the expectations of direct recipients (local environment) – a number of the presented activities can be considered methodological innovation. The dictionary created in the project, containing in the introduction and definitions a description of the language and culture of the studied small towns, especially villages, ennobles their inhabitants, which translates into an increase in linguistic and cultural awareness, as well as an increase in self-esteem, especially among participants in educational projects (students, their families, informants). Thus, the social function fulfilled by the contemporary activities of dialectologists from the Dialectological Laboratory of the Adam Mickiewicz University cannot be overestimated. Consulting with the local community the contents of the dictionary, usually the meanings of specific words or photographs of designators, makes people completely unfamiliar with lexicography become part of the editorial process. In a collaboration conceived in this way, the perspective of the researcher, the layperson and both becomes apparent.*

Results. *Reconciling the needs of dialectologists and the expectations of the local environment is necessary to conduct field research in Greater Poland, and what is more, it produces satisfactory scientific results. At the same time, the idea of a research university and the aspiration of the Adam Mickiewicz University in Poznań to go beyond the walls of the university are being realised.*

Key words: *dialectology, dialect dictionary, cooperation with the environment, Greater Poland.*

Надійшла до редакції: 12.07.2024

Прийнято до друку: 30.09.2024

WRITTEN HISTORY OF VERBAL PREFIXATION IN THE OLD UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE OF THE 14TH – 17TH CENTURIES

*Halyna Kocherga, Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor of the Department of the Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics,
Bohdan Khmelnytskyi National University of Cherkasy
(Cherkasy, Ukraine)*

e-mail: kocherga_galina@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1000-3427>

The article investigates the structural and motivational aspect of verb prefixation recorded in the Old Ukrainian literary language of the 14th – 17th centuries. The linguistic marker of verb ellipsis is established, which implies the possibility of double motivation, which is based on a combination of morphological, onomasiological and semasiological approaches, taking into account the etymological segment of prefixes. The purpose of the article is to consider the internal structure of the prefixal verb subsystem of the Old Ukrainian language of the 14th – 17th centuries and to establish the motivational segment in derived derivatives, which forms the word-formation model of nomination.

The word-forming model of structural-motivational and functional factors of the verb subsystem of the Old Ukrainian literary language of the 14th – 17th centuries, produced by the word-forming potential and means of its implementation, is revealed. The productivity of prefixal word-forming nominals is characterized by word-forming prefixal models that are structurally and semantically motivated by the onomasiological basis of the root verb. Historical word-formation studies show that in the language of written monuments of the 14th – 17th centuries there is a clear tendency to increase the role of prefixation in the verb segment, which naturally affects the activity of individual prefixes. Verb prefixes perform a species-recognition function, that is, they lead to a change in the type of basic verbs and modify the meaning of the state under various qualitative functions. In many groups of verbs, prefixes performed with additional meanings that differed from prepositional structures. The paradigmatic relationship of verb prefixes to the syntactic constructions in which they were segmented revealed the model of affixation as a semantic-word-forming process. The relationship of prefixes with some prepositions and their change in the meaning of the verb have an impact on the entire semantic structure of the sentence in which they are located, not only in content but also in form. Verbal prefixation as a method of word formation arose in the Proto-Slavic period, and the prefix systems of modern Slavic languages are its natural continuation.

Key words: *a word-forming mechanism, the Old Ukrainian language, a word-forming potency, a verb prefixation, a word-forming model, prefix semantics.*

Relevance. The accumulation of a significant amount of new factual material on the history of Slavic, in particular Ukrainian word formation, has made it possible to create general overviews of the historical word formation of the Ukrainian language, which, unfortunately, still suffer from fragmentation and incompleteness of substantiated conclusions.

Given the geopolitical, Ukrainian-centric challenges of today, the word formation of the Ukrainian language in its dynamic (diachronic) aspects requires new methodological principles and thorough research. The history of word formation of the Ukrainian language, despite its relevance, still remains insufficiently studied. Unlike modern, historical word formation, in particular historical verb prefixation, is represented by a relatively small number of publications, which will serve as the relevance of our research.

Analysis of recent research and publications. The word-formation processes of the modern Ukrainian literary language, both in synchronic and diachronic aspects, have been studied quite thoroughly, as evidenced in a number of publications by K. Gorodenska, E. Karpilovska, O. Taranenko, V. Greshchuk, V. Horpynych, A. Hryshchenko, I. Vykhovants, V. Nimchuk, P. Bilousenko, L. Didkivska, N. Klymenko, O. Bezpoyasko, T. Vozny, A. Maiboroda, L. Kostych, I. Kovalyk, M. Kravchenko, O. Pinchuk, L. Polyuga, L. Yurchuk, I. Yatsenko, M. Chemerysova, L. Humetska, Y. Zakrevska, I. Chepiha, V. Horobets, S. Bevzenka, L. Beregoenko, O. Krovtytska, K. Lenets, N. Romanova, S. Samiylenko, P. Tymoshenko, V. Peredrienko, K. Mykhalchuk,

I. Bilodid, P. Zhitetsky, O. Ogonovsky, Z. Osadtsa, E. Tymchenko, O. Sinyavsky, M. Maksymovych, O. Potebnya and many others.

In addition to suffixation, prefixation is of great importance in the word formation of the Old Ukrainian language. Suffixation is most widely manifested in nouns, the main sphere of functioning of prefixes is verbs and verbal formations. The distinction between the spheres of functioning of suffixation and prefixation is determined by the peculiarities of functioning, origin and development of prefixes. Verbal prefixation as a method of word formation arose in the Proto-Slavic period, and the prefix systems of modern Slavic languages are its natural continuation.

The basic unit of word-formation analysis is the word-forming formant, which in linguistic ontology corresponds to an affix or several affixes [6, p. 120]. O. Zuban emphasizes that “establishing word-forming motivation between cognate words is used when establishing the morpheme structure of a word form as an auxiliary, and sometimes the main criterion of morpheme division, although these two types of linguistic analysis differ in different tasks (determination of the morpheme structure of a word form / determination of the way of word formation of a derived word), methodology (morpheme analysis / word-forming analysis) and structural units (morphs and morpheme structures of words/formative base and word-forming formant)” [6, p. 119].

In Old Ukrainian linguistics, prefixes were traditionally considered within the framework of prepositions and were actually identified with them. This is evidenced by the oldest purely grammatical Slavic work – a treatise on the eight parts of speech, which in the Serbian list of the 15th century is entitled “*Осьмь честиі слова, ѿлико глаголемь и пишемь*” [9]. In the history of Ukrainian linguistics, such grammarians as L. Zyzanii, M. Smotrytskyi, I. Uzhevych, M. Lozynskyi, M. Osadtsy considered prefixes within the framework of prepositions.

O. Sinyavsky uses the term “suffix” to denote a prefix. Analyzing prefixes, the grammarian notes that “although there are far fewer suffixes in our language than affixes, they are very diverse in meaning and scope of use. Affixes specify, specialize, often limit and narrow the basic meaning of words” [11, c. 138].

In “Grammar of the Ukrainian Language for Self-Study and as an Aid to School Learning” V. Simovych calls the part of the word that comes before the root an “increment” [12, p. 107]. According to the scientist, adding a prefix to a word “completely changes the meaning of the word.” By origin, prefixes are mostly prepositions, and “the meaning of the increment is usually the same as that of the adjective” [12, p. 325]. The linguist I. Verkhtsky does not separate prefixes from prepositions, calling them “nouns” or “noun particles” [2, p. 19]. It is worth emphasizing that the correlation of the semantics of prefixes is influenced by their genetic connection with prepositions, the existence of which, according to V. Rusanivsky, is beyond doubt [13, p. 229].

A prefix is a functional morpheme that is located before the root or another prefix, is attached to the whole word, and performs a word-forming and (or) grammatical function [8, p. 17]. Compared to suffixes, prefixes are more autonomous, do not depend on the influence of inflections, and do not carry information about the grammatical form of the word. Historical word-formation studies show that in the language of written monuments of the 14th – 17th centuries there is a clear tendency to increase the role of prefixation in the verb segment, which naturally affects the activity of individual prefixes. Verb prefixes perform a species-recognition function, that is, they lead to a change in the type of basic verbs and modify the meaning of the state under various qualitative functions [8, p. 45–52.]. In many groups of verbs, prefixes performed with additional meanings that differed from prepositional structures.

The purpose of the article is to consider the internal structure of the prefixal verb subsystem of the Old Ukrainian language of the 14th – 17th centuries and to establish the motivational segment in the derived derivatives, which forms the word-formation model of the nomination.

Research results and their discussion. The verb system of the modern Ukrainian language goes back to the verb system of the Proto-Slavic language. One of the methods of morphological word formation in the Ukrainian language is prefixation. A prefix is defined as a prepositive common functional part of a series of words that performs a word-forming function in one of the acts of derivation, changes its semantic structure in the process of language development and participates in the formation of a number of onomasiological categories [5]. A prefix is defined as a prepositive common functional part of a series of words that performs a word-forming function in one of the acts

of derivation, changes its semantic structure in the process of language development, and participates in the formation of a number of onomasiological categories [5].

Prefixation, unlike suffixation, is the main marker of exclusively verbal word formation. With the help of prefixes from verbs, both verbs with a new meaning and verbs with a new shade of meaning are formed. It is noteworthy that when forming a verb, not one, but several prefixes can be used simultaneously. The Old Ukrainian language is characterized primarily by biprefixation, that is, the formation of verbal nominatives using two prefixes, while multi-prefix verb formations are a limited phenomenon: *выроскошовати, навпоминати, зпрофоновати, заповѣтритися, запобѣгати, запозвати, запомогтися, запоручати*. Multi-prefix verb formations in the Old Ukrainian language appear in the 14th – 15th centuries, and there are also a number of nominatives that are multi-prefix only etymologically, because they feature connected and non-derivative single-prefix bases (*заповѣдати*).

The role of the prefix in the verb system of Slavic languages is significant. The factual material of the study conceptually illustrates the conclusion that prefixes arose in the Proto-Slavic language, long before the separation of Slavic languages into separate independent languages. Researcher N. Romanova notes: “prefixation arose in deep Proto-Slavic antiquity, and perhaps even earlier, since ancient prefixes are common to Slavic and Baltic languages” [3, p. 178]. Verbs in spoken language are mostly used with prefixes, and only a small number of verb units are found in a prefixless form. For example, the Slavic simple prefixless verb form *-јати // (-ѣти)* is not attested in the Ukrainian language in its unprefixated form, but verb formations from it with the appropriate prefixes are widely used: *обняти, найняти, зняти, зайняти, підняти, доїняти* and others. It is worth noting that the Old Ukrainian verb, like the Slavic one, could be used with one, and more often with several prefixes. For example, *брати* (*надібрати, вибрати, набрати, забрати, підібрати, перебрати, зібрати*). The continuity and fragmentation of historical word formation appeals to multifacetedness in establishing the motivated segment of the prefixation of a derivative unit and multifaceted interpretation. Researcher P. Bilousenko notes that “what is imagined by native speakers today can be realized tomorrow in the creation of new words and will become a fact of language” [1, p. 18]. The deep-rootedness of verb prefixation in the Proto-Slavic period was expressed by the most productive word-forming prefixes: *-в (въ), -вы, -до-, -за-, -на, -о, -об, (-объ), -от, (-отъ), -но, -под, (-подъ), -при, -про, -пере, -роз, (-рос), -с, (-съ), -оу* and others, but the degree of their productivity was different. Most verb prefixes are of prepositional origin. Verb prefixes tend to combine with genetically related bases, the use of which reflects the history of the development of centuries-old traditions [16]. The addition of various prefixes to a prefixless verb modifies its meaning according to spatial, temporal and other features of action, and serves to expand the nest of related words.

The prefix method is the main one in the formation of verbs from verb stems. It has been established that the more productive the prefix, the more often it forms a structural-semantic type and vice versa:

1. The structural-semantic type (partiality or incomplete manifestation of action) declares the prefix *-при-*, *приступати, пристѣгти, приобѣжати, приодѣвати, приоздобити, припатроватися, припомянути, припуцати, приязнитися, приубожати, пришиватися. Я колкокротне зборонявся, не приступаючи на тии его слова*. Ак. Полт.с. (КС.Л XXII, 14) [Timchenko, B 2, p. 236]; *«Пристѣгти» или «сидѣти» на соборѣ не естъ «предсѣдети»*. Пал. 542 [Timchenko, B. 2, p. 236]; *Ся до обчей зверхности не пришивали*. АП. 1042 [Timchenko, B. 2, p. 241]. The prefix, in combination with the verbative, expresses various locative meanings together with the semantics of movement, therefore the prefixed verb, which plays the role of a predicate in a sentence, contains the seme “movement” (real or imaginary), which is a condition for the formation of a locative-directive plan of content. Prefixes that represent various parameters of locative semantics form verb structures mostly with action predicates [4].

2. Repetition of the action declares the prefix *-пере-*: *передаровати, перекупати, перекусити, переладовати, перелещовати, переличовати, перенаняти, перемѣшкивати, перепам'ятувати, перепирати, пересудити, переформовати, переховати. Служебку оной Анни передаровали, аби на панюю свѣдчила*. Рук. Хр. 350 [Timchenko, B. 2, p. 93]; *Солю торговати и перекупати албо шинковати намъ не допускает и забороняет*. Кн. Луцк. 1571, л. 93 об. [Timchenko, B. 2, p. 96]; *Тогда панъ Иванъ казал тую череду з сеножатей до двора*

своего загнати и переличовати. Кн. Луцк. 1565, л. 204 [Timchenko, B. 2, p. 96]; *Единъ другого перепирати*. Пал. 789 [Timchenko, B. 2, p. 98]; *Самъ толко патрыарха можетъ судъ свой, если захочетъ, пересудити*. Пал. 608 [Timchenko, B. 2, p. 101]; *Переформовали синовъ истинихъ на пасинки*. Вел. III, 173 [Timchenko, B. 2, p. 102]; *Обурился на Тебаны за тое, же Атенчиков переховали*. Рук. Хр. 158 [Timchenko, B. 2, p. 102]. The prefixal mode of verb formations illustrates the existence in the Old Ukrainian language of the 14th–17th centuries of synonymous/antonymic derivational derivatives. The linguistic marker of verb ellipsis implies the possibility of double motivation. Derivatives of this type scale the verb subsystem of the Ukrainian language throughout the entire historical formation of the modern Ukrainian literary language.

3. The prefix *въ-* in verbs of motion indicated the direction of action from outside to inside: *въголосити, въбити, въбивати въбожитиса, въбранати въводитиса, въвоинитиса, въволочити, въволочитиса, въковати, въкрилати, въкроужитиса, въкънажитиса, въложитиса, въцьсаритиса, въневѣстити въчеловѣчити вгрунтовати, вплодитиса, вславитиса, втелятиса*. *Церковъ Христова такъ вгрунтована и умоцнена есть, абы не упала*. іб. 344 [Timchenko, B. 2, p. 88]; *Зъ имѣнья оного панства втеляются въ присудъ корунный*. Аюзр. 1, 90 (1538) [Timchenko, B. 2, p. 124]; *Соборное признано и вголошено*. Пал. 516 [Timchenko, B. 2, p. 87]; *Не знаю, в который обычай в жону и в статокъ мой якийсь человекъ вклепнется*. Кн. Луцк. 1570, л. 115 [Timchenko, B. 2, p. 103]. The word-forming potential of prefixes mostly expresses the general meaning of the nominative and fragmentarily syncretizes the narrowness and concreteness of semantic and motivational shades. Prefix verbs can form participial and adverbial forms.

4. The distributiveness of the action (the action is performed by one or many subjects and extends to numerous objects) declares the prefix *-по-*: *потурчитиса, пошляхтѣти, похлѣбовати, почадѣти, покарбовати, полаяти, пописати, попороти, покритиса, полаяти, покропляти, покруховати, поливати, покасовати, полютровати, в. (Pol. *polotrować*), полкнути, гл. (пл. *polknąć*), полнити, гл. (пл. *połnić*), пописоватиса гл. (пл. *popisywać się*), пополохати, потварити, гл. (пл. *potwarzyć*), пошкорунѣти, гл. *Снѣгъ пошкорунѣлъ*. Дн. Марк. III, 249 [Timchenko, B. 2, p. 204]; *Ся Луцкий владыка потурчилъ*. ап. 1246 [Timchenko, B. 2, p. 196]; *Пошляхтѣли и погорѣли есте*. Аюзр. 223 [Timchenko, B. 2, p. 204]; *Мовилъ имъ правду, и не похлѣбовалъ*. Гал. 1, 95 [Timchenko, B. 2, p. 199]; *Въ его избѣ почадѣли*. Дн. Хан. 357 [Timchenko, B. 2, p. 201]. In sentences where such formations appear, various adverbial words and word combinations are very often used, which specify the distributive meaning of the verb.*

A type of prefixal verb conjugation is reduplication, i. e. the repetition of identical prefixes within the same verb. For example, prefixal reduplication is the prefix *-попо-*: *Спросность зъ невѣстою мѣсто Сатурна поповнявъ*. Рук. хр. 298 [Timchenko, B. 2, p. 171]; *Борицу сирого на одного чловѣка и на еденъ разъ щегулне попоисти отъ таляра битого купити было невозможно*. Вел. 56 [Timchenko, B. 2, p. 171]; *Моусятъ ся пополнити всѣ рѣчи которыи соут писаны в законѣ*. Пер. Ев. 78 [Timchenko, B. 2, p. 171]; *Мене самого збилъ и жону мою, выволокии за волосы с каморы, такъже збилъ, змордовалъ, дети пополохалъ*. Кн. Луцк. 1564, л. 236 [Timchenko, B. 2, p. 196]; *Широкого панства мазанки попопелѣти*. АП. 1802 [Timchenko, B. 2, p. 171]; *Попороти ноздри*. Рук. Хр. 165 [Timchenko, B. 2, p. 171]. The iterative meaning of a verb is very often supported and reinforced by various lexical-semantic and syntactic models. As for the prefix-prepositional verbal composition, it should be considered in the context of semantic-syntactic, motivational relations in the sentence. This was emphasized in his scientific research by researcher M. Stepanenko [10]. The scientific concept of verbality by researcher O. Potebny is based on onomasiological principles: "...created a psycholinguistic model of the birth of a word, sentence and part of speech in the process of comprehension by the human mind of infinitely diverse phenomena and processes of the surrounding world" [3, p. 299]. In prefixal reduplication, the segmentation of full-meaning and service morphemes is established. In such word-formation reception, the greatest differences of polyprefixal verbal nominatives from monoprefixal formations are revealed. It is declared that the secondary prefix is directly connected with the primary prefix, which it semantically determines, and it is through it that the interaction of the secondary prefix with the root occurs. The primary prefix acts as an active semantic-grammatical means. At the same time, the prefixal morpheme also performs another function, limiting the semantics of the

secondary prefix. It is illustrated by examples that the secondary prefix segments variants of semantic meanings.

In this case, word-forming and form-forming doublets arise, that is, a two-prefix species pair is semantically and grammatically almost always equivalent to a single-prefix species pair: *заарештовати, задолжитися, заквітнути, заквітнутися*, v. (Pol. *zakwitnąć*), *здумітися*, v. (Pol. *zdumieć się*), *закаменіти* v. (Pol. *zakamienieć*), *залицьковати, заповітрути, заповітрути, занемоцїти, запорошити, затарасовати, запогодитися*, v. (Pol. *zatarasować*), *заустити, зафарбоватися, зафрасовати*, v. (Pol. *zafrasować*), *зафрасоватися*, v. (Pol. *zafrasować się*), *зачервоніватися, зачервоніти*. The verb prefix *-за-* (acts with the meaning of the beginning or end of an action) usually does not change either the semantics of the verb or its specific meaning.

Conclusions and prospectives. So, initially prefixes acted only as a word-forming means, that is, when attached to a verb, the prefix changed its lexical meaning, forming a new word. Regarding the grammatical meanings of verbs, prefixes were initially neutral. However, having become part of a verb, that is, a morpheme, they gradually lost their original lexical meanings and acquired additional, more abstract meanings, which could directly affect the grammatical features of verbs, for example, specify time limits and methods of action: *розголошати, розгромити, розрисоватися, розсвітати, розсвітатися, розступитися, розслабитися, розоднітися, розполонитися, розпорошувати, розрадоватися* (long-term, unlimited action), *выбубняти, выголити, выгафтовати, вызвѣздитися, выжебрати, выпогодитися, выхондожити, выпокутувати, выцьвечити, вышинковувати* (action limited to its beginning), *възбѣсѣдовати, възбити, възблагодѣяти, възблестати, възблудити, възбользовати, възбыстратися, възбѣгатити, възбѣситися, въздоити възбѣсьнети, възбыстрати, възбѣгати, въздорожити, възболти, възбѣноутися* (an action whose duration is limited by a beginning and an end), *укаменовати* (Pol. *ukamionować*), *укривдити* (Pol. *ukrzywdzić*), *укороновати*, (Pol. *ukorować*), *укгрунтовати*, (Pol. *ugruntować*), *укрижовати*, (Pol. *ukrzować*), *умешковатися, умогоричити, унузовати* (an effective, completed action).

It is noteworthy that in the ancient language a new grammatical category of form arises with a clear contrast between perfective and imperfective verb forms, and prefixes have become the main means of expressing this category. Most prefixes in the Old Ukrainian language of the 14th – 17th centuries perform a dual function: they form verbal units with new semantics or with a new semantic shade and at the same time give them the meaning of the perfect form.

Verbal prefixes are inherently ambiguous, and when combined with different verb stems, they can give them different semantic shades. All Old Ukrainian prefixes were inherited by the Ukrainian language, but some of them have undergone significant changes.

Thus, prefixation as a method of word formation arose in the Proto-Slavic period, and the prefix systems of the modern Slavic languages are its natural continuation. The outlined problem demonstrates the traditional continuity of historical word formation in different periods of the formation of the Ukrainian language and the heritability of word-forming means for creating derivatives.

The perspective is seen in a comprehensive study of the morphological means of word formation, based on the material of the Old Ukrainian literary language of the written monuments of the 14th – 17th centuries, by combining word-formation and onomasiological analyses.

Список використаної літератури

1. Білоусенко П. І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду). Київ : КДПІ, 1993. 214 с.
2. Верхратский І. Про говор галицких Лемків. Львів, 1902. 480 с.
3. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / [наук. ред. О. Мельничук]. Київ : Наукова думка, 1966. 588 с.
4. Галаур С. П. Явище префіксально-прийменникової кореляції: історія вивчення та перспективи дослідження. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2008. Вип. 10. С. 60–70.
5. Зацний Ю. А. Розвиток словникового складу англійської мови в 80–90-ті роки XX століття : дис. ...доктора філол. наук : 10.02.04 / Київський ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 1999. 409 с.
6. Зубань О. М. Статус конфікса у системі української мови. *Слов'янські мови і сучасний світ*. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2000. С. 115–121.

7. Клименко Н., Карпіловська Є. Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови. Київ : Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, 1998. 161 с.
8. Колібаба Л. Проблема зв'язку дії та словотвірних категорій дієслів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»*: зб. наук. праць. Херсон, 2006. Вип. III. С. 45–52.
9. Коца Р. О. Формування префіксальної та конфіксальної систем прикметника української мови (XI–XX ст.). Київ : Наук. думка, 2017. 277 с.
10. Степаненко М. І. Морфемна будова предиката й структурно значеннєва завершеність речення. *Актуальні проблеми граматики* : зб. наук. праць / ред. кол.: В. Ожоган та ін. *Наукові записки Кіровоград. держ. пед. ун-ту ім. В. Винниченка*. Кіровоград, 1997. Вип. 2. С. 153–157.
11. Синявський О. Норми української літературної мови. Львів : Укрвидав, 1941. 363 с.
12. Сімович В. Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці. 2-ге вид. з одмінами й додатками. Київ; Ляйпціг, 1919. 584 с.
13. Словотвір сучасної української літературної мови [І. І. Ковалик, Л. О. Родніна, А. П. Грищенко та ін.; відп. ред. М. А. Жовтобрюх]. Київ : Наук. думка, 1979. 406 с.
14. СУМ: Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. : у 28 вип. [відп. ред. Д. Гринчишин та ін.]. Львів, 1994–2005. Вип. 1–12.
15. Тимченко Є. Матеріали до Словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. : у 2 кн. / [Упор. В. В. Німчук, Г. І. Лиса]. Київ; Нью-Йорк, 2002–2003. [Пам'ятки української мови. Серія словників]. Кн. 1–2.
16. Meyer Ch. F. *Introducing English linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press. 2009. 259 p.

References

1. Bilousenko, P. I. (1993). *Istoriia sufiksnoi systemy ukrainskoho imennyka (nazvy osib cholovichoho rodu)* [History of the suffix system of the Ukrainian noun (masculine personal names)]. Kyiv: KDPI, 214 (in Ukr.).
2. Verkhatskyi, I. (1902). *Pro hovor halatskykh Lemkiv* [About the dialect of the Galician Lemkos]. Lviv, 480 (in Ukr.).
3. Melnychuk, O. (Ed.) (1966). *Vstup do porivnialno-istorychnoho vyvchennia slovianskykh mov* [Introduction to the Comparative Historical Study of Slavic Languages]. Kyiv: Naukova dumka, 588 (in Ukr.).
4. Halaur, S. P. (2008). Yavyshche prefiksarno-priymennykovoï koreliatsii: istoriia vyvchennia ta perspektyvy doslidzhennia [The phenomenon of prefix-preposition correlation: history of study and research prospects]. In: *Naukovi zapysky. Seriia "Filolohichna"* [Scientific notes. Philological series.]. Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia", 10, 60–70 (in Ukr.).
5. Zatsnyi, Yu. A. (1999). *Rozvytok slovnykovoho skladu anhliiskoi movy v 80-90-ti roky XX stolittia* [The development of English vocabulary in the 80s and 90s of the 20th century]. PhD dissertation (Germanic languages). Kyiv, 409 (in Ukr.).
6. Zuban, O. M. (2000). Status konfiksa u systemi ukrainskoi movy [The status of the confix in the Ukrainian language system]. In: *Slovianski movy i suchasnyi svit* [Slavic languages and the modern world]. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet», 115–121 (in Ukr.).
7. Klymenko, N. F. & Karpilovska, Ye. A. (1998). *Slovotvirna morfemika suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy* [Word-forming morphemics of the modern Ukrainian literary language]. Kyiv: In-t movoznavstva im. O. O. Potebni NAN Ukrainy, 161 (in Ukr.).
8. Kolibaba, L. (2006). Problema zviazku dii ta slovotvirnykh katehorii diiesliv [The problem of the connection between action and word-forming categories of verbs]. In: *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia «Linhvistyka»* [Scientific Bulletin of Kherson State University. Series "Linguistics"]: zbirnyk naukovykh prats. Kherson, III, 45–52 (in Ukr.).
9. Kotsa, R. O. (2017). *Formuvannia prefiksnoi ta konfiksnoi system prykmetnyka ukrainskoi movy (XI–XX st.)* [Formation of prefixal and confixal adjective systems of the Ukrainian language (11th – 20th centuries)]. Kyiv: Naukova dumka, 277 (in Ukr.).
10. Stepanenko, M. I. (1997). *Morfemna budova predykata y strukturno-znachennieva zavershenist rechennia* [Morpheme structure of the predicate and structural-semantic completeness of the sentence]. In: *Aktualni problemy hramatyky* [Current problems of grammar]: zbirnyk naukovykh prats. *Naukovi zapysky Kirovohr. derzh. ped. un-tu im. V. Vynnychenka*. Kirovohrad, 2, 153–157 (in Ukr.).
11. Syniavskiy, O. (1941). *Normy ukrainskoi literaturnoi movy* [Norms of the Ukrainian literary language]. Lviv: Ukrvydav, 363 (in Ukr.).
12. Simovych, V. (1919). *Hramatyka ukrainskoi movy dlia samonavchannia ta v dopomohu shkilniï nautsi* [Ukrainian grammar for self-study and to help with school studies]. 2-he vyd. z odminamy y dodatkami. Kyiv; Liaiptsih, 584 (in Ukr.).
13. Zhovtobriukh, M. A. (Ed.) (1979). *Slovotvir suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy* [Word formation of the modern Ukrainian literary language]. Kyiv: Naukova dumka, 406 (in Ukr.).
14. Hrynchyshyn, D. (Ed.) (1994–2005). *SUM: Slovyk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st.* [Dictionary of the Ukrainian language of the 16th – first half of the 17th century]: u 28 vyp. Lviv, 1–12 (in Ukr.).
15. Tymchenko, Ye. (2002 – 2003). *Materialy do Slovyka pysemnoi ta knyzhnoi ukrainskoi movy XV–XVIII st.* [Materials for the Dictionary of Written and Literary Ukrainian Language of the 15th–18th Centuries]: u 2 kn. Kyiv; Niu-York, 1–2 (in Ukr.).

ПИСЕМНА ІСТОРІЯ ДІЄСЛІВНОЇ ПРЕФІКСАКЦІЇ В СТАРОУКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ XIV – XVII СТ.

**Г. В. Кочерга, кандидат філологічних наук,
доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)**

e-mail: kocherga_galina@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1000-3427>

Анотація. *Вступ.* У статті досліджено структурно-мотиваційний аспект дієслівної префіксації, зафіксованої в староукраїнській літературній мові XIV–XVII ст. Системно проаналізовано динаміку семантико-словотвірного процесу префіксального дієслова в площині морфологічної, словотвірної, синтаксичної парадигм української мови. Мотиваційно-граматичні відношення префіксів із деякими прийменниками і зміна ними значення дієслова впливають на семантичну структуру речення, в якому вони акумульовані, не лише за змістом, а й за формою. Дієслівна префіксація як модель словотворення виникла ще в праслов'янський період, а префіксальні системи сучасних слов'янських мов є закономірним її продовженням.

Мета статті – розглянути внутрішню будову префіксальної дієслівної підсистеми староукраїнської мови в писемних пам'ятках XIV–XVII ст. та встановити мотиваційний сегмент у похідних дериватах, що формує словотвірну модель дієслівної номінації.

Методологія дослідження окреслена комплексним використанням методів, застосовуваних у сучасній лінгвістиці, зокрема описового, компонентного, трансформаційного, дистрибутивного, зіставного, валентнісного, порівняльно-історичного методів дослідження дієслівної префіксації в семантико-функційному аспекті.

Результати. Установлено мовний маркер дієслівного еліпсису, який імплікує можливість подвійної мотивації, що спирається на поєднання морфологічного, ономазіологічного та семазіологічного підходів з урахуванням етимологічного сегменту префіксів. Оприєвлено словотвірну модель структурно-мотиваційних та функційних чинників дієслівної підсистеми староукраїнської літературної мови XIV–XVII ст., продуковану словотворчою потенцією та засобами її реалізації. Схарактеризовано продуктивність префіксальних словотворчих номінатів за словотвірними префіксальними моделями, що структурно та семантично мотивовані ономазіологічним базисом кореневого дієслова. Засвідчено, що в староукраїнській мові писемних пам'яток XIV–XVII ст. простежено виразну тенденцію до збільшення ролі префіксації в дієслівному сегменті, що природно зумовлене активністю окремих префіксів. Дієслівні префікси виконують видорозпізнавальну функцію, тобто імплікують зміни виду основних дієслів та модифікують значення стану під різними якісними функціями. У багатьох групах дієслів префікси постають із додатковими значеннями, контамінації яких відрізняються від прийменникових структур.

Наукова новизна полягає в дослідженні в підсистемі дієслівної префіксації дериваційних процесів, що акумулюють функційно-семантичну інформацію в проєкції на мотиваційні закономірності номінативних одиниць, які відображають особливості національної концептуальної мовної системи в писемних пам'ятках XIV–XVII ст. Дієслівна префіксація на вербальному рівні експлікована в структурно-семантичних моделях між похідними та твірними номінатами, а на когнітивному – моделює концептуальні реляції синергетичної системи етноносіїв.

Висновки. Матеріал дослідження дає підстави стверджувати, що дієслівна префіксація виникла ще в праслов'янський період і є закономірним продовженням словотворчих процесів у староукраїнський період XIV–XVII ст. та типовим виразником збільшення словотвірної потенції префіксів як структурно, так і мотиваційно. Вочевидно, що з походження слов'янські префікси були первісно самостійними словами (здебільшого займенникового походження) просторового сегменту, близькі до обставинних слів, що приєднувалися до імен або до дієслів, утворюючи їх лексичне та граматичне значення. Сполучаючись то з іменниками, то з дієсловами, такі одиниці з часом поняттєво і структурно зближувалися зі словами, значення яких вони уточнювали. Так історично виникли прийменники, що розвинулися з приіменних слів, і дієслівні префікси зі слів, уживаних при дієсловах.

Ключові слова: *словотворчий механізм, староукраїнська мова XIV–XVII ст., словотвірна потенція, дієслівна префіксація, словотвірна модель, семантика префікса, механізм деривації.*

Надійшла до редакції: 12.10.2024

Прийнято до друку: 30.11.2024

ПІДРЯДНІ ІМЕННИКОВІ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ У ФУНКЦІЙНІЙ ГРАМАТИЦІ

*Р. О. Христіанінова, доктор філологічних наук, професор,
завідувачка кафедри української мови,
Запорізький національний університет
(Запоріжжя, Україна)*

e-mail: khristianinova@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0045-1026>

У статті теоретично обґрунтовано механізм утворення підрядних іменникових словосполучень атрибутивної семантики з оперттям на основні положення функційної граматики.

Наукова новизна статті визначена тим, що в ній уперше проаналізовано утворення підрядних іменникових словосполучень різних моделей, визначено вихідні речення та процеси, які супроводжують трансформацію їх у словосполучення.

Установлено, що підрядні іменникові словосполучення атрибутивної семантики виникають унаслідок трансформації двох семантично елементарних простих речень або складнопідрядних речень у прості семантично ускладнені речення. Спостережено, що аналізовані словосполучення розпадаються на дві великі групи – системні та несистемні. Системні словосполучення відбивають закріплені системою мови семантичні і формальні закономірності сполучуваності слів. Їх утворення мотивоване або семантично, або формально, вони виникають у реченні та побудовані за певними структурними моделями. Ядерними постають словосполучення моделі «опорний іменник + залежний прикметник», спеціалізовані на вираженні вторинних атрибутивних відношень. Напів'ядерну зону формують словосполучення моделі «опорний іменник + залежний іменник», утворені на основі двокомпонентних вихідних елементарних речень із квалітативними предикатами, вираженими неспеціалізованою формою – іменником із прийменником. Утворення словосполучень ядерної та напів'ядерної зон мотивоване семантично. Напівпериферійну та периферійну зони наповнюють системні словосполучення моделі «опорний іменник + залежний іменник», поява яких мотивована суто формально – підрядним валентно не зумовленим синтаксичним зв'язком між опорним та залежним іменниками. Виникнення несистемних словосполучень не мотивоване ні семантично, ні формально, воно викликане згортанням або зміщенням у нетипову позицію тих чи тих членів речення в мовленні з метою його економії.

***Ключові слова:** підрядне іменникове словосполучення, атрибутивні семантико-синтаксичні відношення, системні словосполучення, несистемні словосполучення, вихідне речення, трансформація, редуція, транспозиція.*

Актуальність. Словосполучення як синтаксична одиниця не має в українському мовознавстві єдиного трактування, полеміка довкруг питань щодо його суті, місця в системі синтаксичних одиниць, функцій у мові й мовленні, структурних моделей тощо триває дотепер. В українських граматиках першої половини ХХ ст. словосполучень у сучасному їх розумінні не розглядають. Словосполученням уважають «усяке поєднання слів, пов'язаних між собою значенням і граматично», а найважливішим типом словосполучень називають речення [14, с. 72]. Виокремлення цієї синтаксичної одиниці та її вивчення припадає на другу половину ХХ ст. Тепер словосполученню надають статусу окремої синтаксичної одиниці поряд із реченням. Г. М. Удовиченко кваліфікує словосполучення як синтаксичну одиницю, що являє собою «такі семантико-синтаксичні єдності, утворені за нормами і правилами національної мови з двох чи більшої кількості повнозначних слів, які виражають єдину, хоч і в лексично членній формі, назву предмета, поняття чи уявлення» [13, с. 11], на підставі чого виокремлює тільки підрядні словосполучення та наголошує на відмінних рисах словосполучення і речення [там само, с. 17]. Натомість О. С. Мельничук зараховує до словосполучень усі можливі поєднання слів у реченні на основі різних типів синтаксичного зв'язку та виокремлює підрядні, сурядні та

предикативні словосполучення [11, с. 39, 54]. Водночас учений наголошує, що «жодний різновид словосполучень не може характеризуватися ні ознаками, які належать до зовнішньо-синтаксичної сфери структури речення (зокрема формами модальності або часу), ні належними до суб'єктивно-сміслової сфери внутрішньо-синтаксичної структури речення ознаками ритмомелодики і порядку слів. З цієї ж причини не може ставитись і питання про тотожність будь-якого різновиду словосполучення цілому простому реченню, хоча тотожність їх обсягу й можлива» [там само, с. 38]. Проблема граматичної природи та функцій словосполучення є дискусійною ще й дотепер. В українському мовознавстві можна виокремити три підходи до її розв'язання: 1) словосполучення являє собою поєднання двох повнозначних слів тільки підрядним зв'язком, є номінативною одиницею та будівельним матеріалом для речення, тобто словосполучення існує поряд із реченням як окрема синтаксична одиниця [7; 13]; 2) словосполучення постає на основі підрядного або сурядного зв'язку, є непередикативною одиницею, виникає тільки в реченні і підпорядковане йому [4; 15]; 3) словосполучення утворюють компоненти, поєднані між собою підрядним, сурядним і передикативним зв'язком, витворюється в реченні [11; 6]. Як бачимо, словосполучення потребують подальшого теоретичного дослідження, що й визначає актуальність пропонованої розвідки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Таке розмаїття підходів, напрацьованих у другій половині ХХ ст. до потрактування словосполучення, не могло не викликати наукового зацікавлення цією синтаксичною одиницею в новітньому синтаксисі першої чверті ХХІ ст. Зокрема, М. В. Балко в низці наукових праць окреслює своє розуміння словосполучення. Вона підтримує думку тих мовознавців, які до словосполучень зараховують поєднання слів лише на основі підрядного зв'язку [1; 2; 3]. Водночас науковиця заперечує тезу про існування словосполучення до речення, приєднуючись до тих дослідників, які вважають, що словосполучення виникає в процесі творення речення, а також не погоджується з визначенням словосполучення як номінативної одиниці та розглядає його функцію як часткового знака ситуації [2]. Н. Ю. Комлик концентрує свої наукові зацікавлення довкруг сурядних словосполучень [8; 9]. Намагаючись щонайглибше осмислити проблему сурядного словосполучення, дослідниця торкається й деяких теоретичних питань словосполучення загалом, зокрема пропонує кваліфікувати словосполучення як номінативну одиницю комунікативної природи, наділену потенційною передикативністю [9, с. 92, 259].

На нашу думку, найобґрунтованішим є витлумачення словосполучення з позиції функційної граматики, основи якої в україністиці заклав І. Р. Вихованець. Учений розглядає словосполучення як формовану в реченні та підпорядковану йому непередикативну синтаксичну одиницю-конструкцію, що виникає на основі вторинного підрядного та сурядного зв'язку внаслідок ускладнення вихідної (семантично елементарної) структури речення. Він виокремлює два типи словосполучень – підрядні і сурядні [4, с. 181–187]. Сурядні словосполучення утворюють синтаксично рівноправні компоненти, поєднані між собою сурядним зв'язком. Вони можуть бути репрезентовані різними частинами мови та мають залежно від семантико-синтаксичних відношень відкриту або закриту структуру. Сурядність у словосполученні формується на основі складносурядних речень із певною кількістю лексично тотожних компонентів [там само, с. 191]. Натомість підрядні словосполучення виникають за формування ускладненого простого речення з двох або більше семантично елементарних простих речень як результат різних трансформацій. У структуруванні підрядних словосполучень провідна роль належить іменникам: «У зв'язку з відсутністю словосполучень у семантично елементарному реченні, в якому дієслово визначає кількість і функціональний характер іменникових компонентів, найпродуктивнішою частиномовною опорною одиницею підрядних словосполучень в ускладнених простих реченнях виступає іменник» [там само, с. 187]. Значно рідше опорними в підрядних словосполученнях бувають інфінітиви, дієслова, прикметники, прислівники [там само, с. 188–191].

Мета пропонованої розвідки – дослідити механізми творення елементарних підрядних іменникових словосполучень сучасної української мови, виокремлюваних у функційній граматиці.

Методи. Дослідження вимагає застосування як основного описового методу з його прийомами спостереження, інтерпретації, систематизації та класифікації мовних явищ; структурного методу, зокрема методики трансформаційного аналізу; зіставного методу, а саме прийому ознакового зіставлення.

Результати дослідження та їх обговорення. У цій статті за основу беремо трактування словосполучення, запропоноване І. Р. Вихованцем: «Словосполучення є вторинне синтаксичне утворення, яке являє собою розчленовану назву предмета чи ознаки, функціонує у простому ускладненому реченні і побудоване на основі підрядного або сурядного зв'язку» [4, с. 191–192]. Вихідною синтаксичною одиницею для виникнення словосполучення постає речення. «Найпродуктивнішими похідними від речення синтаксичними одиницями є іменникові словосполучення. У синтаксичній структурі сучасної української мови витворилися системні відношення вихідного елементарного простого речення та іменникового словосполучення» [там само, с. 178]. Підтримуємо думки тих мовознавців, які вважають, що словосполучення виникає в реченні за певними структурними моделями, конкретні словосполучення існують у реченні, але схеми їх будови (моделі) можна розглядати й поза реченням [2, с. 149; 4, с. 183]. Слушною є думка про варіативність граматичних форм у межах одного словосполучення [11, с. 40]: *широкий степ, широкого степу, широкі степи* тощо розглядаємо як те саме словосполучення. Заслуговує на увагу також думка про необмеженість граматичної сполучуваності та певну обмеженість лексичної сполучуваності компонентів словосполучення [2, с. 148]. Наприклад, граматично можна поєднати будь-який іменник із будь-яким прикметником, але семантично не всі такі словосполучення є коректними та використовуваними в мовленні (*глибока ріка, глибока яма, глибока думка, глибокі почуття* – коректні словосполучення, *глибока рука, глибокий лимонад, глибокий місяць* – абсурдні поєднання слів).

І. Р. Вихованець наголошує, що основним і первинним об'єктом синтаксису словосполучення є елементарні словосполучення, побудовані на основі одноразового застосування підрядного або сурядного зв'язку та співвідносного із синтаксичним зв'язком семантико-синтаксичного відношення. Елементарним словосполученням притаманна тільки двокомпонентність, тобто до їхньої структури може виходити тільки дві мінімальні синтаксичні одиниці [4, с. 16, 184]. Центр класу елементарних словосполучень становлять словосполучення у вузькому розумінні, а саме синтаксичні одиниці-конструкції, утворені в типових випадках поєднанням двох повнозначних слів на основі підрядного або сурядного зв'язку та відповідних семантико-синтаксичних відношень. Структурні схеми таких словосполучень закріпилися в мовній системі [там само, с. 192]. Підтримуємо пропозицію мовознавця розрізняти два класи елементарних словосполучень: словосполучення, які відбивають закріплені системою мови семантичні і формальні закономірності сполучуваності слів, і словосполучення, формовані в мовленні, які не стосуються системно закріплених мовних явищ [там само, с. 183], перші називатимемо системними, а другі несистемними. Утворення системних словосполучень відбувається на основі семантично елементарних простих речень та мотивоване або семантично, або формально. У структурі мови витворено типові зразки (структурні схеми, моделі) системних елементарних словосполучень. Модель словосполучення являє собою абстрактну формулу та ґрунтована на таких диференційних ознаках: 1) типові синтаксичного зв'язку між компонентами; 2) формі синтаксичного зв'язку; 3) засобах вираження синтаксичного зв'язку; 4) типові семантико-синтаксичного відношення між компонентами словосполучення; 5) семантико-граматичній природі компонентів словосполучення; 6) порядкові слів у словосполученні [там само, с. 192].

Системні елементарні підрядні іменникові словосполучення у функційній граматиці являють собою поєднання опорного іменника із залежним від нього компонентом прислівним валентно не зумовленим зв'язком здебільшого у формі узгодження або прилягання (у формально-граматичному аспекті) та атрибутивними семантико-синтаксичними відношеннями (у семантико-синтаксичному аспекті): *...безтурботна молодь без акценту вже розмовляє мовою заброд* (Л. Костенко); *Вечірній сон закоханого літа...* (Л. Костенко) – *вечірній сон, сон літа, закоханого літа*. Постають такі словосполучення в простих ускладнених реченнях на основі трансформації вихідних простих семантично елементарних речень. Вони репрезентовані двома узагальненими моделями: «опорний іменник + залежний прикметник», «опорний іменник + залежний іменник».

Модель «опорний іменник + залежний прикметник» мотивована семантично, такі словосполучення формують ядерну зону системних підрядних іменникових словосполучень.

Прикметники (до прикметника, згідно з розумінням частин мови у функційній граматиці, зараховуємо також дієприкметники з атрибутивною функцією, порядкові прикметники та займенникові прикметники) узгоджуються з опорним іменником у роді, числі й відмінку та постають спеціалізованою морфологічною формою вираження атрибутивних відношень в українській мові: *Плачуть і моляться білі троянди* (Л. Костенко); *Вийшла осінь стареньким садом, ніби мама, на край села* (Б. Томенчук); *...а тим часом іду я, засмучений хлопчик, до старого коваля спокутувати перший гріх* (О. Довженко); *І перші радощі, і вболівання, і чари перших захоплень дитячих...* (О. Довженко); *...дід лежав на печі і тихо кашиляв, слухаючи своїх молитов* (О. Довженко); *Вже леви ждуть, і жде моя арена* (Л. Костенко). Такі словосполучення виникають унаслідок «перетворення елементарних двоскладних речень із підметом, вираженим іменниками конкретного значення в називному відмінку, і прикметниковим присудком на іменникові словосполучення з опорним іменником конкретного значення і залежним прикметником» [4, с. 178–179]. У вихідному реченні прикметниковий присудок позначав предиката з означальною семантикою, в утвореному словосполученні цей компонент втрачає предикативність, але зберігає означальну семантику, набуваючи вторинної семантико-синтаксичної функції атрибута, при цьому, як слушно зауважує І. Р. Вихованець, «те, що в попередньому реченні буває основою повідомлення, в наступному реченні стає вихідним, даним» [там само, с. 188]: *Троянди є білі. Троянди плачуть і моляться* → *Білі троянди плачуть і моляться*. Залежний компонент у таких словосполученнях зазвичай посідає позицію перед опорним компонентом. Постпозицію атрибутивної синтаксеми розглядають як стилістично марковану: *Неоном холодним не вміє горіти* (Б. Томенчук); *Блукає душа моя в юності й досі* (О. Грейнер Савич); *Любив плескіт води весняної* (О. Довженко); *Любив співи дівочі...* (О. Довженко).

Морфологічними варіантами словосполучень із залежним прикметником постають словосполучення моделі «опорний іменник + залежний іменник», утворені на основі двокомпонентних вихідних елементарних речень із квалітативними предикатами, вираженими неспеціалізованою формою – іменником із прийменником. Так само, як і словосполучення з прикметником, вони утворені в результаті редукції зв'язки складеного іменного присудка та зміщення іменної частини в залежну від вихідного підмета-іменника позицію вторинної атрибутивної синтаксеми: *Жита були по пояс. Жита тішили хлібороба* → *Жита по пояс тішили хлібороба*; *Ваза була з квітами. Ваза приваблювала нас* → *Ваза з квітами приваблювала нас*. Залежний компонент у таких словосполученнях посідає постпозицію щодо опорного: *...отак не більше за оцей вогонь по кісточки, що в лівому кутку* (О. Довженко); *Ідалія, вродливиця, і очі з поволокою, дитя розпусти графської, рожене без вінця* (Л. Костенко); *Хто їсть нишком у піст стоянку чи жарить яєчно з салом, – той на гарячій сковороді...* (О. Довженко); *Калитка з грішми була у діда в руках* (О. Довженко); *І їхати на возі з сіном неприємно, коли віз ось-ось перекинеться в річку* (О. Довженко); *Сей слід тютюновий висітиме ще колись в моїх картинах про рідну землю...* (О. Довженко). За спостереженнями Л. Островської, залежні компоненти таких словосполучень виражають значення зовнішніх прикмет предмета, особи або вказують на їхній внутрішній стан [12, с. 199].

Розглянуті словосполучення постають лише через згортання дієслова-зв'язки та зміну синтаксичної функції іменного компонента присудка без формально-граматичних змін інших компонентів вихідного речення. Дослідники зараховують утворені так словосполучення до конструкцій із немодифікаційним ступенем згортання компонентів [10, с. 39].

Значна кількість словосполучень моделі «опорний іменник + залежний іменник» постають як результат складніших перетворень, вони перебувають у напівпериферійній та периферійній зонах 'системних елементарних підрядних іменникових словосполучень. Утворення їх мотивоване формально – підрядним валентно не зумовленим синтаксичним зв'язком, що поєднує два іменники. Такі словосполучення постали внаслідок процесів, окреслених нижче:

1. Транспозиція дієслівного або прикметникового присудка вихідних двокомпонентних елементарних речень в іменник та зміщення вихідної суб'єктної синтаксеми в постпозицію до нього й набуття нею вторинної семантико-синтаксичної функції атрибута: *Хлопчик*

повернувся. Це було неочікувано → **Повернення хлопчика** було неочікуваним; Сніг білий. Це засліплює очі → **Білизна снігу** засліплює очі. Перетворення дієслівних і прикметникових присудків в іменники зумовлене переміщенням їх в іменникові позиції речення [4, с. 179]. Так утворюються словосполучення з опорним іменником абстрактного значення, який називає дії, процеси, стани, ознаки, залежний компонент зазвичай посідає постпозицію: *А вишивки Олесі висіли на стінах під склом в європейських музеях...* (О. Довженко); *Крик, і плач, і височенний зойк поранили коней* (О. Довженко); *...солдат на війні зникає до грому гармат* (О. Довженко); *Це була творчість її палкої, темної, престарілої душі* (О. Довженко); *І запах всякого насіння приємний* (О. Довженко); *Любив скрип коліс під важкими возами в жнива* (О. Довженко); *Високий, чистий дзвін коси передвіщав мені радість і втіху – косовицю* (О. Довженко); *Якось тайна, і сум, і вічна неухильність закону почувалися завжди в цьому падінні плода* (О. Довженко). Препозиція залежного компонента трапляється зрідка та є стилістично маркованою: *За лебединість Вашої руки і Ваших уст благословенний дотик віддам усе у цю самотню ніч, моя шляхтянка і моя чаклунко* (Б. Томенчук); *Моїх поцілунків наміряні мандри По лінії доли, по закутках тіла...* (Б. Томенчук); *І цих дворів передвечірній клопіт...* (Л. Костенко). У процесі витворення таких словосполучень компоненти вихідного семантично елементарного речення зазнають формально-граматичної перебудови та зміни їхніх семантичних функцій, що дає підстави зараховувати словосполучення, супроводжувані такою переструктуризацією компонентів вихідного семантично елементарного речення, до конструкцій із модифікаційним ступенем згортання компонентів [10, с. 39].

2. Редукція предикатної синтаксеми в трикомпонентних вихідних елементарних реченнях посесивної семантики та зміни позицій і синтаксичних функцій обох субстанційних синтаксем. Залежна від предиката належності вихідна об'єктна синтаксема зміщується в позицію опорного компонента, а незалежна вихідна суб'єктна синтаксема зміщується в позицію залежного компонента та набуває вторинної семантико-синтаксичної функції атрибута. Водночас відбувається об'єднання в один формально-граматичний підметовий компонент двох різнофункційних, але лексично тотожних компонентів першого (правобічного поширювача присудка) і другого (підмета) вихідних семантично елементарних речень: *Петро має сина; Син навчається в університеті* → **Син Петра** навчається в університеті; *Сестра має кімнату; Кімната розташована на другому поверсі* → **Кімната сестри** розташована на другому поверсі; *Дніпро має схили. Схили круті* → **Схили Дніпра** круті. На думку О. Г. Межова, у таких словосполученнях присубстантивний компонент у формі родового відмінка «конденсує в собі субстанційну семантику і прихований предикат належності», а компоненти словосполучення «є аргументами цього згорнутого предиката» [10, с. 39]. Форма родового відмінка залежного компонента в таких словосполученнях стосується модифікаційного ступеня згортання компонентів [там само]. Залежний компонент у розгляданих іменникових словосполученнях прилягає до опорного, тому його форма залишається тою самою, незалежно від зміни форми опорного іменника: *зошит сестри, зошита сестри, зошитом сестри, зошити сестри* тощо. Типовою для залежного компонента є позиція після опорного іменника: *Може, мені тут би й повикручувало руки й ноги, коли б раптом не почувсь з погребні лагідний голос діда...* (О. Довженко); *Голос духа чути скрізь...* (І. Франко); *...на порозі темної комори появилася баба...* (О. Довженко); *Ми йдемо по осені, ніби приворожені Чарами й туманами пізньої краси* (Б. Томенчук); *Вікна забиті, і висить замок – ржава сережка над кігтиком клямки* (Л. Костенко). Препозиція залежного компонента можлива, але вона завжди стилістично маркована: *Ви ці світи узяли на поруки, Бабиних літ посивіла вуаль, Хтось так легенько торкнувся перуки...* (Б. Томенчук); *Знаєте, личить вам все, що навколо, ... Смислу вчорашнього завтрашній зміст, Сонце, що трохи чомусь охололо...* (Б. Томенчук).

3. Редукція предикатної синтаксеми володіння трикомпонентного вихідного елементарного речення та зміщення залежної від предиката об'єктної синтаксеми в приіменникову позицію вторинної атрибутивної синтаксеми: *Дівчина має книги* → **Дівчина з книгами** сіла в трамвай. Зміщений компонент набуває форми орудного відмінка з прийменником *з*. О. Г. Межов вважає, що прийменник *з* у таких конструкціях заступає предикат володіння **мати**, тому предикат у цих поєднаннях набуває напівприхованого характеру. Залежний компонент у подібних

словосполученнях, за спостереженнями дослідника, охоплює лише назви неживих предметів, для нього характерна велика різноманітність лексичного вираження [10, с. 39]. Стосовно опорного слова він посідає постпозицію: *Бувало, після роботи, вечорами, вона, як птиця, ну так же багато співала коло хати на все село, так голосно і так прекрасно, як, мабуть, і не снилося ні одній припудреній артистці з орденами* (О. Довженко); *...за хатою, проти сінешніх дверей, коло вишень, – поросла полином стара погребня з одкритою льодою...* (О. Довженко). Такі словосполучення репрезентують модифікаційний ступінь згортання компонентів вихідного елементарного речення.

4. Редукція предикатної локативної синтаксеми трикомпонентного вихідного елементарного речення, зміщення залежної від предиката об'єктно-локативної синтаксеми в приіменникову позицію вторинної атрибутивної синтаксеми та перетворення локативних морфем-постфіксів на морфеми-прийменники [10, с. 39]: *Місто розкинулось біля моря* → *Місто біля моря я тепер згадую часто*; *Церква стоїть на горі* → *Церкву на горі ми побачили здалеку*. Морфологічними варіантами розгляданих одиниць постають словосполучення із залежним прислівником просторової семантики: *Дорога звертала ліворуч. Вона була вузька* → *Дорога ліворуч була вузька*. Атрибутивні синтаксеми в таких словосполученнях посідають зазвичай постпозицію щодо опорного іменника: *Будуть весни і літо, і квіти в саду* (О. Грейнер Савич); *...співає, притулившись до матиного плеча, артилерист Іван з прикордону* (О. Довженко); *...перегукувалися в городі Тетяна Запорожчиха з Мотрею, сапаючи картоплю, поки не прострочило Тетяну кулеметом з ворожого літака* (О. Довженко); *Крім того, Оврамова душа любила молочні плівки, і він здирив їх з гладешок у погребі і в коморі* (О. Довженко); *Біля холодної криниці край села під вербою стояла Олеся, смутна й тиха...* (О. Довженко); *...все-таки більше сподівалися на пекло внизу картини* (О. Довженко); *Бур'ян глушив жоржини біля хати, і в генах щось взялося за косу* (Л. Костенко); *...волосся на голові стояло сторч і аж цвірчало в полум'ї* (О. Довженко); *...приємно спати в човні, в житі, в просі, в ячмені, у всякому насінні на печі* (О. Довженко). Утворення таких словосполучень стосується немодифікаційного ступеня згортання компонентів.

5. Редукція суб'єктної та предикатної синтаксем фізичної діяльності, творення у вихідних чотирикомпонентних семантично елементарних реченнях. Словосполучення виникає внаслідок зміщення інструментальної або адресатної синтаксеми з придієслівної в присубстантивну позицію: *Майстри виготовляють посуд із порцеляни* → *Посуд із порцеляни експортують у багато країн Європи*; *Син купив квіти для мамі* → *Квіти для мамі були дуже красиві*. Виникають такі словосполучення внаслідок немодифікаційного ступеня згортання компонентів вихідного елементарного речення.

Утворення несистемних підрядних іменникових словосполучень атрибутивної семантики не мотивоване ні семантично, ні формально, залежний компонент прилягає до нетипового для нього опорного іменника, між компонентами таких словосполучень поза межами речення не виникає синтаксичного зв'язку, регулярних моделей такі словосполучення не мають. Ці словосполучення з'являються в конкретних мовленнєвих ситуаціях із метою економії мовних засобів та стислого викладення інформації. У ролі залежного компонента в них засвідчені прийменниково-відмінкові форми іменників, інфінітиви, прислівники.

Словосполучення із залежним компонентом, вираженням прийменниково-відмінковою формою іменника, постають унаслідок трансформації вихідних складнопідрядних речень детермінантного типу. Спочатку підрядна частина згортається до детермінантного поширювача предикативного центру, а потім детермінантний поширювач зміщується зі своєї типової позиції на початку речення в позицію після іменника та набуває функції прислівного поширювача на позначення вторинної атрибутивної синтаксеми: *Коли пройшов дощ, дахи були мокримі* → *Після дощу дахи були мокримі* → *Дахи після дощу були мокримі*; *Щоб знизити тиск, вона пила пігулки* → *Від тиску вона пила пігулки* → *Вона пила пігулки від тиску*. Залежний компонент у таких словосполученнях завжди постпозиційний щодо опорного іменника: *Усе життя ніби проплило перед очима. І материнське горе, і радощі, і турботи, і невпинна праця на велику родину з дрібними діточками...* (О. Довженко); *Де ж його знайти людину для пошани?* (О. Довженко); *...світ, якому я належав тоді, дуже гостро*

реагував на мій одчайдушний **крик на сковороді**... (О. Довженко); *І грім, хоч мати і лякалась його, любив я з дощем і вітром за його подарунки в саду* (О. Довженко).

Словосполучення із залежним інфінітивом виникають у результаті складніших, ніж були розглянуті вище, перетворень складнопідрядного з'ясувально-об'єктного речення у словосполучення. Складнопідрядне речення трансформується в просте семантично неелементарне речення із дуплексивом, що позначає складну субстанційну синтаксему, яка поєднує дві семантичні функції – адресата і вторинного суб'єкта. Потім відбувається редукція обох субстанційних компонентів – суб'єктного й адресатного – та транспозиція особового дієслова в іменник, унаслідок чого змінюється функція інфінітива, який набуває атрибутивної семантики: *Командир накаже бійцям, щоб вони наступали* → *Командир накаже бійцям наступати* → **Наказ наступати** бійці очікували з години на годину.

Словосполучення із залежним прислівником постають унаслідок трансформації підрядної присубстантивно-атрибутивної частини у відокремлене означення, виражене дієприкметниковим зворотом, потім дієприкметник зазнає редукції: *Кава, яку приготували по-львівськи, була дуже смачною* → *Кава, приготовлена по-львівськи, була дуже смачною* → **Кава по-львівськи** була дуже смачною.

Окрему групу іменникових словосполучень посідають прикладкові. Словосполучення з прикладкою виникають унаслідок трансформації двох елементарних речень в одне неелементарне: *Дід Захарко був коваль*... (О. Довженко) ← *Дід був коваль*; *Діда звали Захарко*; *Дівчина-красуня підійшла до гурту* ← *Дівчина підійшла до гурту*. *Дівчина була красуня*. Речення з прикладковими словосполученнями широко вживані в художній літературі: *Старший мій брат Оврам був давно уже проклятий бабою*... (О. Довженко); *Крім того, дідовому покійному батькові Тарасу колись давно, ще за старих часів, змій носив уночі гроші в трубу* (О. Довженко); *Тільки коло крамниці, на ганку, якраз проти колодязного журавля, сидів у чорному сурдуті крамар Масій, дуже схожий на ластівку* (О. Довженко); *...треба зразу починати від старого сусіда Захарка* (О. Довженко); *Після рибалки дід Захарко заплював цигарку і довго сидів біля хати на колодці, дивлячись в одну точку, немовби на поплавки* (О. Довженко); *...невістка Галька спала в коморі*... (О. Довженко); *Давно нема маркізи Помпадур, і ми живем уже після потопа* (Л. Костенко).

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, іменникові словосполучення атрибутивної семантики є похідними від речення одиницями-конструкціями. Виникають вони на основі семантично елементарних простих речень або складнопідрядних речень унаслідок трансформації їх у прості семантично ускладнені. Розглядані словосполучення розпадаються на дві велику групи – системні та несистемні. Системні словосполучення відбивають закріплені системою мови семантичні і формальні закономірності сполучуваності слів. Їх утворення мотивоване або семантично, або формально, вони формуються в реченні за певними структурними моделями. Конкретні словосполучення існують у реченні, але схеми їх будови (моделі) можна розглядати й поза реченням. На основі таких моделей суто з граматичного боку можна утворити нескінченну низку словосполучень, проте семантика поєднуваних компонентів певною мірою обмежує їхню кількість. Ядерними постають словосполучення моделі «опорний іменник + залежний прикметник», спеціалізовані на вираженні вторинних атрибутивних відношень. Напів'ядерну зону формують словосполучення моделі «опорний іменник + залежний іменник», утворені на основі двокомпонентних вихідних елементарних речень із квалітативними предикатами, вираженими неспеціалізованою формою – іменником із прийменником. Утворення словосполучень ядерної та напів'ядерної зон мотивоване семантично. Напівпериферійну та периферійну зони наповнюють системні словосполучення моделі «опорний іменник + залежний іменник», поява яких мотивована суто формально – підрядним валентно не зумовленим синтаксичним зв'язком між опорним і залежним іменниками. Виникнення несистемних словосполучень не мотивоване ні семантично, ні формально, воно викликане згортанням або зміщенням у нетипову позицію тих чи тих членів речення в мовленні з метою його економії, унаслідок чого виникає синтаксичний зв'язок і семантико-синтаксичні відношення між словами, не визначені законами сполучуваності слів української мови.

Перспективу дослідження вбачаємо в розширенні відомостей про несистемні словосполучення.

Список використаної літератури

1. Балко М. В. Актуальні проблеми теорії словосполучення сучасної української мови : [монографія]. Дніпропетровськ : Свідлер А. Л., 2014. 349 с.
2. Балко М. В. До питання про основні ознаки словосполучення. *Лінгвістичні студії*. 2011. № 22. С. 145–150.
3. Балко М. В. Словосполучення як одиниці динамічного синтаксису. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 10. *Проблеми граматики і лексикології української мови* : зб. наук. праць, 2011. Вип. 8. С. 92–96.
4. Дудик П. С. Словосполучення в українській літературній мові. Київ, 1998. 136 с.
5. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ : Либідь, 1993. 365 с.
6. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
7. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис : [монографія]. Донецьк : ДонНУ, 2001. 662 с.
8. Комлик Н. Ю. Словосполучення і слово: номінативна симетрія та асиметрія. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: *Філологія. Журналістика*. 2021. Том 32 (71). № 3. С. 22–26.
9. Комлик Н. Ю. Формально-граматична й семантико-синтаксична типологія сурядних словосполучень у сучасній українській мові : дис. ...доктора філософії : 035 Філологія / Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка. Полтава, 2024. 302 с.
10. Межов О. Г. Дери́ваційні зв'язки іменникових словосполучень із простими реченнями в сучасній українській мові. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: *Філологія*. 2014. № 8, Том 2. С. 38–41.
11. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1972. 511 с.
12. Островська Л. Реалізація місцевим відмінком атрибутивних відношень. *Лінгвістичні студії*. 2011. Вип. 22. С. 196–201.
13. Удовиченко Г. М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові. Київ : Наукова думка, 1968. 288 с.
14. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови. Мюнхен, 1951. 402 с.
15. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : [підручник]. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.

References

1. Balko, M. V. (2014). Aktual'ni problemy teorii slovospoluchennya suchasnoyi ukayins'koyi movy [Actual problems of the theory of word combinations of the modern Ukrainian language]: monohrafiia. Dnipropetrovs'k : Svidler A. L., 349 (in Ukr.).
2. Balko, M. V. (2011). Do pytannya pro osnovni oznaky slovospoluchennya [To the question about the main features of the phrase]. In: *Linhvistychni studiyi [Linguistic studies]*, 22, 145–150 (in Ukr.).
3. Balko, M. V. (2011). Slovospoluchennya yak odyndysi dynamichnoho syntaksysu [Phrases as units of dynamic syntax]. In: *Naukovyy chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova [Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov]*. Seriya 10 : *Problemy hramatyky i leksykolohiyi ukayins'koyi movy [Problems of grammar and lexicology of the Ukrainian language]* : zbirnyk naukovykh prats', 8, 92–96 (in Ukr.).
4. Vykhovanets, I. R. (1993). Hramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys [Grammar of the Ukrainian language. Syntax]: pidruchnyk. Kyiv : Lybid, 365 (in Ukr.).
5. Horodenska, K. H. (Ed.) (2017). Hramatyka suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Morfolohiia [Grammar of Contemporary Ukrainian Literary Language. Morphology]. Kyiv : Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 752 (in Ukr.).
6. Dudyk, P. S. (1998). Slovospoluchennya v ukayins'kiy literaturniy movy [Phrases in the Ukrainian literary language]: monohrafiia. Kyiv, 136 (in Ukr.).
7. Zahnitko, A. P. (2001). Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys [Theoretical grammar of the Ukrainian language. Syntax]: monohrafiia. Donetsk: DonNU, 662 (in Ukr.).
8. Komlyk, N. Yu. (2021). Slovospoluchennya i slovo: nominatyvna symetriya ta asymetriya [Phrase and word: nominative symmetry and asymmetry]. In: *Vcheni zapysky Tavriys'koho natsional'noho unyversytetu imeni V. I. Vernads'koho*. Seriya: *Filolohiya. Zhurnalistyka [Scholarly notes of the Tavra National University named after V. I. Vernadskyi]*. Series: *Philology. Journalism*, 32 (71), 3, 22–26 (in Ukr.).
9. Komlyk, N. Yu. (2024). Formal'no-hramatychna y semantyko-syntaksychna typolohiya suryadnykh slovospoluchen' u suchasniy ukayins'kiy movi [Formal-grammatical and semantic-syntactic typology of cognates in the modern Ukrainian language]. PhD dissertation (035 Philology). Poltava, 302 (in Ukr.).
10. Mezhev, O. G. (2014). Deryvatsiyni zvyazky imennykovykh slovospoluchen' iz prostymy rechennyamy v suchasniy ukayins'kiy movi [Derivational relations noun word combinations with simple sentences in the modern

Ukrainian language]. In: *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Seriya: Filolohiya [Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Philology], 8, 2, 38–41 (in Ukr.).

11. Bilodid, I. K. (Ed.) (1972) *Suchasna ukrainska literaturna mova*. Syntaksys [Modern Ukrainian literary language. Syntax]. Kyiv : Naukova dumka, 511 (in Ukr.).

12. Ostrovs'ka, L. (2011). Realizatsiya mistsevyim vidminkom atrybutyvnykh vidnoshen' [Realization of attributive relations by local case]. In: *Linhvistychni studiyyi* [Linguistic studies], 22, 196–201 (in Ukr.).

13. Udovychenko, H. M. (1968). Slovospoluchennya v suchasniy ukrayins'kiy literaturniy movi [Phrases in modern Ukrainian literary language]: monohrafiya. Kyiv : Naukova dumka, 288 (in Ukr.).

14. Shereh, Yu. (1951). *Narys suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy* [Essay on Contemporary Ukrainian Literary Language]. Miunkhen, 402 (in Ukr.).

15. Shulzhuk, K. F. (2004). *Syntaksys ukrainskoi movy* [Syntax of the Ukrainian language]: pidruchnyk. Kyiv: Vydavnychiy tsentr «Akademia», 408 (in Ukr.).

SUBORDINATE NOUN PHRASES IN FUNCTIONAL GRAMMAR

Raisa Khrystianinova, Doctor of Philology, Professor,

Head of the Ukrainian Language Department,

Zaporizhzhia National University

(Zaporizhzhia, Ukraine)

e-mail: khrystianinova@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0045-1026>

Abstract. Introduction. *The problem of the grammatical nature of phrase, its place in the syntactic units system, functions in language and speech, structural models is debatable even now, thus, phrases require further theoretical research, what determines the relevance of the proposed research.*

Purpose. *To investigate the mechanisms of creation of elementary subordinate noun phrases of the modern Ukrainian language, distinguished in functional grammar.*

Methods: *descriptive with its techniques of observation and interpretation, systematization and classification of linguistic phenomena; structural, in particular the method of transformational analysis; comparative, the technique of characteristic comparison is used.*

Results. *It was found that subordinate noun phrases of attributive semantics divide into two large groups – systemic and non-systemic. Systemic phrases reflect the semantic and formal patterns of combining words established by the language system. Their formation is motivated either semantically or formally, they are formed in a sentence according to certain structural models. Phrase combinations of the “base noun + dependent adjective” model, specialized for expressing secondary attributive relations, become nuclear. The semi-nuclear zone is formed by phrase combinations of the “base noun + dependent noun” model, formed on the basis of two-component initial elementary sentences with qualitative predicates expressed by a non-specialized form – a noun with a preposition. The formation of phrases of the nuclear and semi-nuclear zone is motivated semantically. The semi-peripheral and peripheral zones are filled with systemic phrases of the “base noun + dependent noun” model, the appearance of which is motivated purely formally – by a subordinating not valence conditioned syntactic connection. The formation of non-systematic phrases is not motivated either semantically or formally, it is caused by folding or shifting to an atypical position of certain clause members in speech with the purpose of its saving.*

Originality. *The formation of subordinate noun phrases of various models was analyzed for the first time, the original sentences and the processes accompanying their transformation into phrases were determined.*

Conclusion. *subordinate noun phrases of attributive semantics are the most productive type of phrases. Systemic and non-systemic subordinate noun phrases are formed from different original syntactic units and arise as a result of various transformations.*

Key words: *subordinate noun phrases, attributive semantic-syntactic relations, systemic phrases, non-systemic phrases, original sentence, transformation, reduction, transposition.*

Надійшла до редакції: 23.06.24.

Прийнято до друку: 17.09.24

КАТЕГОРІЯ ЧИСЛА ІМЕННИКА УКРАЇНСЬКОЇ Й АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ ТА ЇЇ АКСІОЛОГІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

**О. В. Ковтун, кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філології, докторант кафедри романо-германської філології
та зарубіжної літератури факультету іноземної та слов'янської філології
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(Вінниця, Україна)**

e-mail: o.kovtun.work@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9139-8987>

Ідентифікатор Scopus-Author: 57218103019

У статті проаналізовано категорію числа іменника як один із чинників моделювання оцінних значень у сучасних українській та англійській мовах. Показано, що категорія числа не лише визначає граматичну структуру мовної системи, але й слугує важливим засобом формування аксіологічних орієнтирів, культурних смислів і ціннісних значень у мовленні. Вивчення особливостей функціонування числових форм в українській та англійській мовах дає змогу розкрити унікальність кожної мовної системи, зокрема в контексті її морфологічної будови. Синтетичний характер української мови забезпечує багатство засобів вираження оцінних значень через числові форми, водночас аналітична англійська мова демонструє специфічні лексико-граматичні інновації. Аналіз механізмів, що формують оцінні смисли, є актуальним для подальшого розуміння впливу граматичних категорій на аксіологічні процеси в мовленні.

Мета наукової студії – аналіз категорії числа іменника в українській та англійській мовах у фокусі вияву її аксіологічного потенціалу через установлення зв'язку між числовими формами та здатністю моделювати оцінні значення. Матеріал наукової розвідки – художні й публіцистичні тексти та сучасний інтернет-дискурс. У процесі дослідження актуалізовано описовий метод, методи аналізу й синтезу, індукції, дедукції, інтерпретативного й контекстуального аналізів, а також порівняльно-зіставний метод.

Продемонстровано, що категорія числа в українській мові має більш розвинену систему формотворення, що забезпечує ширший спектр вираження оцінних значень порівняно з англійською мовою. В українській мові механізми аксіологічної граматикизації включають конструювання форм множини для одиничних предметів (гіперболічна множина), використання узагальнювальної множини та використання числових форм у фразеологізмах для передавання негативного відтінку значення та іронії. В англійській мові спостережена специфічна тенденція до формування оцінних значень через перехід злічуваних іменників у *singularia tantum* і використання суфіксів множини *-s* із новими семантичними конотаціями, характерними для сленгу.

Показано, що категорія числа є універсальним засобом моделювання оцінних значень, що залежить від морфологічних особливостей кожної системи порівнюваних мов. Отримані результати співвідносні з дослідженнями українських і зарубіжних учених, які акцентують на ролі морфології у формуванні прагматичних смислів. Подальші розвідки можуть бути спрямовані на вивчення числових форм у функційних стилях, їх вплив на мовленнєві акти та аналіз інших граматичних категорій у контексті аксіологічного потенціалу. Підтверджено важливість комплексного підходу до аналізу категорії числа, що сприяє поглибленню знань про мовні механізми формування ціннісних смислів і їхню роль у комунікативних практиках.

Ключові слова: лінгвоаксіологія, граматика оцінки, морфологія, категорія оцінки, оцінне значення, іменник, категорія числа.

Актуальність. Морфологічні категорії іменних частин мови відіграють значну роль у формуванні аксіологічних значень і смислів, що своєрідно представлені в різних мовах, зокрема в українській та англійській. Вони визначають не лише граматичну структуру мови, але й слугують засобом формування ціннісних орієнтирів, культурних значень та смислів, що виявляються в мовленні. У різних мовах ці категорії набувають особливого значення, що відображає унікальність кожної мовної системи зокрема.

Іменник – це частина мови, що презентує здатність слів цього лексико-граматичного класу виражати найбільшу кількість оцінних значень. Іменники відіграють ключову роль у

формуванні аксіологічної картини світу, вербалізуючи оцінку за допомогою різних притаманних їм категорій.

Українська та англійська мови, хоч і належать до неоднакових мовних типів, відповідно синтетичного та аналітичного, мають і спільні риси, і, зрозуміло, суттєві відмінності між морфологічними категоріями іменників української та англійської мов, що презентують аксіологічний потенціал.

І в українській, і в англійській мовах **категорія числа** реалізована, головню, синтетично: через використання нульового та маркованого закінчень. В англійській мові однина виражена лише за допомогою нульового закінчення, а множина – додаванням закінчення *-s(-es)* [11, с. 27–28; 14, с. 92–95; 20, с. 211]. В українській мові граматична категорія числа сформована за допомогою системи закінчень, характерних для парадигми іменника (в українській мові, що загальновідомо, чотири відміни, водночас для англійської граматики ця ознака не характерна), що презентує і нульові, і матеріально виражені (буквені) закінчення. В англійській мові множина може утворюватися також залишками давніх парадигм або запозиченнями з інших мов, напр.: (1) за допомогою суплетивних форм із чергуванням звуків без актуалізації закінчень [англ. *man – men* (укр. *чоловік – чоловіки*), англ. *tooth – teeth* (укр. *зуб – зуби*) та ін.], що не трапляється в українській мові, хоч для творення числових форм в українській мові також залучають допоміжні формотвірні засоби (чергування, наголос, інколи суплетивні форми); (2) архаїчним суфіксом *-en* [англ. *ox – oxen* (укр. *бик – бики*), англ. *child – children* (укр. *дитина – діти*)], також притаманним архаїзмам [див. про це: 21; 14, с. 95]; (3) індивідуальними суфіксами однини та множини в запозичених іменниках [англ. *antenna – antennae* (укр. *антена – антени*), англ. *stratum – strata* (укр. *шар – шари*), англ. *nucleus – nuclei* (укр. *ядро – ядра*) тощо]; (4) у деяких іменників форма множини омонімічна формі однини (англ. *sheep* (укр. *вівця – вівці*), англ. *fish* (укр. *риба – риби*), англ. *deer* (укр. *олень – олені*) та ін.]. Такі способи творення форм множини в англійській мові, як відомо, непродуктивні: їх не можна розглядати як типологічну характеристику англійського іменника [див. про це: 11, с. 27–28; 14, с. 92–95; 16, с. 85].

Форми іменника зазнають трансформацій, зумовлених і внутрішніми закономірностями структури мови, і зовнішніми чинниками, пов'язаними з організацією мовлення. Дослідження категорій іменника в аспекті прагматики та лінгвоаксіології охоплює аналіз особливостей їх функціонування в контексті комунікативних цілей та відображення ціннісних орієнтирів, що окреслює взаємозв'язок між мовними засобами й когнітивно-прагматичними категоріями.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Граматична специфіка іменника – у полі зору багатьох учених, які аналізували його морфологічні, семантичні та синтаксичні особливості. Назвімо класичні праці О. Потєбні [див.: 8], що заклали основи розуміння ролі іменника у формуванні думки та граматичної структури. Учений наголошував на зв'язку форми слова зі змістом, зокрема досліджуючи відмінки та категорію роду українського іменника та іменників інших слов'янських мов. В англійському мовознавстві до класичних граматичних праць уналежнюємо дослідження Г. Світа [див.: 23], який усебічно схарактеризував граматичні категорії англійського іменника, зокрема категорію числа, й акцентував на функційному семантико-прагматичному навантаженні іменника під час формування синтаксичних структур англійської мови.

У ХХ столітті вагомий внесок у розроблення теорії іменника зробив І. Матвіяс [див.: 6], ґрунтовно проаналізувавши своєрідність відмінювання українських іменників та їхню функційну роль. О. Єсперсен [див.: 17] проаналізував взаємозв'язок між формою і функцією слова, дослідив категорії числа, детермінованості та роду англійських іменників, розкривши їхню роль у відображенні логіко-семантичних зв'язків. І. Вихованець [див.: 1] докладно простудіював граматичні категорії іменника, зокрема рід, число, відмінок, та схарактеризував роль іменника у формуванні синтаксичних структур. Учений наголошував на взаємозв'язку між семантикою слова і його граматичною функцією, що стало основою для поглибленого аналізу морфології української мови.

Значущою для дослідження морфології англійської мови є праця Р. Квірка та його колег [див.: 22], у якій запропоновано системний аналіз граматичних категорій іменника. Акцент зроблено також на функційній ролі іменника в сучасній англійській мові, що стало основою

для вивчення й прагматичних особливостей субстантива. У сфері прагматики й семантики вагомий внесок належить Дж. Лакоффу [див: 18], який простежив загальний процес категоризації мовних фактів, зокрема зв'язок між семантикою і граматичною функцією іменників у парадигмі прагматичних учень. Важливими є сучасні дослідження в галузі когнітивної та функційної граматик, зокрема наукові розвідки М. Холлідея [див.: 15], виконані в межах системно-функційної лінгвістики: у них запропоновано багаторівневий аналіз англійського іменника як компонента інформаційної структури тексту.

«Теоретична морфологія української мови» І. Вихованця й К. Городенської [2] є фундаментальним дослідженням у галузі морфології української мови. Зазначені автори акцентують на категоріях, що визначають специфіку української морфології, зокрема на категоріях роду, числа, відмінка, аспектуальності. Особлива увага цих учених зосереджена на таких чинниках, як взаємозв'язок форми і змісту, еволюція граматичних категорій та ін. Дослідження продовжено з урахуванням принципів функційно-категорійної грамматики: у співавторстві із А. Загнітком та С. Соколовою [див.: 4] запропоновано всебічний опис частиномовних і нечастиномовних одиниць, а також подано характеристику типів і функцій морфологічних категорій, що зроблено на основі багатого фактичного матеріалу, зібраного з різних функційно-стильових різновидів української мови. Отже, учені заклали фундамент для розуміння динаміки «морфології іменника».

Дослідження О. Халіман [10] вважаємо значним внеском у вивчення іменника в аспекті прагматики та лінгвоаксіології, зокрема морфології оцінки. Важливим аспектом її роботи є аналіз того, як морфологічні особливості іменників формують або підсилюють їхню оцінну функцію. Авторка докладно розглядає засоби вираження позитивної і негативної оцінки за допомогою морфологічних модифікацій, що характерні для української мови. Водночас Г. Приходько [9] розглянула категорію оцінки як ключовий компонент сучасних лінгвістичних досліджень у проєкції на англійську мову, акцентуючи на зміні наукових підходів до аналізу мовних явищ. Вивчення оцінної функції англійського іменника презентовано в праці Г. Вежбицької [див.: 25], яка зацентувала на зв'язку між мовною формою і культурними цінностями, дослідила вираження оцінних значень, вербалізованих за допомогою іменних форм англійської мови через їхні семантичні та прагматичні характеристики.

Мета дослідження – показати особливості категорії числа іменника в українській та англійській мовах, проаналізувавши її аксіологічний потенціал через установавлення зв'язку між граматичними формами числа та їхньою здатністю моделювати оцінні значення.

Матеріал і методи дослідження. Дослідницький матеріал – художні й публіцистичні тексти, а також сучасний інтернет-дискурс. У процес наукового вивчення інтегрована система методів. Це *описовий* метод як базовий, що забезпечує класифікацію матеріалу, *аналіз і синтез*, які використано для презентації авторських інтенцій щодо порушеної проблематики; метод *індукції* дає змогу сформулювати висновки на підставі принципів, покладених в основу запропонованих теоретичних підходів; метод *дедукції* спрямовано на вибір ключових теоретичних постулатів та їх осмислення в контексті комплексного огляду теорії. *Інтерпретативний* та *контекстуальний* аналізи як презентанти спеціальних лінгвістичних методів актуалізовані для формулювання авторських спостережень та узагальнень, що ґрунтовані на *порівняльно-зіставному аналізі* мовних і мовленнєвих фактів.

Результати дослідження та їх обговорення. Число іменника – морфологічна словозмінна категорія, презентована (1) корелятивними формами *однини* і *множини* (англ. *singular* – *plural*); (2) некорелятивними формами *singularia tantum* (*сингулятиви*) і *pluralia tantum* (*плюративи*), які модельовані синтетично – нульовим та морфологічно маркованим закінченнями, про що йшлося вище. У зістаставлюваних мовах ця категорія має ізоморфні та аломорфні риси. Число – єдина граматична категорія іменника, що майже завжди має морфологічне вираження у відповідних формах у сучасній англійській мові.

Корелятивні форми **однини** і **множини** притаманні назвам конкретних обчислюваних предметів (count nouns), що становлять ядро іменникової системи. Ці форми презентують опозицію значень *одиначність (однина)* – *розчленована (незбірна) множинність*. До іменників **singularia tantum**, як відомо, переважно уналежують: (1) абстрактні іменники; (2) збірні

іменники; (3) частину речовинних іменників; (4) деякі власні назви. До іменників **pluralia tantum** належні: (1) абстрактні іменники; (2) частина речовинних іменників; (3) збірні іменники; (4) деякі власні назви; (5) найменування окремих ігор та ін. [див. про це: 6, с. 162].

У фаховому мовленні від форм однини можна утворити форми множини. У розмовному мовленні спостережено переносне вживання форм числа [5, с. 162; 7, с. 109; 11, с. 27–28; 14, с. 92–95; 20, с. 211; 24].

Однак в обох мовах існують іменники, число яких не збігається, відповідно, (1) деякі іменники можуть мати значення множини в англійській мові та однини в українській, напр.: англ. *barracks* – укр. *казарма*, англ. *goods* – укр. *товар*, англ. *police* – укр. *поліція*, англ. *arms* – укр. *зброя* тощо; (2) деякі українські множинні іменники мають відповідники *singularia tantum* в англійській мові, напр.: англ. *furniture* – укр. *меблі*, англ. *cream* – укр. *вершки*, англ. *yeast* – укр. *дріжджі*, англ. *firewood* – укр. *дрова*, англ. *money* – укр. *гроші* та ін.; (3) злічувані іменники в одній мові можуть відповідати незлічуваним в іншій, напр., англ. *onion* – укр. *цибуля*, англ. *potato* – укр. *картопля* є злічуваними в англійській, але їхні українські відповідники входять до групи *singularia tantum*, а укр. *батьки* відповідає корелятивній парі англ. *parent* (укр. *тато* / *мама*) – *parents* (укр. *батьки*); (4) злічувані іменники в англійській відповідають *pluralia tantum* в українській, напр.: англ. *sledge* – укр. *сани*, англ. *election* – укр. *вибори*, англ. *rake* – укр. *граблі* та ін. Ще одним важливим виявом аломорфізму є лексикалізовані форми множини (мають граматичну форму множини, але належать до *singularia tantum*), що частіше трапляються в англійській мові, напр.: англ. *custom* – укр. *звичай*, але англ. *customs* – укр. *митниця*, *мито*, англ. *politics* – укр. *політика*, англ. *linguistics* – укр. *лінгвістика*, англ. *mathematics* – укр. *математика*, англ. *news* – укр. *новина* [3, с. 25–26; 11, с. 27–28; 14, с. 92–95; 20, с. 211; 24].

О. Халіман [10] дослідила й описала виражальні можливості категорії числа українського іменника для експлікації аксіологічних значень та механізм їх породження, виокремивши 4 моделі:

(1) **множину гіперболічну** – зображення одиничного об'єкта / суб'єкта через образ множинності для вираження негативної або позитивної (рідше) оцінки [10, с. 162–167], напр.: *10 років поспіль ми день за днем здобували новий досвід та знання, захищаючи інтереси клієнтів в прокуратурах / міліціях / поліціях та судах...* (<https://cutt.ly/deMIQQ2S>); *У людей вже в печінках сидять реформи, які розпочаті і не завершені* (<https://cutt.ly/HeMIQfoP>). Подібні форми простежуємо й в англійській мові, напр.: англ. *Heaven remain rigidly on its proper place on the other side of death and on this side flourished the injustices, the cruelties, the meannesses, that elsewhere people so cleverly hushed up* (J. Green) (укр. *Небеса незмінно залишалися на своєму належному місці – по той бік смерті, а по цей бік розквітали несправедливості, жорстокості і підлості, які в інших місцях люди так майстерно замовчували*); англ. *Negotiating 'Honesties' in the Research Process* (<https://doi.org/10.1177/030802260206500407>) (укр. *Переговори про «чесності» у дослідницькому процесі*); англ. *BREAKING: Edo deputy governor begs Obaseki for forgivenesses* (<https://cutt.ly/PeMImlnb>) (укр. *ТЕРМІНОВО: Заступник губернатора штату Едо просить Обасекі прощення* / ужито у формі множини – О. К.); англ. *Musings on mornings and mournings* (<https://blogs.timesofisrael.com/musings-on-mornings-and-mournings/>) – укр. *Роздуми про ранки та жалоби*; *Oh! Wilfred has emotions, hates, pities, wants; at least sometimes; when he does his stuff is jolly good. Otherwise he just makes a song about nothing – like the rest* (J. Galsworthy) – укр. *О, Вілфред має емоції: ненависті, жалі, бажання; принаймні іноді; коли він це робить, його твори справді чудові. А решту часу він просто складає пісні ні про що – як і всі інші*. Наведені форми менш продуктивні в англійській мові, ніж в українській, а оцінні значення в них виявляються не так яскраво, оскільки такі форми часто сприймаються як відхилення від норми, а їх використання обмежене специфічними контекстами (наприклад, у художньому та публіцистичному стилях) [20; 24], однак останні дослідження категорії числа англійського іменника демонструють суттєві зміни граматичних форм абстрактних іменників, зокрема активний процес переходу деяких із них із сингулятивів до злічуваних субстантивів із корелятивними формами числа, і, навпаки, злічувані конкретні іменники з корелятивними

формами трансформуються в незлічувані збірні, абстрактні тощо [див. про це: 12, 13; 19], що призводить до граматичних змін й утворення відповідних конотацій;

(2) **узагальнювальну множинність** – форма множини співвідносна з реальною множинністю різних предметів, що об'єднані за ознакою, яку довільно обрав мовець (наприклад, назвою одного з них), для вираження відтінків зневажливого ставлення до предметів мовлення, думки за допомогою механізму узагальнення, генералізації, що стає основою для пейоративного відчуження [див. про це: 10, с. 168–170], напр.: – *Чому в Києві не ловлять ухильників?! [Починають ловити]. – А чому лише на вулицях? Ловіть по ресторанах та концертах!* (<https://cutt.ly/jeMImOpW>); *Але якщо я стараюся на всьому економити, щоб скоріше назбирати на свій дах над головою, то свекруха за наші гроші не лише комунальні оплачує, а ще й по театрах ходить* (<https://www.facebook.com/share/p/1AqWo5J18v/>); *Воювати не хоче, зате вештається по закордонах* (<https://www.facebook.com/share/p/1YMeozGUBA/>);

(3) **синтаксичні фразеологізми за участю множинних числових форм**, інваріантною частиною яких слугують форми множини, також є одним із засобів появи негативного оцінного значення [див. про це: 10, с. 170–174], напр.: *Деякий час Птолемей знаходився в полоні у Цезаря і Клеопатри, причому хлопчика вартували дуже строго, відкинувши всякі пристойності* (<https://surl.li/zmsdnw>); *Дорогою він [пес] витинав мені різні фортелі. Коли переходив трамвайну лінію, ліг на рейки і ані руш* (С. Масляк); *Комусь трегедія у Кривому Розі, а комусь танці-шманці? ...* (<https://surl.li/eezzgf>).

О. Халіман виокремила 11 моделей побудови таких конструкцій із використанням іменників різних лексико-граматичних розрядів у не властивих їм формах множини. До останніх належать, зокрема, й відантропонімні множинні утворення [10, с. 174–185], напр.: *Ti піди в дім божевільних: там одні наполеони* (<https://cutt.ly/aeMIs6Nk>). Власні назви англійської мови також мають здатність утворювати подібні форми множини [11, с. 27–28; 14, с. 92–95; 20, с. 211; 24] для моделювання оцінних значень, порівн.: англ. *And I've no doubt there are five Einsteins in the audience tonight* (укр. *Я не сумніваюся, що поміж сьогоднішньої публіки є п'ять Ейнштейнів*); англ. *Governments create and maintain Hitlers; if they remove one it is usually only to install another* (укр. *Уряди створюють і підтримують Гітлерів; якщо вони усувають одного, то зазвичай лише для того, щоб поставити іншого*). Уживання морфологічної форми множини в таких лексемах слугує маркером трансформації власної назви в загальну: водночас актуалізується узагальнювально-оцінювальне значення з відтінком зневаги та презирства, що увиразнює прагматичну важливість відповідної орфографічної норми;

(4) **однина експресивно-оцінна** – використання форми однини замість множини для моделювання негативних відтінків зневаги, презирства, погорди та под. [див.: 10, с. 195–185], напр.: *Кофман зупинив оркестр. У залі пролунав скупий «аплодисмент»* (<http://www.golos.com.ua/article/217904>); *Барбра Стрейзанд минулого року опублікувала та озвучила свій мемуар – 989 сторінок* (<https://cutt.ly/AeMIfS8S>). В англійській мові таких форм не виявлено.

Очевидно, вербалізація оцінних значень категорією числа в українській мові ґрунтована на конструюванні форм множини сингулятивів й однини плоративів та форм узагальнювальної множинності, що в англійській мові виражене обмеженіше: лише двома моделями із чотирьох. Однак у розмовному стилі (здебільшого в сленгові) сучасної англійської мови актуалізовано специфічний механізм утворення оцінних значень за допомогою модифікації числа іменника, що не притаманно українській мові. М. Вікенс [24] наголошує, що деякі злічувані іменники, які мають корелятивні форми числа, трансформуються в іменники *singularia tantum* із морфологічною формою множини, набуваючи абсолютно нового лексичного значення й моделюючи опозицію оцінних значень залежно від контексту. Дослідник виокремлює такі аксіологічно марковані лексеми: англ. *bananas, nuts, bugs, pits, shits*¹ із негативним, презирливим, іноді іронічним оцінним

¹ Примітка. Англ. *banana* – укр. банан; англ. *nut* – укр. горіх, тестикули; англ. *bug* – укр. жук, помилка; англ. *pit* – укр. яма; англ. *shit* – укр. лайно, сміття.

значенням ‘божевільний, придурок, ідіот, ненормальний, дивний, жахливий, нікчемний’ та англ. *aces*, *tops*² із позитивним оцінним значенням ‘надзвичайно захоплена чимось людина; особа чи річ, яка є найкращою чи видатною’, напр.: англ. *His work is tops* (укр. *Його робота – найкраща*) [24, с. 222]. М. Вікенс відзначає, що тлумачні словники англійської мови кваліфікують такі лексеми як іменники та відсубстантивні прикметники, хоч вони утворені додаванням закінчення множини *-s* до основи іменників, що не є словотворчим афіксом в англійській мові, а слугує для конструювання парадигми граматичних форм. Учений наголошує, що розглядувані одиниці слід кваліфікувати як субстантиви, що виконують атрибутивну функцію: у цьому разі закінчення *-s* утратило значення множинності й набуло інтенсифікувальних або аугментативних значень [24, с. 222], тобто відбувається граматикалізація оцінки, порівн.: англ. *You’re going out in this weather? You must be bananas!* (Cambridge Dictionary)³ (укр. *Ти йдеш на вулицю в таку погоду? Та ти божевільний!*); англ. *You’re nuts if you think you can go mountain climbing in a snowstorm* (Cambridge Dictionary)⁴ (укр. *Ти – дурень, якщо думаєш, що можеш піти в гори під час сніжної бурі*); англ. *When you’re alone, Christmas is the pits* (Collins Dictionaries)⁵ (укр. *Коли ти самотній, Різдво – це справжній жах* /сленг. *відстій*!); англ. *I don’t know who you are, but you’re aces with me* (Urban Dictionary)⁶ (укр. *Я не знаю, хто ти, але ти класний*). Очевидно, новотвори з негативними оцінними значеннями превалюють, що не дивно, оскільки сленгові більшою мірою притаманні лексеми з негативними конотаціями.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Не викликає сумніву, що морфологічна категорія числа іменника може виражати оцінні значення в обох порівнюваних мовах, моделюючи негативні і позитивні (рідше) оцінні значення, однак граматична система української мови має більшу варіативність і продуктивність механізмів омовлення оцінки. Незважаючи на схожі риси й конструкції, обом мовам також притаманні власні вияви граматикалізації оцінки.

Категорія числа в українській мові, порівняно з англійською, має ширший арсенал засобів для вираження оцінного змісту завдяки розвиненій системі закінчень, багатству синтаксичних конструкцій і гнучкості граматичних трансформацій. Очевидним є те, що українська мова завдяки своїй морфологічній гнучкості здатна до ширшого діапазону реалізації аксіологічного потенціалу. Англійська мова зі своєю аналітичною природою використовує числові форми з фокусом на лексичні інновації та прагматичний контекст. Водночас і в українській, і в англійській мовах категорія числа залишається важливим засобом мовленнєвого відображення ціннісних орієнтирів та емоційних смислів.

Значущість дослідження полягає у визначенні категорії числа як універсального інструмента моделювання оцінних значень, що відкриває перспективу для студіювання аксіологічного потенціалу числових форм у функційних стилях, вивчення відповідних мовленнєвих актів із використанням числових форм для створення оцінних ефектів, а також порівняння інших граматичних категорій у контексті їх аксіологічності.

Список використаної літератури

1. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ : Наукова думка, 1988. 255 с.
2. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови / за ред. І. Р. Вихованця. Київ : Універ. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.
3. Гладуш Н. Ф., Павлюк Н. В. Contrastive Grammar : Theory and Practice. Київ : Київський ун-т ім. Б. Грінченка ; Нац. ун-т «Києво-Могилянська акад.», 2019. 296 с.
4. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова ; за ред. К. Г. Городенської. Київ : ВД Дмитра Бураго, 2017. 749 с.
5. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. У 4-х томах. Донецьк : ДонНУ, 2012. Т. 4. 388 с.

² Примітка. Англ. *ace* – укр. *туз*; англ. *top* – укр. *вершина, топ*.

³ Cambridge Dictionary. Available at: <https://cutt.ly/eeXVEvH7>.

⁴ Cambridge Dictionary. Available at: <https://cutt.ly/zeXVTo4f>.

⁵ Collins Dictionaries. Available at: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/the-pits>.

⁶ Urban Dictionary. Available at:

<https://www.urbandictionary.com/define.php?term=You%27re%20aces%20with%20me>

6. Матвіяс І. Г. Іменник. *Сучасна українська літературна мова. Морфологія* / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1969. С. 32–139.
7. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : [підручник]. 2-ге вид., доп. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.
8. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Харків : Типографія М. Ф. Зільберберга, 1874–1877. 650 с.
9. Приходько Г. І. Категорія оцінки в контексті зміни лінгвістичних парадигм : [монографія]. Запоріжжя : Кругозор, 2016. 200 с.
10. Халіман О. В. Граматика оцінки: морфологічні категорії української мови : [монографія] / передне слово, наук. ред. проф. Т. Космеди. Харків : Майдан, 2019. 458 с.
11. Collins Cobuild English Grammar. London : Harper Collins Publishers, 1990. 352 p.
12. Drożdż G. New insights into English count and mass nouns – the Cognitive Grammar perspective. *English Language and Linguistics*. 2020. 24 (4). P. 833–854.
13. Drożdż G. When Count Nouns Are No Longer Count and Body Parts No Longer Designate Body Parts: A View from Cognitive Grammar. Available at: <https://surl.li/xqdmea>.
14. Greenbaum S., Quirk R. A Student's Grammar of the English Language. London : Harlow : Longman, 1991. 490 p.
15. Halliday M. A. K. An Introduction to Functional Grammar. London : Edward Arnold, 1994. 384 p.
16. Huddleston R., Pullum K. G. A Student's Introduction to English Grammar. New York : Cambridge University Press, 2007. 312 p.
17. Jespersen O. The Philosophy of Grammar. London : George Allen & Unwin Ltd, 1924. 359 p.
18. Lakoff G. Women, fire, and dangerous things. What Categories Reveal about the Mind. Chicago – London : The University of Chicago Press, 1987. 614 p.
19. Leech G., Hundt M., Mair Ch, Smith N. Change in Contemporary English: A Grammatical Study. New York : Cambridge University Press, 2009. 341 p.
20. Leech G., Svartvik J. A Communicative Grammar of English. London – New York : Longman, 1994. 304 p.
21. Plurals in '-en'. (1997). Available at: <https://www.worldwidewords.org/qa-plu1.html>.
22. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. A Comprehensive Grammar of the English Language. London : Longman, 1985. 1779 p.
23. Sweet H. A New English Grammar. Oxford : Clarendon Press, 1891. 534 p.
24. Wickens M. A. Grammatical Number in English Nouns: An empirical and theoretical account. Amsterdam – Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1992. 340 p.
25. Wierzbicka A. Semantics: Primes and Universals. Oxford : Oxford University Press, 1996. 518 p.

References

1. Vykhovanets, I. R. (1988). Chastyny movy v semantyko-hramatychnomu aspekti [Parts of speech in the semantic-grammatical aspect]. Kyiv: Nauk. dumka, 255 (in Ukr.).
2. Vykhovanets, I. R. & Horodenska, K. H. (2004). Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy [Theoretical morphology of the Ukrainian language]. Kyiv: Univer. vyd-vo «Pulsary», 400 (in Ukr.).
3. Hladush, N. F. & Pavliuk, N. V. (2019). Contrastive Grammar : Theory and Practice. Kyiv : Kyivskiy un-t im. B. Hrinchenka ; Nats. un-t Kyievo-Mohylianska akademiia, 296 (in Eng.).
4. Horodenska, K. H. (Ed.) (2017). Hramatyka suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Morfolohiia [Grammar of Modern Ukrainian Literary Language. Morphology]. Kyiv : VD Dmytra Buraho, 749 (in Ukr.).
5. Zagnitko, A. (2012). Slovnyk suchasnoi lnhvistyky: poniattia i terminy [Dictionary of modern linguistics: concepts and terms]: u 4-kh tomakh. Donetsk : DonNU, 4, 388 (in Ukr.).
6. Matviias I. H. (1969). Imennyk [Noun]. In: Bilodid, I. K. (Ed.) Suchasna ukrainska literaturna mova. Morfolohiia [Modern Ukrainian literary language. Morphology]. Kyiv : Nauk. dumka, 583 (in Ukr.).
7. Pliushch, M. Ya. (2010). Hramatyka ukrainskoi movy. Morfemika. Slovtvir. Morfolohiia [Grammar of the Ukrainian language. Morphemics. Word formation. Morphology]. Kyiv : Vydavnychi Dim «Slovo», 328 (in Ukr.).
8. Potebnia, A. A. (1874–1877). Iz zapisok po russkoi grammatike [From the notes on Russian grammar]. Kharkiv : Typohrafiia M. F. Zilberberha, 650 (in Ukr.).
9. Prykhodko, H. I. (2016). Katehoriia otsinky v konteksti zminy lnhvistychnykh paradyhm [The category of evaluation in the context of changing linguistic paradigms]. Zaporizhzhia : Kruhozor, 200 (in Ukr.).
10. Khaliman, O. V. (2019). Hramatyka otsinky: morfolohichni katehorii ukrainskoi movy [Grammar of evaluation: morphological categories of the Ukrainian language]. Kharkiv : Maidan, 458 (in Ukr.).
11. Collins Cobuild English Grammar. (1990). London : Harper Collins Publishers, 352 (in Eng.).
12. Drożdż, G. (2020). New insights into English count and mass nouns – the Cognitive Grammar perspective. In: *English Language and Linguistics*, 24 (4), 833–854 (in Eng.).
13. Drożdż, G. When Count Nouns Are No Longer Count and Body Parts No Longer Designate Body Parts: A View from Cognitive Grammar. Available at: <https://surl.li/xqdmea> (in Eng.).
14. Greenbaum, S., Quirk, R. (1991). A Student's Grammar of the English Language. London : Harlow : Longman, 490 (in Eng.).
15. Halliday, M. A. K. (1994). An Introduction to Functional Grammar. London : Edward Arnold, 384 (in Eng.).
16. Huddleston, R. & Pullum, K. G. (2007). A Student's Introduction to English Grammar. New York : Cambridge University Press, 312 (in Eng.).

17. Jespersen, O. (1924). *The Philosophy of Grammar*. London : George Allen & Unwin Ltd, 359 (in Eng.).
18. Lakoff, G. (1987). *Women, fire, and dangerous things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago ; London : The University of Chicago Pres, 614 (in Eng.).
19. Leech, G., Hundt, M., Mair, Ch. & Smith, N. (2009). *Change in Contemporary English: A Grammatical Study*. New York : Cambridge University Press, 341 (in Eng.).
20. Leech, G., Svartvik, J. (1994). *A Communicative Grammar of English*. London ; New York : Longman, 304 (in Eng.).
21. Plurals in '-en'. (1997). Available at: <https://www.worldwidewords.org/qa-plu1.html> (in Eng.).
22. Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London : Longman, 1779 (in Eng.).
23. Sweet, H. (1891). *A New English Grammar*. Oxford : Clarendon Press, 534 (in Eng.).
24. Wickens, M. A. (1992). *Grammatical Number in English Nouns: An empirical and theoretical account*. Amsterdam ; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 340 (in Eng.).
25. Wierzbicka, A. (1996). *Semantics: Primes and Universals*. Oxford : Oxford University Press, 518 (in Eng.).

THE CATEGORY OF NOUN NUMBER IN UKRAINIAN AND ENGLISH AND ITS AXIOLOGICAL POTENTIAL

**Oksana Kovtun, Ph.D., Associate Professor at the Department of English Philology,
doctoral student of the Department of Romance Languages and World Literature,
Faculty of Foreign and Slavic Philology, Vasyl' Stus Donetsk National University,
(Vinnytsia, Ukraine)**

e-mail: o.kovtun.work@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9139-8987>

Scopus-Author identifier: 57218103019

Abstract. Introduction. *The article analyzes the category of number in nouns as one of the main factors in modeling evaluative meanings in modern Ukrainian and English languages. The category of number not only defines the grammatical structure of the language system but also serves as an important means of forming axiological orientations, cultural meanings, and value-based meanings in speech. Studying the functional features of number forms in Ukrainian and English languages allows us to reveal the uniqueness of each language system, particularly in the context of its morphological structure. The synthetic nature of the Ukrainian language provides a wealth of means for expressing evaluative meanings through number forms, while the analytical English language demonstrates specific lexical and grammatical innovations. Analysis of mechanisms that form evaluative meanings is relevant for further understanding the influence of grammatical categories on axiological processes in speech and their role in the linguistic worldview.*

The purpose. *The aim of the research is to analyze the category of number in nouns in Ukrainian and English languages, particularly its axiological potential, through establishing the connection between number forms and their ability to model evaluative meanings.*

The methods. *Among research methods, we distinguish traditional general scientific methods, primarily descriptive, which allows generalizing material, presenting and forming conclusions; methods of analysis and synthesis are used to present author's intentions regarding the raised issues; induction, which allows formulating conclusions based on principles underlying the proposed theoretical approaches; deduction, aimed at selecting key theoretical postulates and understanding them in the context of a comprehensive theory review. Among special linguistic methods, we actualize the interpretative method and contextual analysis, as well as comparative-contrastive method, which are projected onto understanding collected theoretical information, linguistic and speech facts. The study used artistic and journalistic texts and modern internet discourse.*

Main results of the study. *The category of number in Ukrainian has a more developed system of form-building, providing a wider spectrum of expressing evaluative meanings compared to English. In Ukrainian, axiological grammaticalization mechanisms include constructing plural forms for single objects (hyperbolic plural), generalizing plural, and using number forms in phraseology to convey negative connotations or irony. In English, there is a specific tendency to form evaluative meanings through the transition of countable nouns into singularia tantum and the use of plural suffix -s with new semantic connotations characteristic of slang.*

Originality. *The originality of the article lies in the systematic analysis of the noun number category in Ukrainian and English through its axiological potential, which has remained insufficiently studied. The study for the first time examines number forms as a factor in modeling evaluative meanings, focusing on mechanisms of grammaticalization of the evaluation category in both languages. The comparative approach allows identifying unique features of synthetic Ukrainian and analytical English, as well as determining common and different ways of expressing value orientations, which ensures novelty and practical significance of the research.*

Conclusions and specific suggestions of the author. *It is shown that the category of number is a universal means of modeling grammatical evaluative meanings, depending on morphological features of each language system of the compared languages. The obtained results correlate with studies by Ukrainian and foreign scholars who emphasize the role of morphology in forming pragmatic meanings. Further research can be directed at studying number forms in functional styles, their influence on speech acts, and analysis of other grammatical categories in the context of their axiological potential. The importance of a comprehensive approach to studying the category of number is proven, contributing to deepening knowledge about linguistic mechanisms of forming value meanings and their role in communicative practices.*

Key words: *linguistic axiology, grammar of evaluation, morphology, category of evaluation, evaluative meaning, noun, category of number.*

Надійшла до редакції: 25.08.2024

Прийнято до друку: 15.10.2024

УДК 821.161.2-94.09 Довженко: 81'42
DOI: 10.31651/2226-4388-2024-37-52-60

ОБРАЗ ВІЙНИ В ТЕКСТІ ЩОДЕННИКА О. ДОВЖЕНКА (ДО 130-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ПИСЬМЕННИКА)

*Т. А. Космеда, доктор філологічних наук, професор
кафедри романо-германської філології та зарубіжної літератури,
Донецький національний університет імені Василя Стуса
(Вінниця, Україна)*

e-mail: tkosmeda@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8912-2888>

Ідентифікатор Scopus-Author: 5721866087

Дослідження виконано в руслі сучасної функційно-прагматичної парадигми знань з актуалізацією вчення про его-тексти, або персональні тексти, а також у фокусі теорії мовної особистості. Стаття ґрунтується на методологічному положенні: війна – це соціолінгвальний мегачинник впливу на розвиток мови. Зазначена теза спроектована на дискурсивно-текстовий простір щоденника О. Довженка, у якому відображено події війни з німецькими фашистами 1941–1945 років. Проаналізовано афористикон О. Довженка, який презентує образ цієї війни. Зазначене зроблено вперше, що й мотивує новизну студії. Доведено, що художньо-документальний індивідуалізований образ війни ґрунтований на комплексі асоціацій, уявлень про неї, які виникають у мовній свідомості О. Довженка для моделювання інтелектуально-емоційних смислів, що мають національну маркованість та відповідну оцінність. Продемонстровано, що афористикон письменника змодельовано на основі актуалізації виразних образних засобів – метафори, епітета, оксюморуна, антитези з актуалізацією феномена прецедентності. Виявлено, що розглянуті афоризми презентовано у формі низки мовленнєвих жанрів через узагальнення досвіду українського народу. Вони просякнуті інтимізувальними смислами, які увиразнюють образ письменника. Показано, що образ війни в О. Довженка трансформовано у вигляді тріади: синхронія (його сучасність), перспектива і прогностика (майбутнє, пророцтво письменника) та ретроспектива (погляд у минуле), а сам О. Довженко презентує елітарну мовну особистість української нації.

Ключові слова: афористикон О. Довженка, дискурс, інтимізувальні смисли, персональний текст, мовна особистість, образні засоби, оцінність, прецедентність, семантика, прагматика, щоденник.

Актуальність. Війна належить до соціолінгвальних мегачинників, що своєрідно омовлюється в межах кожної лінгвокультури, адже кожний народ має власний мілітарний досвід. Саме тому, усвідомлюючись крізь призму ментальності етносу, сприйняття війни є національно маркованим. Когнітивна й мовна картини світу фіксують своєрідний образ війни, що з кожним новим досвідом розширюється й видозмінюється, обростає новими значеннями та смислами. Національна мовна картина світу вбирає в себе й мовний досвід вишуканих національних лінгвоперсон, до яких належить О. Довженко. Отже, наукова розвідка виконана у функційно-прагматичній парадигмі знань; актуалізовано вчення про елітарну національну мовну особистість, індивідуально-авторську картину світу, у якій репрезентовано образ війни, омовлений афоризмами О. Довженка.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Образ війни сьогодні в полі зору українських мовознавців. Цій проблемі присвячено фундаментальну колективну монографію «Мова і війна: динаміка мовної системи і мовна політика» (2024) [4], у якій образ війни схарактеризовано багатоаспектно з урахуванням опозиції *свій – чужий*, а також у проєкції на загальні та власні назви, лексико-семантичний, словотвірний та стилістичний рівні мовної системи. Війну розглядають у вимірі лінгвоконцептології, зокрема, у монографічній праці авторства М. Мельника, О. Назаренко, В. Сікорської «Мовна репрезентація концепту “війна” в сучасному українському медіадискурсі» (2023) [14] увага сфокусована на публіцистичному дискурсі, що висвітлено й у наукових розвідках Л. Зіневич та В. Красавіної [8], а також

Т. Вільчинської [5], які спроектовані на сучасний суспільно-політичний лінгвістичний простір, а в статті А. Огар розглянуто образ війни в художньому тексті [16]. Досліджуваний образ показано й крізь призму фольклорного жанру жовнірської пісні [17]. Семантику й прагматику концепту *ВІЙНА* описала Г. Яворська [19], яка актуалізувала проблему початку російської-української війни (2014–2017). Ю. Маслоva поєднала аналіз концепту *ВІЙНА* із суміжними концептами – *МИР*, *ЖІНКА*, *ЧОЛОВІК* [13], залучивши до аналізу гендерний вимір. С. Набок запропонувала новий підхід до опису актуалізованого образу – крізь призму політики пам'яті [15]. Л. Брославська скерувала свою увагу на доконцептуальні основи, які вплинули на моделювання образу війни в англійській лінгвокультурі [2], що важливо для розуміння національної ментальності у сприйнятті концепту *ВІЙНА*, а І. Стаднік презентувала наукову розвідку, що показує особливості вербалізації опозиції *свій – чужий* у складі концепту *WAR / ВІЙНА* в поетичних текстах, присвячених воєнним подіям в Україні, та особливостям англомовних перекладів цих текстів [18]. Т. Космеда дослідила своєрідність ослівлення героїки російсько-української війни [9], а також виокремила семантико-прагматичне навантаження перифрастичних моделей номінації *ДВОГОЛОВИЙ ОРЕЛ* як символу країни-агресорки [10]. Польські дослідниці О. Бялек-Швед та А. Вуйчішин-Васіл звернулися до аналізу вибраних репортажів польської преси та радіо (2022–2023), у яких показано образ війни очима наших сусідів [3]. Як бачимо, образ-концепт війни презентований у проєкції на різні типи дискурсу, актуалізовано порівняння із суміжними та протилежними концептами, ураховано особливості світобачення та світорозуміння різних лінгвокультур – споріднених і неспоріднених мов. Простежуємо спроби опису образу війни в діячості, що зроблено на матеріалі лексико-семантичного поля концепту *ВІЙНА* в кіноповісті О. Довженка «Україна в огні» [1]. Такий підхід, як видається, доцільно продовжити, актуалізуючи його-текстовий дискурс щоденника О. Довженка, що мотивує новизну цього дослідження, адже «механізм неминучої екстраполяції попереднього досвіду на нові обставини змушує колективну пам'ять звертатися до тих сюжетів, що видаються суголосними сучасності, шукати відповідей у минулому, творячи нові емоційні зв'язки. Тож не дивно, що в умовах війни особливу увагу викликають образи Війни і Воїна в історичній пам'яті» [15, с. 197].

Мета наукової студії – змоделювати образ війни з німецькими фашистами 1941–1945 років, який вербалізовано в афористиконі О. Довженка, що виокремлений із дискурсивно-текстового простору його щоденника як одного з різновидів персонального тексту.

Матеріали й методи дослідження. Авторська картотека містить понад 200 одиниць. Вона створена на основі суцільної вибірки афоризмів із щоденникових записів О. Довженка за період 1939–1956 [6], у яких презентовано образ війни з німецькими фашистами 1941–1945 років. До основних методів, актуалізованих у статті, належать такі загальнонаукові його різновиди, як *описовий*, що слугує для презентації історії питання, формулювання теоретичних основ студії, узагальнень, а також метод *систематизації* викладеної теорії, *класифікації* зібраного фактичного матеріалу та *моделювання* висновків. Названі методи доповнюємо спеціальними лінгвістичними, серед яких – *контекстуально-інтерпретативний* та *дискурсивний аналіз*, а також метод опозиції *свій – чужий*, що презентує систему значень і смислів семантичного та прагматичного характеру з великим аксіологічним потенціалом.

Виклад основного матеріалу. Війну розглядаємо як лінгвофілософський феномен, поняття, що омовлює сукупність дій, які виникають між певними державами, їхнім керівництвом і відповідними народами, арміями цих держав та спроектовані на захоплення чужих територій із природними, енергетичними й людськими ресурсами, іноді з метою знищення народу загалом. Дослідницьким матеріалом є щоденникові записи О. Довженка, а щоденник належить до його-текстів, персонального дискурсу [див.: 10], тобто до текстів, у яких домінують авторське Его, суб'єктивне сприйняття світу, відповідні сокровенні інтенції, оцінки [див. 11]. У щоденниковому дискурсі його автор моделює художньо-документальний образ війни, що пройшов крізь його мовну свідомість і вербалізований у вигляді афоризмів. Нагадаймо, що афоризм – це вид словесного мистецтва, що відображає і фіксує в мовленні відповідний життєвий досвід, який за формою має вигляд коротких чи більш широких висловлень з узагальнювальним смислом семантичного і прагматичного характеру. Афоризм – це омовлення авторського судження, його глибинних думок, мрій, сподівань.

Війна 1941–1945 рр. із фашистським агресором була загарбницькою, як і російсько-українська війна, повномасштабний етап якої почався 2022 року. Обидві ці війни викликали реакцію, що вербалізована в альтернативні форми: перемога або смерть. Під час війни 1941–1945 рр. дилема мала такий вигляд: поневолення і знищення цілих народів чи повний розгром фашистської Німеччини. Сьогодні антитеза дещо інша: поневолення і знищення всіх українців, окупація України чи розгром російської армії та повна перемога українців над Російською імперією. Сутність обох воєн однакова, тому й образ цих воєн схожий: окреслення масової стійкості й героїзму, запеклість опору агресорові, вербалізація дихотомії *свій – ворожий*. Як наголошують дослідники, «концепт “війна” належить до універсальних і простежується в усіх культурах і мовах, адже війни супроводжують людство протягом усієї історії його існування. Водночас аналізований концепт є найбільш національно маркованим, бо визначається мілітарним досвідом кожного народу, його минувшиною» [7, с. 108–109].

Найбільш виразно в тексті щоденника О. Довженка вербалізована емоційна оцінка. Війна передусім асоціюється з емоцією страху, жахиттям, що підтверджують афоризми О. Довженка, у яких містяться лексеми, похідні від *страх*. Вони актуалізують суперлативні конструкції, однак водночас простежуємо росіянізми, порівн.: *Самим страшним під час відступу був плач жінок* [6, с. 54]. Письменник ставить риторичне запитання: *Що ж буде з народом нашим? Виживе він у цій страшній війні, чи загине од німців...* [6, с. 60]. Прикметник *страшний* постає як синонім до *величезний*. Ідеться про кількісну характеристику жертв і втрат: *Такої жертові і втрати, таких страшних і величезних, іще не знав ніхто у світі* [6, с. 60]. Актуалізовано антонімну опозицію *живий – мертвий*, що розглянута в часовій парадигмі *колись – сьогодні*, однак позитивна оцінка в цьому разі надана не живим, а мертвим, порівн.: *То колись було мертвих страшно. Тепер мертві люди не страшні. Тепер живі страшні* [6, с. 57]. Дійсність традиційно протиставлена уяві, однак знову-таки фокус оцінки зміщується, оскільки зазвичай уява страшніша за дійсність. У часи війни все навпаки, порівн.: *Дійсність стала багато страшнішою за всяку навіть позбавлену смаку уяву* [6, с. 61].

Війна асоціюється із життям: *Ніби вся земна куля влетіла в якусь криваву божевільну туманність. Війна стала життям людства* [6, с. 64]. Водночас простежуємо моделювання метафори з виразними епітетами: війна – це *кривава божевільна туманність*, тобто те, що важко усвідомити людині зі здоровим глуздом. Війна не має чіткого окреслення. Однак вона може порівнюватися одночасно зі смертю і життям за ознакою значущості виміру, напр.: *Війна стала великою, як життя, як смерть* [6, с. 64]. Актуалізовано предикат *велика*, що спроектований на філософію людського існування.

Смерть має певну ціну в людській свідомості, її можна осмислити й прийняти, порівн.: *Шалений преїскурант смертей уже нікого не хвилює в своїй реальності побутовій. Він повторюється і його все ж сприймає побутовий, психічний лад людини...* [6, с. 104]. Однак смерть за Батьківщину – це праведна смерть, що не пов'язана насамперед зі страхом: *Страшна не смерть – страшна мала ціна смерті* [6, с. 220]. Дієслово *вмирати* вступає в антонімну опозицію з *воювати* й *перемагати*, порівн.: *Умирати, це ще не значить забезпечити перемогу. Треба не умирати, а воювати* [6, с. 220]; *Перемагати* або *вмирати*. *Перемагати, не боячись смерті* [6, с. 220]. Змодельовано імперативний заклик: *Так треба ж продати життя, якщо вже на те пішло, дорого, за велику кров ворожу* [6, с. 230]. Констатовано, що *Кров ніколи не летіть марно, людська гаряча кров, зі слізьми і потоком* [6, с. 176]. Яскравим афоризмом є вислів *Багато їх тут стріляє, а смерть одна* [6, с. 49], у якому вербалізовано зневагу до ворога.

Ословеснено повчальний життєвий досвід, заснований на аналізі подібних подій: *Там, де рішаються спасатись, там не перемагають* [6, с. 244]. Простежуємо оксюморонний вислів, що його увиразнює прийом повтору, адже *добро* зазвичай не може асоціюватися з *ненавистю*, порівн.: *Наше добро – це ненависть до ворога, ось наше добро. Та сміливість, щоб умирати не боялись...* [6, с. 147]. Водночас знову заклик до вияву сміливості, яка має вищу оцінку, ніж страх смерті.

Війна асоціюється із горем, недолею, порівн.: *Наше життя й горе і смерть потонуло в океані горя, розтворилося, як крапля в морі* [6, с. 55]; *Недоля простягла свою тінь на землю нашу, на народ наш* [6, с. 55]; *... людське горе давно уже перелилося через кожну людську*

душу і вже не сприймається почуттями, не викликає навіть гніву, а лише звиклий рефлекс огиди чи обурення. І коли б ми були Дантами і Мікельанджеломи, нічого б не змінилося [6, с. 77]. В останньому афоризмі війна викликає не лише почуття гніву, але й огиди та обурення. І ніщо не може змінити цього, навіть видатні митці. Прецедентні імена використано у формі множини, тобто конкретні образи узагальнені. Горе вимірюється через обсяг душі. Актуалізовано оригінальний метафоричний образ: *Людська душа – це чаша для горя. Коли чаша повна, скільки не лий, уже, більше не вміститься. У мене, мабуть, чаша маленька... Щось страшное* [6, с. 61]. Простежуємо презентацію інтимізувального смислу: письменник уважає свою душу маленькою ємністю для горя, наголошуючи, що вона вже переповнена ним. Митець переконаний, що «...неможливо передбачити і урахувати нову **нетрафаретну механіку вбивства на війні**» [6, с. 53]. Стратегію і тактику вбивств на війні О. Довженко називає *механікою*, створюючи ще одну індивідуально-авторську метафору, що номінує розділ фізики, ґрунтований на певних законах природи.

О. Довженко заперечує тезу, що війна – це мистецтво. Очевидно, він не випадково використовує росіянізми, іншомовні вкраплення, елементи макаронічного мовлення, напр.: *І сам ідіотизм убивства і найганебнішого масового твалту возводиться в ранг – **Искусство войны! Военное искусство!** Воно таке ж **искусство, як шизофренія*** [6, с. 397]. Письменник дає авторську кваліфікацію поняттю війни: ***Війна – дурна. Жорстокість і дурість, одягнися в атавістичні одіяння, оволодівають масами злочинців, затикають на час своїх злочинств рот мистецтвам, себто тому, чим людина одрізняється од тварин. Освячують сей критичний акт невмирущим твердженням: коли стріляють пушки – музи мовчать*** [6, с. 397]. Запропоновано мотивацію тих причин, через які війну не можна вважати мистецтвом, порівн.: *Війна не мистецтво вже хоча б тому, що перемога в ній часто буває випадковою* [6, с. 340]. Автор наголошує на неможливості ототожнення війни з мистецтвом, однак водночас зауважує, що війна породжує унікальні твори мистецтва, заперечуючи сутність давнього римського прислів'я *Коли стріляють пушки – музи мовчать*.

На думку О. Довженка, у ментальності українців своєрідно закорінений концепт прощання, розлуки, порівн.: ***Розлука... Є, треба думати, щось глибоко національне в цьому мистецькому мотиві. Щось обумовлене історичною долею народу. <...> Основний мотив наших народних пісень – смуток. Се мотив розлуки*** [6, с. 487]; ***Розлука – се наша мачуха. Оселилася вона давним-давно в нашій хаті, і нікому й ніколи, видно, не вигнати її, не приспати, не впросити*** [6, с. 396].

Письменник створює низку афоризмів, що критично вербалізують образ полководців, генералів, від яких під час війни багато залежить і які не завжди сумлінно виконують свої функції, порівн.: *По голові генерал, а не по штанях* [6, с. 97]; *Генерал не по штанах, а по шапіці (нова народна моя приказка)* [6, с. 100]; *Народ не прощає поганих генералів* [6, с. 225]; *Народ «вибирає» своїх полководців, щоб вони перемагали, а не програвали і стрілялися* [6, с. 225]. Актуальним до сьогодні є афоризм про ставлення представників окремих професій, людей, які обіймають престижні посади, до війни та до свого місця в ній, до мобілізації: *Прокурорів у нас вистачить на всіх. Не вистачить учителів, бо загинуть в армії, не вистачить техніків, трактористів, інженерів, агрономів – вони також поляжуть у війні, а прокурорів і слідчих вистачить* [6, с. 231].

Водночас ословеснюється героїка війни: *Великих людей творить велика мета* [6, с. 644]; *Війну в мистецтві треба показувати через красоту, маючи на увазі великість і красоту людських вчинків персональних на війні. Всякий інший показ війни позбавлений є всякого смислу* [6, с. 396]; *А саме головне – люде. ...люди, що їх не бере куля, ні огонь, ні меч* [6, с. 84]; *Велике діло воїн у бою* [6, с. 147]. Виразними є перифрази, що омовлюють справжніх людей, тих, хто випромінює добро, щирі почуття, напр.: *Не озлоблених темних жорстоких молодців треба посилати б за військом, а цілителів духовних ран і каліцтв, чутливих і розумних, що знають ціну кривіці добра в лиху годину* [6, с. 151].

Омовлено преференційні порівняльні аксіологічні конструкції, що презентують формулу з опорними компонентами *краще ..., ніж ...*, напр.: *Краще вмерти, загинути героєм, ніж жити рабом* [6, с. 65]; *Краще бути удовою героя, ніж жінкою труса і зрадника* [6, с. 211]; *Краще загинути в бою, ніж конати в животинні другорядного пасинка історії* [6, с. 230].

Глибоко інтимізувальними смислами просякнуті деякі афоризми О. Довженка, спроектовані в майбутнє: *Одного мені треба. Щоб не одібрала в мене доля сліз і плачу по п'ятнадцяти мільйонах смертей мого нещасного вимученого народу* [6, с. 371]. Сучасною є і фраза письменника щодо готовності до війни: *Відсталий стиль життя породив відсталий стиль війни* [6, с. 223]. Привертає увагу такий імперативний афоризм: *Потрібні антиподи Гітлера, нові світлі німецькі генії, і не один, а багато, які б осяяли людство чистим промінням такої незмірно високої творчості, такої радості і чистоти, яка могла б заповнити всі бездонні провалля зла...* [6, с. 393]. Крім того, вдалою є форма актуалізації індивідуального смислу в безособовому реченні: *І стало мені темно в очах і на душі* [6, с. 34]. Прозорим є усталений вираз *темно в очах*, що поєднується з *темно на душі*, подвоюючи силу семантики й прагматики лексеми *темно*. Письменник омовлює своє вміння бачити довкілля попри наявні в сталінську добу заборони: *Важка і часом зовсім неможлива наука життя, що полягає, очевидно, в умінні бачити всі речі, навіть палку чи остракізм, в гарному аспекті* [6, с. 375]. Він оптимістично мислить: *Коли світ твій такий красивий і такий високий, одвічний дух мужності грає на просторах, на невидимих своїх струнах* [6, с. 623]. О. Довженко моделює інтимізований розширений афоризм, проєктуючи його в майбутнє: *Я хочу працювати. І хочу вірити до смерті, що не потрібні будуть людству дурні генерали, полковники, ідіотичні танки і гармати, і весь оцей смітник атакістичних дурниць, всі оці пам'ятники великим вбивцям і їх коням, і готентотські почесні снайперам, маршалам і божевільним партизанам, що занастили в десять раз більше своїх людей, ніж німців* [6, с. 367]. Реалії війни номіновані виразною мілітарною метафорою *смітник атакістичних дурниць*. Конкретизовано й предмети її виміру: *Під час війни ми всі міряли події боями, пожежами, звірствами чи проявами інших ганебних блюзнірств* [6, с. 393].

О. Довженко вербалізує своє пророцтво, омовлене 1945 року щодо атомної бомби, порівн.: Труменова *атомна бомба – це є оголошення нової ери. Вона не буде ерою миру. Даремно сподіватися, що атомна бомба унеможливила війну взагалі. Вона приведе людство до самої найжасливішої з усіх воєн, які знала історія. Ново-дикунська ера принесе катастрофу* [6, с. 354]; *Сьогодні диявол приторкнувся своїм нечистим перстом до того, з чого бог створив всесвіт – до атома. Перше, що людина зробила з божественним атомом, – бомба для загибелі двоногих тварюк з тваринами і твареннями. Осатаніло людство* [6, с. 354].

Важливо, що попри складні часи, заборону на вільне виявлення своїх думок, зокрема й пов'язаних з ідеологійними поглядами, за які можна було в ті часи позбутися життя, О. Довженко іронійно-глузливо наголошує: *Москва – скрізь далеко, і нікуди не прямо* [6, с. 260] або: *То що поробиш, коли Москві «нужна правда возвышенная»* [6, с. 371], а також розмірковував про долю українців, які проживають у радянській Росії, щоправда, для їх номінації він використовує етнофолізм «хохли», ставлячи риторичні питання, що актуальні й сьогодні, акцентуючи на долі української мови, порівн.: *Скільки Вороніжчини, Курицини, Стародубицини, Доницини заселено виключно українцями? Чому не приєднані вони до України УСРР по етнографічному принципу? Адже не збиралися ми з Росією воювати, ані сваритися. Одна ж сім'я. А так живуть собі в Росії «хахли», як і жили, навіть мову свою у школах учити забороняють, як при батюшці царі* [6, с. 220]. До українців, які проживають на території радянської Росії, О. Довженко звертається дещо зневажливо й водночас зі смутком, використовуючи інтимізувальні афективи: *Бідні мої, рідні люди, «хохли мої ліниві та хитрі»! Безхитрісно і чесно поставилися ви до трагічної долі своєї і великої соціалістичної батьківщини* [6, с. 230]. Він укріплює в наведений афоризм відомі слова А. Чехова, не зазначаючи автора, але беручи вислів у лапки, презентуючи прийом аллюзії.

Висновки й перспектива дослідження. Продемонстровано, що образ війни базований на системі уявлень про неї, які вироблені в мовній свідомості народу чи окремої мовної особистості як представника цього народу. Ці уявлення актуалізують систему інтелектуально-емоційних смислів, що національно марковані. Найбільш виразно образ війни презентує бінарну опозицію *свій* (воїн-захисник, український народ загалом) і *чужий* (ворог, який може змінюватися залежно від часу й ситуації). Зазвичай образ війни окреслений такими параметрами, як її характер, масштаби, шанси на перемогу / поразку, характеристика агентів

війни, морально-психологічний стан суспільства, емоційно-інтелектуальне її сприйняття, героїка війни. Очевидно, усі війни мають однакове страшне й жахливе обличчя, що вербалізоване й у дискурсивно-текстовому просторі щоденника О. Довженка (війна з фашистами 1941–1945 років) і в сучасному українському дискурсі періоду російсько-української війни початку XXI століття.

Показано, що художньо-документальний образ війни, презентований у щоденнику О. Довженка, – це індивідуальна форма інтелектуально-емоційного та естетичного освоєння довкілля періоду війни, цілісний фрагмент індивідуально-авторської когнітивної і мовної картини світу, що має суб'єктивний аксіологічний вимір.

Доведено, що афористикон письменника, який презентує образ війни, є потужним засобом вербалізації цього складного явища, що змодельоване з актуалізацією виразних образних засобів – метафор, епітетів, оксюморона, протиставлень, антитез, порівнянь, актуалізації прецедентних імен чи виразів тощо. Його афоризми презентовані у формі коротких речень та розлогих конструкцій. Вони вербалізовані стверджувальними чи заперечними реченнями; конструкціями у формі риторичних речень та з використанням звертань-афективів. Простежуємо іронійну чи глузливо-іронійну тональність щодо моделювання образу ворога, а також мовленнєві жанри заклик, імператив, застереження, співчуття, настанови через узагальнення досвіду українського народу.

Констатовано, що образ війни окреслений у поєднанні з образами *життя і смерті, горя і недолі*; метафорами *шизофренія, атавізм* та ін.; актуалізовано предикати *страшна, жорстока, дурна, велика, ідіотична* та ін., а також суперлативні прикметники. Героїка війни презентована преференційними порівняльними аксіологічними конструкціями з опорними словами *краще..., ніж...*, а також образними засобами для вербалізації героїчного українського народу – хороброго й мужнього, для якого існує альтернатива, що виражена в тексті дієслівними антоніми: *не умирати, а воювати; перемагати або вмирати; перемагати, а не програвати*.

Підтверджено, що, оскільки діаріуш належить до одного з жанрів персонального тексту, у якому прийнято виражати потаємні думки щоденникаря, то афоризми О. Довженка просякнуті інтимізувальними смислами, що увиразнюють образ письменника як людини, яка вірить у перемогу над фашистами, світле майбутнє України, силу українського народу, презентує його ментальні риси, не приховуючи певної зневаги до «хохлів», а також до запеклого ворога України, яким одвічно є московити.

Виявлено, що образ війни в О. Довженка трансформовано у вигляді тріади: *синхронія* (його сучасність), *перспектива, прогностика* (майбутнє, пророцтво письменника) та *ретроспектива* (погляд у минуле). Констатовано, що О. Довженко – елітарна українська лінгвоперсона.

Перспектива цього дослідження полягає в необхідності виокремлення й аналізу афоризмів усього текстового простору О. Довженка й укладання їх в окрему збірку.

Список використаної літератури

1. Бойко Н. Специфіка лексико-семантичного поля концепту «війна» в кіноповісті О. Довженка «Україна в огні». *Література та культура Полісся*. Серія: Філологічні науки. 2021. № 102. С. 116–130.
2. Брославська Л. Концепт *війна* в англomовній картині світу: доконцептуальні основи. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. 2013. № 1051. С. 46–51.
3. Бялек-Швед О., Вуйчішин-Васіл А. Медійний образ війни в Україні: Аналіз вибраних репортажів польської преси та радіо (2022–2023). *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. Київ, 2023. Вип. 22. С. 6–14.
4. Мова і війна: динаміка мовної системи і мовна політика. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2024. 616 с.
5. Вільчинська Т. Концепт «війна»: особливості мовної об'єктивації у газетному тексті. *Лінгвістичні студії*. 2017. № 35. С. 110–114.
6. Довженко О. П. Щоденникові записи, 1939–1956 = Дневниковые записи, 1939–1956. Харків: Фоліо, 2013. 879 с.
7. Дяченко Н. М., Усатий А. В. Війна в Україні: гумор vs страх (комунікативно-прагматичний аспект). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. 2022. Вип. 3 (98). С. 106–115.

8. Зіневич Л. В., Красавіна В. В. Концепт «війна» у сучасному українському суспільно-політичному дискурсі. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2017. Спецвип. С. 70–72.
9. Космеда Т. А. Образ російсько-української війни: моделі вербалізації героїки українців. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць Харківського нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2024. Вип. 61. С. 132–159.
10. Космеда Т. А. Українська Я-лінгвістика: мовна особистість Л. А. Лисиченко в персональному дискурсі (на матеріалі мемуарів «І на тім рушникові...»). *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. праць Харківського нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. О. В. Халіман. Харків, 2023. Вип. 58. С. 53–78.
11. Космеда Т. А. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу : [монографія]. Дрогобич : Коло, 2012. 372 с.
12. Космеда Т. Семантико-прагматичне навантаження номінації *ДВОГОЛОВИЙ ОРЕЛ*: моделі перифраз в українському інтернет-дискурсі періоду російсько-української війни. *Нова лінгвістична парадигма: напрями і перспективи*: [колективна монографія] / за ред. Н. В. Кондратенко. Вінниця : ТВОРИ, 2024. С. 111–124.
13. Маслова Ю. Вербалізація концептів війна, мир, жінка, чоловік у газетному дискурсі України у воєнний період. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*: Серія «Філологія». 2023. Вип. 17 (85). С. 71–77.
14. Мельник С., Назаренко О., Сікорська В. Мовна репрезентація концепту «війна» в сучасному українському медіадискурсі: [наукова монографія] Рига, Латвія : «Baltija Publishing», 2023. 476 с.
15. Набок С. Образи війни і воїна: трансформація окремих аспектів політики пам'яті. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2016. Вип. 5–6. С. 197–228.
16. Огар А. Вербалізація концепту війна в сучасному художньому дискурсі. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2019. С. 38–47.
17. Панцьо С., Вакарюк Л. Образ війни у жовнірських піснях (на матеріалі лемківської пісні). *Мова і культура*. 2013. Вип. 16. Т. 5. С. 386–392.
18. Стаднік І. Опозиція «свій / чужий» у складі концепту WAR / ВІЙНА (на матеріалі постичних творів, присвячених військовим подіям в Україні, та англomовних перекладів). *Одеський лінгвістичний вісник*. 2015. № 6. Т. 2. С. 98–102.
19. Яворська Г. М. Концепт «війна»: семантика і прагматика. *Стратегічні пріоритети*. Серія: Філософія. 2016. № 1. С. 14–23.

References

1. Boiko, N. (2021). Spetsifyka leksyko-semantychnogo pola kontsepty «viina» v kinopovisti O. Dovzhenka «Ukraina v ohni» [The specificity of the lexical-semantic field of the concept of «war» in O. Dovzhenko's film novella «Ukraine in Flames»]. In : *Literaura ta kultura Polissia*. Seria: *Philolohichni nauky* [Literature and Culture of Polissya. Series: *Philological Sciences*], 102, 116–130 (in Ukr.).
2. Broslavska, L. (2013). Kontsept viina v angломovnij kartyni svitu: dokontseptualni osnovy [The concept of war in the English-speaking worldview: pre-conceptual foundations]. In : *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina*. Seria: *Romano-hermanska filolohiia. Metodyka vykladannia inozemnykh mov* [Bulletin of the V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: *Romance-Germanic Philology. Methods of Teaching Foreign Languages*], 1051, 46–51 (in Ukr.).
3. Bialek-Shved, O., & Vuychishin-Vasil, A. (2023). Mediinyi obraz viiny v Ukraini: Analiz vybranykh reportaziv polskoi presy ta radio (2022–2023) [Media image of war in Ukraine: Analysis of selected reports from Polish press and radio (2022–2023)]. In : *Literaturnyi protses: metodolohiia, imena, tendentsii* [The Literary Process: Methodology, Names, Trends], 22, 6–14 (in Ukr.).
4. Mova i viina: dynamika movnoi systemy i movna polityka. (2024) [Language and War: Dynamics of the Language System and Language Policy]. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 616 (in Ukr.).
5. Vilchynska, T. (2017). Kontsept «viina»: osoblyvosti movnoi ob'iektivatsii u hazietnomu teksti [The concept of «war»: Features of linguistic objectification in newspaper texts]. In : *Lingvistychni studii* [Linguistic Studies], 35, 110–114 (in Ukr.).
6. Dovzhenko, O. P. (2013). Shchodennykovi zapysy, 1939–1956 = Dnevnikovye zapisi, 1939–1956 [Diary entries, 1939–1956]. Kharkiv: Folio, 879 (in Ukr.).
7. Dyachenko, N. M., & Usaty, A. V. (2022). Viina v Ukraini: humop vs strak (komunikativno-prahmatychnyi aspekt) [War in Ukraine: Humor vs fear (communicative-pragmatic aspect)]. In : *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Philolohichni nauky* [Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University. *Philological Sciences*], 3 (98), 106–115 (in Ukr.).
8. Zinevych, L. V., & Krasavina, V. V. (2017). Kontsept «viina» u suchasnomu ukrains'komu suspil'no-politychnomu dyskursi [The concept of «war» in contemporary Ukrainian socio-political discourse]. In : *Odes'kyi lingvistychnyi visnyk* [Odesa Linguistic Bulletin]. Spetsvyputsk, 70–72 (in Ukr.).
9. Kosmeda, T. A. (2024). Obraz rosijs'ko-ukrains'koi viiny: modeli verbalizatsii heroiki ukrainsiv [The image of the Russian-Ukrainian war: Models of verbalization of Ukrainian heroism]. In : *Lingvistychny doslidzhennia* [Linguistic Research]: zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsional'noho pedagogichnogo universytetu imeni H. S. Skovorody, 61, 132–159 (in Ukr.).
10. Kosmeda, T. A. (2023). Ukrains'ka Ya-linhvistyka: movna osobystist' L. A. Lysychenko v personal'nomu dyskursi (na materialy memuariv «I na tim rushnykovi...») [Ukrainian Yalinguistics: The linguistic personality of L. A. Lysychenko in personal discourse (based on the memoirs «And on that towel...»)]. In : *Lingvistychny doslidzhennia*

[*Linguistic Research*]: zbirnyk naukovykh prats Kharkivskogo natsional'noho pedagogichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody / hol. red. O. V. Khaliman, 58, 53–78 (in Ukr.).

11. Kosmeda, T. A. (2012). Ego i Alter Ego Tarasa Shevchenka v komunikativnomu prostrori shchodenkovoho dyskursu [Ego and Alter Ego of Taras Shevchenko in the communicative space of diary discourse]: monohrafiya. Drohobych: Kolo, 372 (in Ukr.).

12. Kosmeda, T. (2024). Semantyko-prahmatyčne navantazhennya nominatzii DVOHOLOVYY OREL: modeli peryfraz v ukrains'komu internet-dyskursi periodu rosijs'ko-ukrains'koi viiny [Semantic-pragmatic load of the nomination TWO-HEADED EAGLE: Models of paraphrase in Ukrainian internet discourse during the Russian-Ukrainian war]. In : Kondratenko N. V. (Ed.) *Nova linhvistyčna paradyhma: napriamy i perspektyvy* [*The New Linguistic Paradigm: Directions and Perspectives*]: kol. monohrafiya. Vinnytsia: TVORY, 111–124 (in Ukr.).

13. Maslova, Yu. (2023). Verbalizatsiya kontsepty viina, myr, zhinka, cholovik u hazietnomu dyskursi Ukrainy u voiennyi period [Verbalization of the concepts of war, peace, woman, man in the newspaper discourse of Ukraine during the war period]. In : *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya». Seriya «Filolohiia»* [*Scientific Notes of the National University of Ostroh Academy: Series “Philology”*], 17 (85), 71–77 (in Ukr.).

14. Mel'nyk, S., Nazarenko, O., & Sikors'ka, V. (2023). Movna reprezentatsiya kontsepty «viina» v suchasnomu ukrains'komu mediadyskursi [Linguistic representation of the concept of «war» in contemporary Ukrainian media discourse]: nauk. monohrafiya. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 476 (in Ukr.).

15. Nabok, S. (2016). Obrazy viiny i voina: transformatsiya okremykh aspektiv polityky pam'yati [Images of war and warrior: Transformation of certain aspects of memory policy]. In : *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' im. I. F. Kurasia NAN Ukrainy* [*Scientific Notes of the I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine*], 5–6, 197–228 (in Ukr.).

16. Ohar, A. (2019). Verbalizatsiya kontsepty viina v suchasnomu khudozhn'omu dyskursi [Verbalization of the concept of war in contemporary artistic discourse]. In : *Ridne slovo v etnokul'turnomu vymiri* [*The Native Word in the Ethnocultural Dimension*], 38–47 (in Ukr.).

17. Pantsio, S., & Vakaryuk, L. (2013). Obraz viiny u zhovnir'skykh pisnyakh (na materialy lemkyv'skoi pisni) [The image of war in soldier songs (based on Lemko songs)]. In : *Mova i kultura* [*Language and Culture*], 16, 5, 386–392 (in Ukr.).

18. Stadnik, I. (2015). Opozytsiya «sviy / chuzhyi» u skladi kontsepty WAR / VIYNA (na materialy poetichnykh tvoriv, prysvyachennykh viiskovym podii v Ukraini, ta anglomovnykh perekladiv) [Opposition «own / alien» within the concept of WAR (based on poetic works dedicated to military events in Ukraine and English translations)]. In : *Odes'kyi lingvistychnyi visnyk* [*Odesa Linguistic Bulletin*], 6, 2, 98–102 (in Ukr.).

19. Yavorska, H. M. (2016). Kontsept «viina»: semantyka i prahmatyka [The concept of «war»: Semantics and pragmatics]. In : *Stratehichni priorytety. Seriya: Filosofiia* [*Strategic Priorities. Series: Philosophy*], 1, 14–23 (in Ukr.).

THE IMAGE OF WAR IN THE DIARY TEXT OF O. DOVZHENKO

(on the 130th Anniversary of the Writer's Birth)

**Tetyana Kosmeda, Doctor of Philological Sciences, Professor
of the Department of Romance and German Philology and World Literature,
Vasyl' Stus Donetsk National University
(Vinnytsia, Ukraine)**

e-mail: tkosmeda@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8912-2888>

Identifier Scopus-Author: 57218660867

Abstract. Introduction. The research is conducted within the framework of the modern functional-pragmatic paradigm of knowledge, emphasizing the theory of ego-texts, or personal texts, and focusing on the theory of linguistic personality.

Purpose. To model the image of the war with Nazi Germany from 1941 to 1945, as verbalized in O. Dovzhenko's aphoristic collection, drawn from the discursive-textual space of his diary as a form of personal text. The author's card index contains over 200 entries.

Results. The image of war most vividly presents a binary opposition of “self” (the warrior-defender, the Ukrainian people as a whole) and “other” (the enemy, which may shift depending on time and circumstances). The war image is articulated through parameters such as its nature, scale, chances of victory or defeat, characterization of war agents, the moral and psychological state of society, its emotional and intellectual perception, and the heroism associated with war. Evidently, all wars share the same terrible and horrifying face, as verbalized in the discursive-textual space of O. Dovzhenko's diary (the war with the Nazis, 1941–1945) and contemporary Ukrainian discourse during the Russian-Ukrainian war of the early 21st century.

Originality. For the first time, the article presents a compiled and interpreted aphoristic collection from O. Dovzhenko's diary, which conveys the image of war. It reveals the refined linguistic mastery of the writer in crafting aphorisms that emphasize intimate and nationally marked meanings, thoughts, intentions, and

dreams, along with his intellectual-emotional capacity. The image of war depicted in O. Dovzhenko's diary is an individual form of intellectual-emotional and aesthetic engagement with the wartime environment, forming an integral fragment of the author's unique cognitive and linguistic worldview, imbued with a subjective axiological dimension.

Conclusion. *It has been demonstrated that the individualized artistic-documentary image of war, articulated in O. Dovzhenko's diary, is based on a complex of associations and perceptions that arise within his linguistic consciousness to model intellectual-emotional meanings with evaluative significance. The writer's aphoristic collection is shown to be crafted using vivid figurative techniques – metaphor, epithet, oxymoron, antithesis—enhanced by the phenomenon of precedent. His aphorisms are presented as short sentences and extended constructions, verbalizing affirmations or negations, rhetorical statements, and affective appeals. An ironic or mockingly ironic tone is evident in the depiction of the enemy, along with speech genres of appeals, imperatives, warnings, sympathy, and guidance drawn from the author's generalized experience. The heroism of war is expressed through preferential comparative axiological structures with core phrases such as “better... than...”. The aphorisms manifest as calls, imperatives, warnings, sympathy, and counsel, summarizing the experience of the Ukrainian people. They are imbued with intimate meanings that portray the writer as a person who believes in victory over the Nazis, a bright future for Ukraine, and the strength of the Ukrainian people, showcasing its mental traits while revealing a degree of disdain toward “khokhols” and the historical enemy of Ukraine, the Moscovites. The image of war in O. Dovzhenko's work is shown to transform into a triad: synchronicity (present), perspective and prognostication (future, the writer's prophecy), and retrospection (a look into the past), presenting O. Dovzhenko as an elite linguistic personality of the Ukrainian nation.*

Key words: *O. Dovzhenko's aphoristic collection, discourse, intimate meanings, personal text, linguistic personality, figurative techniques, evaluative meaning, precedent, semantics, pragmatics, diary.*

Надійшла до редакції: 28.08.2024

Прийнято до друку: 01.10.2024

АНГЛІЗАЦІЯ НАУКОВО-ОСВІТНЬОГО МЕРЕЖЕВОГО ДИСКУРСУ: ЛЕКСИКО-ТЕМАТИЧНИЙ ОБШИР І СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ ЯВИЩА

О. В. Кононенко, аспірантка

відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики,

Інститут української мови НАН України

(Київ, Україна)

e-mail: olgakononenko2706@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0009-0003-6530-8962>

У статті акцентовано на активності явища англізації в науково-освітньому дискурсі, що представлений у мережевому середовищі в сегменті навчально-освітніх платформ. Відзначено соціальні чинники так званого «унормування» варваризмів у професійній комунікації освітян. Зокрема, наведено положення офіційних документів про освіту, які сприяють англізації як офіційно-ділової, так і власне освітньої практики. Застережено, що трансформація науково-освітнього дискурсу в контексті підтримування англізації освіти одночасно є відгуком на глобалізаційні процеси у світовому співтоваристві.

Виявлено, що культуромовна тенденція до поширення варваризмів у науково-освітній сфері є загрозливою та невмотивованою, оскільки вона створює ризики витіснення питомого професійного лексикону у сфері лінгводидактики, корпоративного спілкування вчителів.

Підсумовано, що англізація є не менш небезпечним явищем за русифікацію (від якої, у час національного підйому, суспільство поступово відходить) та акцентовано на необхідності підтримувати пуристичні настанови щодо захисту української мови від варваризмів.

Ключові слова: англізація, англізм, запозичене слово, варваризми, пуризм, науково-освітній дискурс.

Актуальність дослідження. Мовне питання в Україні – це аспект політики, соціального устрою, напрям виборювання національно-культурної ідентичності українства. Воно пов'язане з численними тенденціями взаємодії української мови з іншими мовами світу, зі складними процесами становлення української літературної (книжно-писемної) мови, із соціально-політичними, соціально-культурними хвилями трансформації української народності. Історія знає напрями церковнослов'янізації, латинізації, полонізації, румунізації, найближчий до нас і такий, що потужно виявив себе на всіх рівнях структури мови, – напрям русифікації. Унаслідок останнього ослабло етнонаціональне самоусвідомлення, що згубно вплинуло на авторитетне місце мови в суспільстві.

На тлі соціально-культурних явищ постало соціально-психологічне явище, яке І. Фаріон означила як нейтралізація української мови ізсередини і ззовні: зсередини воно виявляє себе через запровадження курсів фахових дисциплін англійською мовою, англійської мови за професійним спрямуванням і для академічних цілей зі складанням іспитів як умови кар'єрного зростання викладацького складу; іззовні – через трансформацію статусу англійської мови в законодавчому полі України [9, с. 93].

В ефірі радіо «Культура» від 10.11.2022 П. Гриценко відзначив, що мову необхідно захищати й сьогодні, і завтра, і повсякчас. Це настільки тонка субстанція, що маніпулятивним шляхом можна легко поставити її в ситуацію «вчора була, а сьогодні нема». Якби все йшло чесно і прозоро, можливо, легше було б захищати мову.

Крім того, знижена чутливість до чужого зараз виявляє себе в новій і доволі вже усталеній соціально-культурній тенденції, що впливає на коригування лексико-семантичних і граматичних норм української літературної мови. Ідеться про тенденцію до варваризації, зокрема англізації, мовної практики. Зокрема, К. Городенська, аналізуючи нові словотвірні явища, спричинені глобалізаційними впливами, зауважила, що процесам освоєння новітніх запозичень нерідко бракує критичної лінгвістичної оцінки, об'єктивності, фахових рекомендацій щодо потреби та доцільності їх уживання [1, с. 4].

На тлі констатації неконтрольованого напливу англізмів в українській літературній мові відзначаємо, що жодна мова не може існувати без природного й закономірного впливу інших, споріднених і неспоріднених, мов, змішування, асимілювання, і в підсумку – змін у мовних системах на різних рівнях [10, с. 88]. Насамперед безперервно оновлюється лексичний склад мови, самі ж процеси запозичення неможливо спрогнозувати, адже вони зумовлені зовнішніми (наявність зв'язків з іншими культурами, мода на новітні запозичення, престиж володіння іноземними мовами, прагнення до оригінальності тощо) та внутрішніми (необхідність номінації нових предметів і явищ, усунення полісемії слова, економія мовних засобів тощо) чинниками.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зазначені вище процеси найбільш виразно виявляють себе останніми десятиліттями саме в масмедіа. Наукова мовознавча спільнота досліджує й аналізує такі явища, присвячуючи свої праці згаданій проблемі (М. Навальна, О. Стишов, Є. Карпіловська, Н. Клименко, Л. Кислюк та ін.). Серед тих, хто стоїть на сторожі чистоти української мови, можемо впевнено назвати І. Фаріон (актуалізувала питання англоварваризації) [9], П. Селігея (відзначав надлишковість запозичень у науковій термінології) [8], Л. Масенко (констатувала соціолінгвістичні аспекти мовної ситуації англізації літературної мови) [7], С. Єрмоленко (окреслила ракурс формування національно-мовної свідомості українців на тлі переоцінки кількісних та якісних змін у мовній системі, що насичується англізмами) [3], С. Бибик (схарактеризувала аспекти культури української мови в контексті посилення процесу запозичення іншомовної лексики) [4], Н. Клименко, Є. Карпіловську, Л. Кислюк (дослідили динамічні процеси в лексичній і лексико-словотвірній системі української літературної мови, що адаптує іншомовні номінації) [5] та ін.

Мета дослідження – проаналізувати положення законодавчої бази щодо підтримування функцій англійської мови в Україні, спрогнозувавши чинники англізації науково-освітнього мережевого дискурсу; дослідити його лексико-семантичну основу, функціонування варваризмів і доцільність їх уживання у відповідних контекстах.

Матеріали й методи дослідження. У роботі використано описовий метод для представлення дослідницького матеріалу та лексико-семантичний аналіз виокремлених номінацій-варваризмів. Джерельною базою дослідження стали тексти офіційно-ділових паперів МОН України, що засвідчують розвиток іншомовної освіти, а також мережевий науково-освітній дискурс, зокрема лінгводидактичні, публіцистичні (інформаційні, аналітичні) тексти популярних серед освітян платформ «Всеосвіта», «На урок», «НУШ», «Освіторія».

Результати дослідження та їх обговорення. У загальнонавчальній мові постійно триває процес освоєння слів різних мов. Один із найбільш актуальних – англізація, що виявляє себе як у молодіжному жаргоні, у сфері масової культури, у галузевих терміносистемах і, що є новітнім для історії української літературної мови, в офіційно-діловій комунікації. Увага соціуму прикута до змін у науково-освітньому інноваційному середовищі. Відповідно й дослідники, і практики зауважують на взаємодії як світових тенденцій у номінуванні феноменів дидактики, так й акцентують на національно-культурних традиціях у навчальному середовищі. Принципи полікультурності, поліетнічності, багатомовності в реформуванні завдань і змісту освіти відображені в стратегічних законодавчих та нормативних документах держави.

Уряд України сприяє глобалізації та європеїзації науково-освітнього середовища, мотивуючи це інтегруванням у світову спільноту. Підтвердженням цього слугує низка документів (законів, наказів), що надають саме англійській мові визначальне місце в науково-освітній царині:

1. Наказ МОНУ від 25.07.2023 № 898 «Методичні рекомендації щодо забезпечення якісного вивчення, викладання та використання англійської мови у закладах вищої освіти України», укладений відповідно до Концептуальних засад державної політики щодо розвитку англійської мови у сфері вищої освіти (2014). Зокрема, в п. 1.1. рекомендовано створювати англомовне середовище, а англійська мова та її розвиток повинні стати частиною корпоративної культури ЗВО. На інституційному рівні пропонують запроваджувати різні

форми стимулювання та заохочення викладачів фахових дисциплін англійською мовою, викладачів англійської за професійним спрямуванням та студентів (п. 4).

2. Наказ МОНУ від 14.01.2016 № 13 «Про затвердження Порядку присвоєння вчених звань науковим і науково-педагогічним працівникам» (зокрема, в частині про престижність сертифікатів, що підтверджують рівень знання іноземної мови, наявність англійськомовних публікацій у наукометричних базах «Scopus» та/або «Web of Science»). Тобто вчене звання професора присвоюють працівникам закладів вищої освіти, які мають сертифікат відповідно до Загальноєвропейської рекомендації з мовної освіти (на рівні не нижче ніж B2) з мов країн Європейського Союзу, або кваліфікаційні документи (диплом про вищу освіту, науковий ступінь), пов'язані з використанням іноземної мови, або не менш як 10 праць, які опубліковані англійською мовою у виданнях, включених до наукометричних баз «Scopus» або «Web of Science» та які мають ISSN-номер, підтверджений на вебсайті Міжнародного центру реєстрації періодичних видань (п. 2.4.).

3. Наказ МОНУ від 15.01.2018 № 32 «Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України», де авторитетність видання визначена кількістю англійськомовних видань у «Web of Science» та/або «Scopus». Зокрема, до Переліку зараховують наукові періодичні видання, що входять до наукометричних баз «Scopus» та/або «Web of Science» (п. 6), а також мають вебсайт з українським та англійським інтерфейсом (п. 6.4).

4. У Законах України «Про освіту» (2017) та «Про вищу освіту» (2014) чільне місце у вивченні іноземних мов відводять англійській мові, виділяючи саме її серед безлічі інших. Ст. 22 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019) науковий дискурс зводить до українсько-англійської двомовності, адже «наукові видання публікуються державною мовою, англійською мовою та/або іншими офіційними мовами Європейського Союзу», «мовою публічних наукових заходів (наукові конференції, круглі столи, симпозіуми, семінари, наукові школи тощо) може бути державна мова та/або англійська мова». Держава забезпечує вивчення англійської мови та сприяє вивченню інших мов міжнародного спілкування у закладах освіти незалежно від форми власності (ст. 7, п. 3 ЗУ «Про освіту»).

5. Закон України «Про застосування англійської мови в Україні» (2024), який фактично підриває державний статус української мови в освітній, офіційно-діловій та культурній сфері суспільного життя. Згідно зі ст. 2, метою цього Закону є сприяння забезпеченню застосування англійської мови як однієї з мов міжнародного спілкування на всій території України в публічних сферах суспільного життя, визначених цим Законом. Діти старшого дошкільного віку в закладах дошкільної освіти повинні обов'язково вивчати англійську мову (ст. 8, п. 1.2), держава повинна створювати умови для провадження діяльності з надання послуг із вивчення англійської мови суб'єктами освітньої діяльності (ст. 8, п. 1.4.). Відповідно до ст. 8, п. 2, офіційні інтернет-представництва (зокрема й офіційні вебсайти) закладів вищої освіти та наукових установ поряд із версією, виконаною державною мовою, представлені також англійською мовою.

У такий спосіб відбувається нейтралізація української мови та трансформація статусу англійської на законодавчому рівні. Соціальними чинниками англізації є власне іншомовна освіта, іншомовна корпоративна поведінка, підтримування публікацій іноземними мовами як в Україні, так і за кордоном, міжнародні обміни на професійних рівнях науки та освіти.

Мовознавиця І. Фаріон констатувала факт, що належне знання англійської забезпечить нам спілкування зі світом, але не між собою. Саме переломові історичні події є найвищою пробою нації, щоб захистити та утвердити питомі цінності й набути чужого досвіду не коштом применшення свого. Абсолютно хибно в час найбільших можливостей для розвитку української мови, яка щойно тепер виходить з-під московського пресу, потрапити в підлеглу залежність від іншої мови-монополіста [9, с. 93].

Чи відбувається активна комунікація іноземною мовою в національно-культурній спільноті, підтримування пріоритетності іншомовного в українському науково-освітньому дискурсі? Почасти – так, і саме згубно впливають на розвиток активного словника української мови та на розуміння текстів читачами, оскільки засилля засвоєваних користувачами «як

рідних» англізмів не завжди дає змогу потім зрозуміти прочитане без словника іншомовних слів.

Це небезпечно для мови явище прийнято називати варваризація. Варваризм (грец. *βαρβαρισμός* – чужоземець) – іншомовне або створене за іншомовним зразком слово чи зворот, що зберігають структурні ознаки чужих мов, по-різному пристосовуючись до фонетики, морфології української мови [9, с. 62]. Відповідні лексеми мають питомі українські відповідники, які покривають семантичне поле іншомовного запозичення, а отже, можна стверджувати, що вони засмічують мову та не мають жодного сенсу для їхнього надактивного вживання, цілковитого заступлення власне українських відповідників.

Як відомо, підтримувати рівновагу між споконвічним своїм та чужим допомагає пуризм (франц. *purisme*, від лат. *purus* – чистий), під яким прийнято розуміти крайній вияв турботи про чистоту літературної мови, культуру мови, орієнтацію на встановлення суворих правил дотримання літературної норми, оберігання мови від впливу іншомовних запозичень, очищення її від нелітературних явищ (діалектизмів, просторіччя тощо). Він постає як реакція на загрозу денаціоналізації, втрати самотності культури й національної мови [2, с. 541]. Науковці, які працювали в цій царині, виборювали місце українській мові тоді, коли насаджували церковнослов'янську, грецьку, латинську, польську, російську, а нині – англійську. Англізація розхитує український мовний код не менше як донедавна підтримувана русифікація.

Наукові та освітні платформи як частина мережевого дискурсу зазнають впливу англізації ще й під впливом медіатизації сфер науки та освіти, адже наші масмедіа рясніють іншомовними словами попри те, що питомими засобами українська мова спроможна точно передати все, що потребує своєї назви.

В аналізованих лінгводидактичних і публіцистичних текстах науково-освітнього мережевого дискурсу засвідчено варваризми в складі таких лексико-семантичних груп:

1) назви осіб: *коуч* (замість ‘наставник, тренер, інструктор’): *Коуч* – це фахівець, тренер, здатний зробити з людини чемпіона, тобто йдеться про виховання переможців («На Урок», 29.07.2020); *ментор* (замість ‘наставник’): У контексті педагогічних посад *ментор* як термін почали використовувати в значенні синоніма до слів «учитель», «порадник», «наставник», «консультант» («На урок», 03.03.2021); *тьютор* (замість ‘наставник, вихователь’): *Тьютор* – особа, що веде індивідуальні або групові заняття з учнями, студентами, репетитор, наставник («НУШ», 18.01.2021); *стейкхолдер* (замість ‘зацікавлена, причетна сторона, група або коаліція впливу, цільова аудиторія, група інтересів’): *Стейкхолдери* – це будь-хто, хто має інтерес до вашої організації через зацікавленість, вплив або і те, і інше («На Урок», 30.05.2024); *едвайзер* (замість ‘радник, консультант’): *Едвайзер* (порадник) – наставник, радник, консультант («Освіторія Медіа», 27.09.2023); *інфлюенсер* (замість ‘упливорець’): Ведучим епізоду став блогер та *інфлюенсер* Микола Мальчин («НУШ», 10.05.2024);

2) назви різновидів комунікацій: *онлайн* (замість ‘наживо, у мережі; дистанційно’): *Онлайн-курси* вже доступні 24/7 на *онлайн-платформі* «О.Університет» («Освіторія Медіа», 22.10.2023); *офлайн* (замість ‘не на зв’язку, поза мережею’ або ‘очне навчання’): Оксен Лісовий підтримує ідею повернення до *офлайн-навчання* («Освіторія Медіа», 23.05.2023);

3) назви жанрів комунікації: *флейм* (замість ‘інтернет-суперечка’): Особливий стиль спілкування, суть якого полягає в тому, щоб своїми висловлюваннями зачепити користувача і спровокувати його на *флейм* («На урок», 21.11.2023); *фідбек* (замість ‘відгук, зворотний зв’язок’): Роль *фідбеку* (відгуків про роботу учня) в академічній успішності учня – британське дослідження («НУШ», 22.02.2023);

4) назви дидактичних жанрів: *хоумскулінг* (замість ‘домашнє навчання’): *Хоумскулінг*: плюси та мінуси домашньої освіти («На урок», 23.10.2019), *портфоліо* (замість ‘доробок, наробок’): *Портфоліо* – це систематичний збір робіт учня, що проводиться з певною метою («НУШ», 14.06.2024), *сторітелінг* (замість ‘оповідки, казки, байки’): Мистецтво розповідати історії або *сторітелінг* допомагає нам обмінюватися інформацією, будувати довірливі стосунки, запам’ятовувати складну інформацію («Освіторія Медіа», 23.12.2023);

5) назви соціально-економічних форм взаємодії: *донат* (замість ‘пожертва’): Англійська за *донат*: школярів і їхніх батьків запрошують взяти участь у благодійній ініціативі від школи англійської («НУШ», 24.04.2024);

6) назви просторових і часових понять: *хаб* (замість ‘осередок, вузол, центр’): В Україні створюють мережу освітніх *хабів* («НУШ», 01.04.2022); *дедлайн* (замість ‘реченець’): *Дедлайн* подання заявок: 20 серпня 2024 року («НУШ», 14.08.2024);

7) назви форм діяльності: *стартап* (замість ‘запуск, почин’): Від ідеї до комерційно успішного *стартапу* («НУШ», 25.09.2021); *челендж* (замість ‘виклик’): У чому сенс *челенджів* та чи можна їх використовувати з користю для навчання? («Всеосвіта», 15.10.2021);

8) соціально-психологічні поняття: *тролити* (замість ‘провокувати’): Водночас самі підлітки частенько можуть знецінювати думку вчителя, “*тролити*” й видавати дуже гострі жарти («НУШ», 21.04.2022); *булінг* (замість ‘цькування’): Останнім часом суспільство почало піднімати питання *булінгу* у школі («На урок», 09.03.2019), *тімбілдинг* / *team building* (замість ‘командоутворення, згрупування’): Використання *тімбілдингу* дає змогу налагодити відносини всередині організації, організувати гармонійну взаємодію всіх членів колективу, збільшує результативність та продуктивність праці («Всеосвіта», 01.02.2022) / *Team-building activities* є важливою частиною розвитку ефективної команди («На урок», 24.10.2023). Двомовне вживання термінів свідчить про неповноту освоєння слова чи виразу, зокрема таких: *soft skills* (замість ‘м’які, соціально-комунікативні навички’): *Soft skills* [м’які (універсальні) навички] – це універсальні компетенції, які не викладають у школах та вищих закладах освіти («На урок», 05.04.2024), *hard skills* (замість ‘жорсткі, професійні навички’): *Hard skills* [жорсткі (спеціальні) навички] – це навички, які ви отримуєте через освіту, програми навчання, сертифікації та навчання в університеті та на робочому місці («На урок», 05.04.2024);

9) назви системно-комп’ютерних технологій, дій, процесів: *контент* (замість ‘інформаційне наповнення, вміст’): Російський *контент* в українському освітньому просторі – що про це кажуть юристи («НУШ», 22.01.2024); *апгрейд* (замість ‘оновлення, удосконалення’): *Апгрейд* дистанційки: що зробить вас найкрутішим онлайн-учителем («Освіторія Медіа», 18.08.2023), *бекап* (замість ‘резервне копіювання’): Резервне копіювання (або ж *бекап*) – це створення своїх файлів на іншому пристрої або в хмарині на випадок втрати або пошкодження основного пристрою («На урок», 09.12.2020); *слайд* (замість ‘прозівка’): Представляю вашій увазі 35 *слайдів*, які ви можете використати як фон для ваших презентацій («Всеосвіта», 17.01.2024);

10) назви канцелярських товарів: *стікер* (замість ‘наліпка’): Ці чудові *стікери* можна використовувати просто надсилаючи дітям у месенджерах для вербального оцінювання («Всеосвіта», 09.08.2023);

11) вид роботи: *буккросинг* (замість ‘книгообіг, книгообмін’): *Буккросинг* – нове захоплення для всіх школярів («На урок», 29.10.2019).

Висновки й перспективи. Отже, глобалізаційні процеси, що відбуваються в Україні, впливають на всі сфери життя суспільства. Підтримування англізації спілкування в усіх сферах життя українського соціуму, зокрема в науково-освітньому, має свої позитивні наслідки в практиці набуття досвіду спілкування в міжнародних обмінах. Утім філологічна спільнота наголошує на потребі обмеження цього впливу на лексико-семантичну систему й посилення популяризації саме українськомовних відповідників до новітніх понять і явищ, що природно з’являються в різних сферах буття українського соціуму, відкритого для світових кооперацій. Зміни в лексичній системі мови мають негативні наслідки: англізми витісняють питомі українські відповідники, замість розвитку та популяризації національної освіти насаджують нову «модну» тенденцію – англізацію. Нині надзвичайно важливо сприяти відродженню української мови, захистити її від непотрібних запозичень, популяризувати українське слово та підвищувати рівень конкурентоспроможності національно-культурних засобів самоідентифікації, серед яких є семантично і функціонально прозорі власне українські лексичні одиниці.

Результати дослідження відкривають перспективи подальшого вивчення іншомовних запозичень, зокрема варваризмів, та можуть стати підґрунтям для їх вивчення й підтримування пуристичних тенденцій у професійних середовищах та відповідних мережевих дискурсах.

Список використаної літератури

1. Городенська К. Нові явища та процеси в українському словотворенні: динаміка чи деструкція словотвірних норм? *Українська мова*. 2013. № 2. С. 3–12.
2. Єрмоленко С. Я. Пуризм. *Українська мова: Енциклопедія*. Вид. 2-е, випр., доп. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
3. Єрмоленко С. Я. Засоби масової комунікації і мовна свідомість сучасного українця. *Культура слова*. 2013. Вип. 79. С. 123–125.
4. Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Коць Т. А. та ін. Літературна норма і мовна практика : [монографія]. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2013. 320 с.
5. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : [монографія]. Київ : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. 336 с.
6. Ленець К. В. Варваризм. *Українська мова: Енциклопедія*. Вид. 2-е, випр., доп. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
7. Масенко Л. Т. Мова і суспільство: постколоніальний вимір. Київ : КМ Академія, 2004. 164 с.
8. Селігей П. Що нам робити із запозиченнями? *Українська мова*. 2007. № 3. С. 3–31.
9. Фаріон І., Помилуйко-Недашківська Г., Бордовська А. Англізми та протианглізми: 100 історій слів у соціоконтексті. Львів : Свічадо, 2023. 716 с.
10. Шестакова С. О. Запозичення як результат міжмовних контактів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія. 2018. № 37. Т. 1. С. 87–90.

Список використаних джерел

1. Всеосвіта. URL: <https://vseosvita.ua/> (дата звернення: 28.06.2024).
2. Закон України «Про вищу освіту». URL: <http://surl.li/bvllcl> (дата звернення: 25.06.2024).
3. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 25.06.2024).
4. Закон України «Про застосування англійської мови в Україні». URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/250307.html> (дата звернення: 25.06.2024).
5. Закон України «Про освіту». URL: <http://surl.li/eliojw> (дата звернення: 25.06.2024).
6. Концептуальні засади державної політики щодо розвитку англійської мови у сфері вищої освіти. URL: <http://surl.li/upzqlb> (дата звернення: 25.06.2024).
7. Наказ МОНУ від 15.01.2018 № 32 «Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0148-18#Text> (дата звернення: 25.06.2024).
8. Наказ МОНУ від 14.01.2016. № 13 «Про затвердження Порядку присвоєння вчених звань науковим і науково-педагогічним працівникам». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0183-16#Text> (дата звернення: 25.06.2024).
9. Наказ МОНУ від 25.07.2023 № 898 «Методичні рекомендації щодо забезпечення якісного вивчення, викладання та використання англійської мови у закладах вищої освіти України». URL: <http://surl.li/rqayhi> (дата звернення: 25.06.2024).
10. На урок. URL: <https://naurok.com.ua/> (дата звернення: 28.06.2024).
11. НУШ. URL: <https://nus.org.ua/> (дата звернення: 28.06.2024).
12. Освіторія. URL: <https://osvitoria.media/> (дата звернення: 28.06.2024).

References

1. Horodenska, K. (2013). Novi yavyshecha ta protsesy v ukrainskomu slovotvorenni: dynamika chy destruktsiia slovotvirnykh norm? [New phenomena and processes in Ukrainian word-formation: dynamics or destruction of word-formation norms?]. In: *Ukrainska mova [Ukrainian language]*, (2), 3–12 (in Ukr.).
2. Yermolenko, S. (2004). Puryzm [Purism]. In: *Ukrainska mova: Entsyklopediia [Ukrainian language: Encyclopedia]*. Vyd. 2-e, vypr., dop. Kyiv: Vyd-vo «Ukrainska entsyklopediia» im. M. P. Bazhana, 842 (in Ukr.).
3. Yermolenko, S. (2013). Zasoby masovoi komunikatsii i movna svidomist suchasnoho ukraintsia [Means of mass communication and language consciousness of a modern Ukrainian]. In: *Kultura slova [Word culture]*, 79, 123–125 (in Ukr.).
4. Yermolenko, S., Bybyk, S., Kots, T. etc. (2013). Literaturna norma i movna praktyka [Literary norm and language practice]: monohrafiia. Nizhyn: Aspekt-Polihraf, 320 (in Ukr.).
5. Klymenko, N., Karpilovska, E. & Kislyuk, L. (2008). Dynamichni protsesy v suchasnomu ukrainskomu leksykonі [Dynamic processes in the modern Ukrainian lexicon]: monohrafiia. Kyiv: Vydavnychiy Dim Dmytra Buraho, 336 (in Ukr.).
6. Levenets, K. (2004). Varvaryzm [Barbarism]. In: *Ukrainska mova: Entsyklopediia [Ukrainian language: Encyclopedia]*. Vyd. 2-e, vypr., dop. Kyiv: Vyd-vo «Ukrainska entsyklopediia» im. M. P. Bazhana, 842 (in Ukr.).
7. Masenko, L. (2004). Mova i suspilstvo: postkolonialnyi vymir [Language and society: postcolonial dimension]. Kyiv: KM Academia, 164 (in Ukr.).
8. Seligey, P. (2007). Zapozychennia yak rezultat mizhmovnykh kontaktiv [Shcho nam robyty iz zapozychenniamy?]. In: *Ukrainska mova [Ukrainian language]*, (3), 3–31 (in Ukr.).
9. Farion, I., Pomyluyko-Nedashkivska, G. & Bordovska, A. (2023). Anhlizmy ta protyanhlizmy: 100 istorii sliv u sotsiokonteksti [Englishisms and anti-Englishisms: 100 word histories in sociocontext]. Lviv: Svichado, 716 (in Ukr.).

10. Shestakova, S. (2018). Borrowing as a result of interlanguage contacts. In: *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Seriya: Filolohiia [*Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Ser.: Philology*], 37 (1), 87–90 (in Ukr.).

List of used sources

1. Universal education. Available at: <https://vseosvita.ua/> (date of application: 28.06.2024) (in Ukr.).
2. Law of Ukraine «On Higher Education». Available at: <http://surl.li/bvllcl> (date of application: 25.06.2024) (in Ukr.).
3. The Law of Ukraine «On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as a State Language». Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (date of application: 25.06.2024) (in Ukr.).
4. Law of Ukraine «On the Use of the English Language in Ukraine». Available at: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/250307.html> (date of application: 25.06.2024) (in Ukr.).
5. Law of Ukraine «On Education». Available at: <http://surl.li/eliojw> (date of application: 25.06.2024) (in Ukr.).
6. Conceptual principles of state policy regarding the development of the English language in the field of higher education. Available at: <http://surl.li/upzqlb> (date of application: 25.06.2024) (in Ukr.).
7. MONU Order No. 32 of January 15, 2018 «On Approval of the Procedure for Forming the List of Scientific and Professional Publications of Ukraine». Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0148-18#Text> (date of application: 25.06.2024) (in Ukr.).
8. MONU Order No. 13 dated January 14, 2016 «On Approval of the Procedure for Awarding Scientific Titles to Scientific and Scientific-Pedagogical Workers». Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0183-16#Text> (date of application: 25.06.2024) (in Ukr.).
9. MONU Order No. 898 dated 25.07.2023 «Methodological recommendations for ensuring high-quality study, teaching and use of the English language in higher education institutions of Ukraine». Available at: <http://surl.li/rqayhi> (date of application: 25.06.2024) (in Ukr.).
10. To the lesson. Available at: <https://naurok.com.ua/> (date of application: 28.06.2024) (in Ukr.).
11. NUSH. Available at: <https://nus.org.ua/> (date of application: 28.06.2024) (in Ukr.).
12. Observatory. Available at: <https://osvitoria.media/> (date of application: 28.06.2024) (in Ukr.).

ANGLIZATION OF SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL NETWORK DISCOURSE: LEXICO-THEMATIC SCOPE AND SOCIAL FACTORS OF THE PHENOMENON

*Olha Kononenko, graduate student of the
Department of stylistics, language culture and sociolinguistics,
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)*

e-mail: olgakononenko2706@ukr.net
ORCID: <http://orcid.org/0009-0003-6530-8962>

Abstract. Introduction. *Borrowing process happens constantly, reflecting new realities of our life, giving them new names. But no it is possible to allow such processes to take place spontaneously, unmotivated, because it is often attractive a borrowed lexeme is completely unproductive in the system of the modern Ukrainian language.*

The purpose of the research is to analyze the provisions of the legislative framework regarding the maintenance of the functions of the English language in Ukraine, to investigate the lexical-semantic basis of network discourse, the functioning of barbarisms and the expediency of their use in the relevant contexts.

Results. *Anglicization manifests itself not only in youth slang, in the field of mass culture, alleys in industry terminologies and, which is the latest in the history of the Ukrainian literary language, in official business communication.*

The Government of Ukraine promotes the globalization and Europeanization of the scientific and educational environment, motivating it by integration into the world community.

The Ukrainian language is being neutralized and the status of English is being transformed at the legislative level.

Scientific and educational platforms as part of network discourse are affected by Anglicization even under the influence of mediatization of the spheres of science and education. After all, our mass media are full of foreign words, despite the fact that the Ukrainian language is capable of accurately conveying everything that needs its own name by its own means.

Originality. *The study of the language of online educational discourse on the subject of anglicisms provides grounds for asserting their unmotivated use. because at a turning point in history it is important to use all the possibilities of the native language.*

Conclusions. *Despite the popularity and fashion for anisms, the Ukrainian language has the resources and opportunities to nominate most of the syllogisms. The process of barbarization is unmotivated and*

dangerous for the Ukrainian language, but it is important to raise the rating and competitiveness of the Ukrainian language in the world.

Key words: *anglicization, anglicism, borrowed word, barbarism, purism, scientific and educational discourse.*

Надійшла до редакції: 18.07.2024

Прийнято до друку: 21.09.2024

ГРАМАТИЧНІ ЗАСОБИ ЗВ'ЯЗНОСТІ В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПІСНЯХ ЖАНРІВ ХІП-ХОП І ПОП

*А. М. Дубик, аспірант кафедри української мови,
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
(Київ, Україна)*

e-mail: andrii.dublik@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0009-0005-0167-6787>

У статті проаналізовано граматичні засоби зв'язності в текстах двох сучасних українських пісень різних жанрів, поєднаних тематикою російсько-української війни. Питання зв'язності в піснях відіграє ключову роль для розуміння тексту слухачем. Оскільки музичні композиції є невід'ємною частиною нашого повсякденного життя, важливо розрізняти вишукані пісні і неякісні.

Мета дослідження – комплексно проаналізувати граматичні засоби вираження зв'язності в пісні жанру поп «Жовті мальви» і в композиції «Кракен» жанру хіп-хоп.

Установлено, що з-поміж розглянутих морфологічних засобів зв'язності в пісні «Жовті мальви» найбільше репрезентовані сполучники (72,7 %), далі – займенники (27,3 %), а прислівники в композиції не наявні (0 %). У «Кракені» також домінують сполучники (70,4 %), тоді як займенники й прислівники становлять 25,9 % і 3,7 % відповідно. З-поміж синтаксичних засобів у «Жовтих мальвах» найчастіше вживані однакові видо-часові форми дієслів-присудків (66,7 %), рідше – єдність місця і часу (33,3 %), а неповні речення відсутні в композиції (0 %). У «Кракені» також найбільше представлені однакові видо-часові форми дієслів-присудків (66,6 %), далі – єдність місця і часу (16,7 %) та неповні речення (16,7 %). Перспективи дослідження вбачаємо в розгляді засобів зв'язності на матеріалі корпусів текстів, зокрема жанрів хіп-хоп і поп.

Ключові слова: зв'язність, когезія, морфологічні засоби зв'язності, синтаксичні засоби зв'язності, текст.

Актуальність. У сучасному суспільстві питання зв'язності в піснях набуває особливої актуальності, оскільки сьогодні музика є одним із тих джерел, де українці черпають сили й енергію для продуктивної роботи та навчання.

Слухачі музичних композицій демонструють різноманітні смакові уподобання, виявлювані у виборі жанрів: деякі віддають перевагу поп-музиці, тоді як інші є прихильниками хіп-хопу. Для розуміння того, наскільки пісні цих жанрів є якісними з погляду лінгвістики, варто розглянути тексти таких пісень через призму категорії зв'язності як однієї з найважливіших категорій тексту.

Питання зв'язності (когезії) в сучасних українських піснях не є достатньо висвітленим. Результати нашої роботи дещо заповнять прогалини в цьому аспекті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Українські науковці досліджували зв'язність на прикладі різних текстів: наукових [4], прозових [5], поетичних [6]. Важливою є праця Т. Чубань та Л. Кардаш, де науковці виявляють різні синтаксичні конструкції в українських народних піснях (речення прості і складні, поширені і непоширені тощо) [7]. Однак якщо йдеться про сучасні українські пісні, то цей аспект залишається малодослідженим.

В українській науковій літературі теоретичні питання зв'язності широко висвітлювали у своїх працях К. Рябова, О. Леднік, О. Станіслав, О. Селіванова та ін.

Мета статті – комплексно проаналізувати граматичні засоби вираження зв'язності в пісні жанру поп «Жовті мальви» і в композиції «Кракен» жанру хіп-хоп.

Матеріали і методи дослідження. Матеріалом дослідження слугує пісня «Жовті мальви» виконавця Wellboy та композиція «Кракен» Міші Правильного. У дослідженні застосовано описовий метод – для характеристики граматичних категорій зв'язності; метод кількісного аналізу – для виявлення частоти вживання засобів зв'язності; зіставний метод – для дослідження спільних і відмінних рис у використанні засобів зв'язності.

Виклад основного матеріалу. У розумінні Р. Богранда, зв'язність – це спосіб, за допомогою якого слова утворюють зв'язки в тексті [8, с. 6]. Таке поєднання слів може бути,

до прикладу, лексичним, граматичним, логічним, стилістичним або асоціативним [2, с. 7]. Зосередимося на граматичному типі зв'язності.

Дослідниця Т. Єщенко аналізує такі граматичні засоби зв'язності тексту: займенники, прислівники, лексичні повтори, синоніми й синонімічні вислови, сполучники й сполучні засоби, однакові видо-часові форми дієслів-присудків, неповні й усічені речення, єдність місця і часу [3, с. 146–147]. У нашій роботі ці засоби диференційовано на морфологічні (займенники, прислівники, сполучники) та синтаксичні (однакові видо-часові форми дієслів-присудків, неповні речення, єдність місця і часу).

Об'єктом нашого дослідження є морфологічні та синтаксичні засоби зв'язності в піснях, поєднаних тематикою російсько-української війни: «Жовті мальви» жанру поп та «Кракен» жанру хіп-хоп, які проаналізовано з погляду граматичної зв'язності.

Перед аналізом засобів вираження зв'язності в композиціях розглянемо тексти цих пісень з урахуванням особливостей їх створення та змістового наповнення для їх глибшого розуміння.

Пісня жанру поп «Жовті мальви» виконавця Wellboу вийшла на платформі «Youtube» 16 грудня 2022 року, у день, коли російські терористи вкотре масовано обстріляли енергетику України. У цьому є деякий символізм, адже композиція, сповнена віри та надії, з'явилася саме тоді, коли українцям було вкрай важливо зберігати спокій і не піддаватися паніці та страху. *Під звуки арти коло хати / Нас буде довго колихати* (ЖМ) – ці слова з пісні знайомі до болю кожному жителю України, оскільки війна стала буденним явищем. Примітно, що в тексті вжито слово «колихати», яке дещо заспокоює і створює контраст на фоні бойових дій.

Недаремно автор удається до образу мальв, оскільки саме ці квіти є символом любові до Батьківщини, оберегом домівки. *І розквітали жовті мальви / Під блакитним небом / Серед зими...* (ЖМ) – ці рядки з приспіву надають слухачеві уявлення про Україну, адже саме блакитний і жовтий кольори формують державний прапор країни, яка потерпає від атак агресора. Також слова про квітучі мальви взимку можна трактувати як те, що в житті трапляються дива, якщо вірити й сподіватися на краще. Продовження приспіву словами *Я бачив в тому всі ознаки / Що у нашім краї зійдемося ми* (ЖМ) резонує з темою розлуки, оскільки багатьом українцям довелося покинути рідні домівки. Проте автор переконаний, що повернення додому є реальним. Ці рядки містять і підтекст кохання, оскільки через війну дехто втратив зв'язок із другою половинкою.

Тематика рідного краю, війни та любові органічно поєднана в тексті композиції, а виконання в жанрі поп робить її ніжною і плавною (через що, власне, поданий жанр і є популярним).

Кардинально протилежною є композиція жанру хіп-хоп «Кракен» Міші Правильного. Якщо попередню пісню можна схарактеризувати як лагідну та спокійну, то тут наявна різкість і водночас сконцентрованість, що насамперед зумовлене специфікою жанру. «Кракен» – військовий підрозділ, названий на честь міфічного морського чудовиська. Бійці підрозділу стали на захист України в перший день повномасштабного вторгнення росіян.

Головний меседж композиції полягає в тому, що війна – річ жахлива, однак поки одні люди боронять рідну землю, то інші або займаються крадіжками, або не хочуть помічати війни: *Рано радіють піраньї / Які на війні муться / Хай скоріше загубляться, бо до них теж / Рано чи пізно дотягнуться щупальця* (КН) – ці рядки з тексту ілюструють, що ті, хто хоче нажитися, не залишаться непокараними, а слова *Якщо ти в кав'ярні із друзями / Тягнеш фільтр чи матчу / І не бачиш війну / Це тому, що зараз за тебе / Її інший хтось бачить* (КН) демонструють, що цивільне життя людей можливе завдяки воїнам, які щодня стримують ворога. Швидке виголошування тексту пісні створює певну напругу й змушує слухача зосередитися на змісті композиції.

Уважаємо за доцільне проаналізувати тексти цих композицій в аспекті зв'язності.

Одним із найважливіших морфологічних засобів вербалізації зв'язності є займенники (він, вона, вони, той і под.), що слугують для уникнення повтору слів, виражених іменною формою: *Я тебе листав, як ту книгу Ніцше / Вона не проста, але ти глибше; І розквітали жовті мальви / Під блакитним небом серед зими / Серед зими / Я бачив в **тому** всі ознаки* (ЖМ); *Тягнеш фільтр чи матчу / І не бачиш війну / Це тому, що зараз за тебе / Її інший хтось*

бачить; Рано радіють піраньї / Які на війні муться / Хай скоріше загубляться, бо до них теж / Рано чи пізно дотягнуться щупальця; «Кракен» може бути добрим, коли ти свій / Але частіше він злий; Наше море дев'ять років / Темне та неспокійне / Робити вигляд, що цього немає / Небезпечне сподійне (КН).

Прислівники (тоді, зараз, тут і под.) як засоби експлікації зв'язності встановлюють часові і просторові зв'язки в тексті: *Особливо, коли це зона бойових дій! <...> Ворог не прикурить тут / Але буде під травами* (КН).

Важливу роль у творенні зв'язності відіграють сполучники (і, та, а, але і под.), що забезпечують послідовне поєднання контактних речень [1, с. 23] або просто поєднують частини речень. У текстах поданих пісень ужито єднальні сполучники: *І спокій не дарує чай із м'яти / Та гори аркушів зім'ятих* (ЖМ); *Тягнеш фільтр чи матчу / І не бачиш війну* (КН). Також у піснях трапляються протиставні сполучники: *В той час, коли у них кивали п'яти / А ми продовжуєм стояти* (ЖМ); *Ворог не прикурить тут / Але буде під травами; То є нормальне й законне право / Жити життя цивільне! / Але є ті, хто робить так* (КН).

3-поміж синтаксичних засобів вираження зв'язності особливе місце посідають однакові видо-часові форми дієслів-присудків. У «Жовтих мальвах» – це поєднання дієслів майбутнього часу недоконаного виду з інфінітивними формами дієслів недоконаного виду (*Під звуки арти коло хати / Нас буде довго колахати / І ніби це не час любити і співати*) (ЖМ). У тексті наявні дієслівні форми минулого часу недоконаного виду (*Як тоді, коли ми жили і не рахували дні*) (ЖМ). У композиції «Кракен» представлені дієслова-присудки теперішнього часу [*Ті, хто крадуть, дуже рано радіють; Якщо ти в кав'ярні із друзями / Тягнеш фільтр чи матчу / І не бачиш війну* (КН)] і дієслова-присудки майбутнього часу доконаного виду [*Рано радіють піраньї <...> Хай скоріше загубляться, бо до них теж / Рано чи пізно дотягнуться щупальця* (КН)].

Не менш важливим синтаксичним засобом творення зв'язності є єдність місця й часу. У композиції жанру поп місце й час конкретно визначені контекстом природи та зими: *І розквітали жовті мальви / Під блакитним небом серед зими / Серед зими <...> Мальви взимку не цвітуть, хай говорять* (ЖМ). В іншій пісні час також представлений крізь призму пори року, а місце визначають як конкретну географічну локацію: *Сотні років по тому / Слобожанщина переосмислила ту легенду / Замість істоти воїни / Що боронять домівки від мраку! / Так однієї весни в Харкові / Виник свій кракен!* (КН).

Найменше синтаксичні засоби вираження зв'язності в текстах пісень представлені неповними реченнями. Таке речення наявне в композиції «Кракен», яке за типом є еліптичним: *Якщо ти чогось не бачиш / То це не значить, що його не існує! / Ти все правильно зрозумів / Це про війну я* (КН).

Результати нашого дослідження, наведені в таблиці 1 і 2, засвідчують, що обидві композиції мають значну кількість засобів граматичної зв'язності. У пісні «Жовті мальви» з морфологічних засобів найбільше репрезентовані сполучники – їхній показник становить 72,7 %. В іншій композиції також домінує цей засіб зв'язності (70,4 %). Найменш представлені в «Кракені» прислівники (3,7 %), а в «Жовтих мальвах» вони взагалі відсутні (0 %).

Серед синтаксичних репрезентантів у «Жовтих мальвах» переважають однакові видо-часові форми дієслів-присудків (66,7 %), тоді як неповні речення відсутні в композиції. Пісня Міші Правильного також багата на однакові видо-часові форми дієслів-присудків (66,6 %), а найменш репрезентованими засобами зв'язності в цій композиції є єдність місця й часу (16,7 %) та неповні речення (16,7 %). Узагальнені кількісні показники представлені в таблицях 1 і 2.

Таблиця 1

Частота використання засобів зв'язності в пісні «Жовті мальви»

(жанр поп)

Засоби граматичної зв'язності	Кількісна репрезентація (%)
Морфологічні засоби	

Займенники	27,3 %
Прислівники	0 %
Сполучники	72,7 %
Синтаксичні засоби	
Однакові видо-часові форми дієслів-присудків	66,7 %
Єдність місця і часу	33,3 %
Неповні речення	0 %

Таблиця 2

**Частота використання засобів зв'язності в пісні «Кракен»
(жанр хіп-хоп)**

Засоби граматичної зв'язності	Кількісна репрезентація (%)
Морфологічні засоби	
Займенники	25,9 %
Прислівники	3,7 %
Сполучники	70,4 %
Синтаксичні засоби	
Однакові видо-часові форми дієслів-присудків	66,6 %
Єдність місця і часу	16,7 %
Неповні речення	16,7 %

Висновки і перспективи. Отже, на основі наявних морфологічних і синтаксичних засобів зв'язності, які загалом досить продуктивно представлені в піснях «Жовті мальви» й «Кракен», визначено, що ці композиції є граматично зв'язними. Незважаючи на жанрові відмінності, для них характерне використання таких засобів вираження зв'язності, як займенники, сполучники, однакові видо-часові форми дієслів-присудків, єдність місця і часу. У «Кракені» також наявний прислівник і неповне речення. Спільним у текстах пісень є те, що засобами вираження зв'язності найчастіше є сполучники й однакові видо-часові форми дієслів-присудків.

Звичайно, такий висновок зроблено на прикладі лише однієї композиції з кожного музичного жанру (поп і хіп-хоп). Перспективу ж убачаємо в зіставному дослідженні корпусів пісенних текстів, що дасть змогу простежити певні тенденції та закономірності.

Список використаної літератури

1. Григор'єва М.-В. Мовні засоби формування когезії у романі Джона Толкієна «Володар перснів». *Мовний простір слов'янського світу: досвід і перспективи : тези доповідей II Всеукраїнської міждисциплінарної конференції студентів, аспірантів і молодих учених*. Київ, 2016. С. 21–24.
2. Єфименко В. А. Дискурсивна характеристика потоку свідомості в англійській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Київський ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 1997. 16 с.
3. Єщенко Т. А. Лінгвістичний аналіз тексту : навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2009. 264 с.

4. Корольова Т. М., Жмаєва Н. С., Попова Я. Ю. Когезія та когерентність у перекладі україномовної наукової літератури англійською мовою. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. Лінгвістичні науки*. 2017. № 24. С. 64–76.
5. Літвінова М. М. Лексична когезія в художній прозі Дженні Ерпенбек (в аспекті німецько-українського перекладу). *Закарпатські філологічні студії*. 2021. Вип. 15. С. 153–157.
6. Цолін Д. В. Синтаксична зв'язність поетичного тексту. На матеріалі юдейської літургійної поезії арамейською мовою. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2015. № 58. С. 130–135.
7. Чубань Т. В., Кардаш Л. В. Мовне багатство українських народних пісень. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Т. 2. Вип. 21. С. 38–42.
8. De Beaugrande R., Dressler W. Introduction to text linguistics. London & New York: Longman, 1981. 270 p.

Умовні скорочення використаних джерел

ЖМ – Wellboy. «Жовті мальви». URL : <https://www.pisni.org.ua/songs/2465890.html>.

КН – Міша Правильний. «Кракен». URL : <https://www.pisni.org.ua/songs/8491817.html>.

References

1. Hryhorieva, M.-V. (2016). Movni zasoby formuvannia kohezii u romani Dzhona Tolkiena «Volodar persniv» [Linguistic means of cohesion in J. R. R. Tolkien's novel The Lord of the Rings]. In: *Movnyi prostir slovianskoho svitu: dosvid i perspektivy* [Linguistic space of the Slavic world: experience and prospects]: tezy dopovidei II Vseukrainskoi mizhdystsyplinarnoi konferentsii studentiv, aspirantiv i molodykh uchenykh. Kyiv, 21–24 (in Ukr.).
2. Yefymenko, V. A. (1997). Dyskursyva kharakterystyka potoku svidomosti v anhliiskii movi [Discourse characteristics of the stream of consciousness in English]. Extended abstract of PhD dissertation (Germanic languages). Kyiv, 16 (in Ukr.).
3. Yeshchenko, T. A. (2009). Linhvistychnyi analiz tekstu [Linguistic analysis of the text]. Kyiv: Akademiia, 264 (in Ukr.).
4. Korolova, T. M., Zhmaieva, N. S. & Popova, Ya. Yu. (2017). Koheziia ta koherentnist u pereklyadi ukrainomovnoi naukovoï literatury anhliiskoiu movoiu [Cohesion and Coherence in English Translation of Ukrainian Scientific Texts]. In: *Naukovyi visnyk Pivdenoukraiïnskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. K. D. Ushynskoho. Linhvistychni nauky* [Scientific Research Issues of South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky. Linguistic Sciences], (24), 64–76 (in Ukr.).
5. Litvinova, M. M. (2021). Leksychna koheziia v khudozhnii prozi Dzhenni Erpenbek (v aspekti nimetsko-ukrainskoho perekladu) [Lexical cohesion in Jenny Erpenbeck's fictional prose (in the aspect of German-Ukrainian translation)]. In: *Zakarpatski filolohichni studii* [Transcarpathian Philological Studies], (15), 153–157 (in Ukr.).
6. Tsolin, D. V. (2015). Syntaksynchna zviyaznist poetychnoho tekstu. Na materialy yudeiskoi liturhiinoi poezii arameiskoiu movoiu [Syntactic coherence of poetical text. On the material of the Jewish liturgical poetry in Aramaic]. In: *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Serii filolohichna* [Scientific Notes of the National University of Ostroh Academy. Philology Series]. Ostroh: Vyd-vo Nats. un-tu «Ostrozka akademiia», (58), 130–135 (in Ukr.).
7. Chuban, T. V., & Kardash, L. V. (2022). Movne bahatstvo ukrainskykh narodnykh pisen [Language richness of Ukrainian folk songs]. In: *Zakarpatski filolohichni studii* [Transcarpathian Philological Studies], 21 (2), 38–42 (in Ukr.).
8. De Beaugrande R., & Dressler W. (1981). Introduction to text linguistics. London & New York: Longman, 270 (in Eng.).

Conventional abbreviations of used sources

ZHM – Wellboy. Zhovti Malvy. Available at: <https://www.pisni.org.ua/songs/2465890.html>.

KN – Misha Pravylnyi. Kraken. Available at: <https://www.pisni.org.ua/songs/8491817.html>.

COMPARATIVE ANALYSIS OF COHESIVE DEVICES IN MODERN UKRAINIAN SONGS OF THE HIP-HOP AND POP GENRES

*Andrii Dubyk, Graduate Student of the Department of Ukrainian Language,
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
(Kyiv, Ukraine)*

e-mail: andrii.dublik@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0009-0005-0167-6787>

Abstract. Introduction. Songs play an important role in the life of the modern individual. Today, as millions of Ukrainians suffer from massive attacks by russian aggressors, songs are among the few sources from which Ukrainians draw strength to improve their moral and psychological well-being. Given that people have different tastes, some listen to pop music, while others prefer hip-hop. To assess the quality of songs in

these genres from a linguistic perspective, it is worthwhile to analyze their cohesion, one of the key categories of textual analysis.

The purpose. The aim of this article is to analyze the grammatical cohesive devices in the pop song “Zhovti Malvy” by the singer Wellboy and in the hip-hop song «Kraken», written and performed by Misha Pravylnyi.

Main results of the study. It was determined that in “Zhovti Malvy” and “Kraken” conjunctions are the most represented morphological cohesive devices (72,7 % and 70,4 %, respectively). Adverbs are not represented in the pop song (0 %), whereas in the other song, this cohesive device is the least represented (3,7 %). Among the syntactic cohesive devices in “Zhovti Malvy”, the most frequently used are identical verb-predicate tense-aspect forms (66,7 %), followed by unity of place and time (33,3 %), while incomplete sentences are absent in this song (0 %). In “Kraken”, the most common cohesive devices are identical verb-predicate tense-aspect forms (66,6 %), followed by consistent place and time (16,7 %) and incomplete sentences (16,7 %).

Originality. This is the first study in Ukrainian linguistics to conduct a comparative analysis of songs from different genres with respect to cohesion.

Conclusions and prospects for further research. It has been established that the analyzed musical compositions are grammatically cohesive, as they are sufficiently represented by morphological and syntactic cohesive devices, which maintain the unity of sentences within the texts. Future research could focus on examining cohesive devices within song text corpora, particularly in the hip-hop and pop genres.

Key words: text cohesion, cohesion, morphological cohesive devices, syntactic cohesive devices, text.

Надійшла до редакції: 02.10.2024

Прийнято до друку: 23.11.2024

КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА. СОЦІОЛІНГВІСТИКА

УДК 811.161.808.1:81'42

DOI: 10.31651/2226-4388-2024-37-75-84

УКРАЇНСЬКІ ПАРЕМІЇ ЯК ЗАСОБИ ПЕРСУАЗИВНОГО ВПЛИВУ

**В. В. Калько, доктор філологічних наук, професор
кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)**

e-mail: mkalko@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9394-1664>

Ідентифікатор Scopus-Author: 57219247796

**М. І. Калько, доктор філологічних наук, професор
кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)**

e-mail: mkalko@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6042-4436>

Ідентифікатор Scopus-Author: 57219238410

Статтю присвячено комплексному аналізу українських паремій як дієвих засобів персуазивного впливу – однієї з форм переконання. Установлено, що прислів'я як засоби аргументації та риторичні прийоми забезпечують досягнення персуазивного ефекту, оскільки актуалізують когнітивну базу мовця. Уживаючись у персуазивному дискурсі, вони є інструментами відкритого комунікативного впливу, орієнтованого на свідомий вибір реципієнта, натомість у маніпулятивному дискурсі – це одиниці прихованого впливу, оскільки забезпечують досягнення результату, який не збігається з інтересами адресата. Паремії як засоби переконання продуктивно вживані для реалізації основних персуазивних тактик: підсилення (позитивних ознак запропонованої моделі поведінки або слабких ознак моделі поведінки адресата) та применшення (позитивних ознак моделі поведінки чи слабких ознак запропонованої моделі поведінки). Їхнє використання визначене цільовою настановою спілкування й спрямоване на зміну поведінки, психологічного стану, мислення адресата, оцінки ним певного явища, події тощо. Прецедентність паремійних знаків, спрямованість на пресупозицію мовця, апеляція до культурної пам'яті й асоціативного мислення, побутових, найвісних уявлень і соціального досвіду індивіда визначають їхню результативність у процесі мовленнєвого впливу.

Ключові слова: паремія, комунікативний вплив, дискурс, переконання, персуазивність, маніпуляція, аргументація, персуазивна тактика.

Актуальність. Проблема засобів і способів впливу однієї людини на іншу за допомогою мови привертає увагу дослідників з давніх-давен. Її витoki сягають ще доби античності, де переконання аналізували з позицій риторики й ораторського мистецтва. Першу теорію риторичної комунікації, орієнтовану на практичне застосування з метою переконання опонента, створив Аристотель, наголосивши на потребі використання трьох видів аргументів: раціональні докази, чи логос, емоційні докази, чи пафос, етичні докази, чи етос [докладніше див. 12, с. 217–220]. Системне вивчення комунікативного впливу розпочалося в середині ХХ ст., коли в лінгвістиці почала формуватися когнітивно-дискурсивна парадигма, унаслідок чого пильна увага мовознавців була сконцентрована не лише на потенціалі комунікації, а й на пізнавальних механізмах, які опосередковують спілкування, а також на когнітивних наслідках, що є результатом комунікативного процесу. Вивчення паремій, що під час спілкування залучають індивіда до мережі мови й культури як колективних надбань етносу, як засобів мовленнєвого впливу, є актуальним, оскільки ці мовні знаки досить продуктивно

супроводжують різні дискурсивні практики й багато в чому визначають ефективність і результативність спілкування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дискусійність розуміння процесу комунікативного впливу зумовила появу значної кількості досліджень у психології (Е. Берн, Д. Карнегі, А. Б. Коваленко, М. Н. Корнєв, О. М. Собченко, Р. Чалдині та ін.), соціології (Ф. Зимардо, М. Ляйпне, В. В. Москаленко, В. Парето, В. О. Татенко та ін.), теорії масової комунікації (О. В. Іванов, Е. Канетті, Д. Мак-Квейн, С. Московічі, Г. Г. Почепцов та ін.), а в царині мовознавчої традиції – у лінгвістиці тексту, прагмалінгвістиці, психо- і соціолінгвістиці, теорії мовленнєвого впливу. Прецедентні одиниці як мовні засоби реалізації маніпулятивних тактик були предметом вивчення в працях І. В. Богданової, Н. В. Кобченко, Н. В. Кондратенко, Т. В. Космеди, Н. В. Кутузи, І. В. Лакомської, О. В. Левка, О. Г. Рудої, І. В. Сахарук, Д. Ю. Сизонова, І. Ю. Шкіцької та ін.

Прецедентні феномени як одиниці культурно-мовної компетенції дають змогу представникам етноспільноти «впізнавати в мовних одиницях і мовленнєвих продуктах культурно значущі настанови й норми, ціннісні орієнтири, культурні коди та можливість їхньої переінтерпретації» [8, с. 108], а також позначаються на організації комунікативної поведінки, уможливаючи реалізацію комунікативного впливу. Саме визнання людиною своєї належності до певної культури шляхом визнання її цінностей, норм, ідей, пріоритетів, смислів, традицій тощо, ототожнення себе з культурними зразками, що забезпечує орієнтацію в соціокультурному просторі, упорядкування власної життєдіяльності, передбачення її наслідків, обрання того чи того типу, манери й форми спілкування [8, с. 108] сприяє ефективності впливу, бо залучає етнічні й культурні стереотипи, які є потужним засобом дії на свідомість.

Н. В. Кобченко вважає функцію відкритого чи прихованого впливу визначальною для прецедентних одиниць, оскільки вони знижують критичність сприйняття, сигналізуючи, що мовець належить до «своїх» [4, с. 629]. Такі мовні знаки, як зауважує Н. В. Кутуза, є актуалізаторами непрямого (прихованого, латентного) впливу, адже створюють позитивний емоційно-оцінний ореол, продукують прогнозовану сприйняттєву реакцію, максимізуючи впливовий ефект повідомлень [5, с. 403]. Семіотична природа, механізми породження і сприйняття учасниками дискурсу прецедентних феноменів забезпечують широку мережу передбачуваних асоціативних зв'язків, які, на думку О. В. Левка, й уможливають мовленнєвий вплив, який може мати маніпулятивний характер [6, с. 103]. З огляду на це, вивчення паремій як засобів комунікативного впливу є актуальним і перспективним, оскільки дає змогу пояснити механізми використання аргументації рішень та дій, зміни манери поведінки, психоемоційних станів, світоглядних настанов за допомогою звернення до народної мудрості, адже покликання на неї надає висловленню патетичності, переконливості, інтенсивності, знижує критичність сприйняття.

На наш погляд, саме прецедентність паремійних знаків є однією з ефективних ознак їхнього впливового потенціалу, оскільки вони орієнтовані на пресупозицію мовця, бо апелюють до культурної пам'яті й асоціативного мислення, побутових, найвісних уявлень і соціального досвіду індивіда, залучаючи фонові знання комунікантів і багато в чому визначають стратегію поведінки кожної людини зосібно й соціуму загалом. Персуазивний вплив зорієнтований у багатьох випадках на механізми раціонального мислення, тому задля його реалізації мовець часто апелює до прецедентних феноменів, адже, покликаючись на авторитетне джерело, приписує собі перевагу в судженнях, знаннях, оцінках, створює власний позитивний образ.

Метою статті є комплексний аналіз українських паремій як засобів переконання, опис основних персуазивних тактик, у яких прислів'я забезпечують реалізацію мовленнєвого впливу на співрозмовника.

Результати дослідження та їх обговорення. У будь-якому спілкуванні комуніканти переважно прагнуть урегулювати діяльність співрозмовника, адже, як зауважує Р. Блакар, мова орієнтована на вплив, контроль за сприйняттям світу співрозмовника [10, с. 134]. Дослідник розумів мовленнєвий вплив як реалізацію влади, позиціонуючи ідею, що навіть

нейтральне використання мови орієнтоване на зміну світосприйняття чи способу структуризації довкілля [10, с. 135]. У широкому розумінні й мета комунікації, і наміри одного з комунікантів, який позиціонує себе як суб'єкт впливу, – це, на наш погляд, спроба змінити поведінку, уявлення, систему оцінок і цінностей, настанов, пріоритетів тощо.

Комунікативний вплив, слідом за О. О. Селівановою, кваліфікуємо як мовленнєву дію адресанта, керовану цільовою настановою спілкування та дискурсивною практикою, спрямовану на зміну мислення, психоемоційних станів адресата, оцінки ним певного явища незалежно від типу комунікативної взаємодії [7, с. 226]. Саме психологічні, когнітивні, соціальні, мовні й інші засоби дають змогу впливати на свідомість, на процес ухвалення особистістю тих чи тих рішень, навернення її до потрібної системи переконань. Адресант задля досягнення власної мети чинить вплив на адресата за допомогою різних мовних ресурсів.

У сучасній лінгвістиці залежно від ступеня інтенсивності впливу розмежовують аргументативний, персуазивний, маніпулятивний типи дискурсу. Аргументативний дискурс є своєрідним діалогом комунікативних ходів, спрямованих на розв'язання конфлікту [16, с. 50; 21, с. 146] шляхом переконання в доцільності висловленого погляду, орієнтованого на досягнення консенсусу. Персуазивність також орієнтована на переконання, яке, на думку дослідників, передбачає навернення адресата [16, с. 50; 19, с. 96]. Чітко розмежувати аргументацію і персуазивність не завжди можливо, бо, прагнучи навернути опонента на свою позицію, мовець часто використовує засоби аргументування для реалізації персуазивної стратегії [21, с. 147], що зумовлює зміну стратегії поведінки, ухвалення того чи того рішення, стимулювання до дій тощо. Дослідники одностайно наголошують, що основне завдання маніпуляції – викликати в адресата потрібне маніпуляторів ставлення до об'єкта, незалежно від бажань й інтересів самого адресата [15, с. 44; 22, с. 68]. Маніпулятивне повідомлення змінює світогляд адресата, викривляє реальність у такий спосіб, що мовець почасти неспроможний неупереджено оцінити дійсність, ухвалити рішення, орієнтоване на власні інтереси й потреби. Основне завдання маніпулятивного впливу – відволікти реципієнта від раціонального сприйняття й актуалізувати емоційне, адже, як зауважує Х. Елсен, відправним пунктом маніпулювання поведінкою є почуття й емоції [14, с. 447]. А. П. Загнітко зазначає, що «сучасні комунікативно-стратегічні типи мовленнєво-мисленнєвих маніпуляцій співвідносні з відповідними запитами й потребами суспільства – легкого вирішення надзвичайно складних і суперечливих проблем, продукуванні психологічної настанови» [2, с. 211]. Слід зауважити, що провести чітку демаркаційну лінію між персуазивним і маніпулятивним дискурсом практично неможливо, адже персуазивні наміри адресанта не завжди виражені експліцитно, що може надавати висловленню маніпулятивного змісту. Т. ван Дейк наголошує, що відмінність між маніпуляцією і персуацією розмита й зумовлена контекстом: повідомлення може бути маніпулятивним для одних реципієнтів і персуазивним для інших [13, с. 361]. Цілком погоджуємося з Р. Лакофф, що об'єднувальною ознакою персуазивного й маніпулятивного дискурсів є умова нерівності, за якої один з учасників комунікації намагається свідомо вплинути на співрозмовника [17, с. 28]. Уважаємо, що визначальною передумовою успішного маніпулятивного впливу є некритичне мислення, обмежені пізнавальні можливості й низький культурний рівень реципієнта.

Можемо стверджувати, що, вживаючись у текстах різних жанрів, паремії є персуазивними одиницями, оскільки їхнє використання опосередковане цільовою настановою спілкування й спрямоване на зміну поведінки, психологічного стану, мислення адресата, оцінки ним певного явища, події тощо. Р. Лакофф, розмежовуючи спілкування на звичайну бесіду й персуазивний дискурс, який і реалізує завдання впливу, зауважує, що в багатьох комунікативних актах чітко й виразно простежено усвідомлений мовленнєвий вплив одного з комунікантів [17, с. 28]. Справді, у пареміях, які пояснюють зміст однієї ситуації суттю іншої, фактично спостерігаємо накладання певного, притаманного колективній етноспільноті ідеалу, до якого намагаються навернути адресата. Відображений у паремійному висловленні зміст через свою типовість для українського етносу набуває однозначного трактування з моральних, етичних, естетичних, утилітарних позицій. Мовець не має підстав сумніватися в істинності

інформації, яка виражає орієнтацію на стереотипи колективного позасвідомого, життєві сценарії предків, вироблені ритуали тощо.

Комунікативну ситуацію можна вважати персуазивною, якщо автор продукує висловлення, метою якого є вплив на поведінку чи на погляди реципієнта [1, с. 278], унаслідок чого спостерігаємо послаблення чи посилення соціально-індивідуальної позиції [3, с. 16]. Персуазивність, як слушно зауважує Т. ван Дейк, передбачає дихотомію раціонального переконання й емоційно-маніпулятивного навернення адресата. Дослідник виокремлює основні ознаки маніпулятивного дискурсу: соціальність – порушення паритету учасників комунікації; когнітивність як зумисна деформація достовірності повідомлення; прагматичність – свідомі дії мовця, що сприяють реалізації його прихованої мети; комунікативність як психологічний вплив на реципієнта; етичність – порушення права адресата задля досягнення мовцем вигоди [13, с. 366]. Реалізуючи персуазивний вплив, адресат переконує, доводить, умовляє, схиляє до якогось рішення, змушує повірити, погодитися, пропонує певну модель поведінки, систему поглядів, підтверджуючи їхню істинність, доцільність та переваги. Х. Ренк, аналізуючи персуазивні стратегії, вибудував модель підсилення / применшення, що є своєрідним аналітичним інструментом, використовуючи яку мовець може обрати чотири персуазивні тактики: 1) підсилення позитивних ознак запропонованої моделі поведінки; 2) підсилення слабких ознак моделі поведінки адресата; 3) применшення слабких ознак запропонованої моделі поведінки; 4) применшення позитивних ознак моделі поведінки опонента [20].

Тактика підсилення позитивних ознак запропонованої моделі поведінки орієнтована на аргументацію комунікативної позиції адресанта, який здебільшого має авторитет серед співрозмовників, викликає повагу й довіру. Використовуючи для її реалізації паремії, мовець передовсім апелює до здорового глузду адресата, світу його бажань, напр.:

Керівник академік Береговий занепокоєно оглядав своїх підзвітних, як квочка курчат, все повторював напуття:

– Дивіться ж, товариші, не давайте наплювати собі в кашу. Знаєте, як вони вміють єхидно підкинути словечко-друге? Ви теж не лізьте в кишеню за словом. Не лізьте... А з іншого боку – остерігайтесь лівацтва. Знаєте – буває заносить, заносить... хочеться покрасуватися фразою, ерудицією, незвичайною думкою! Бійтесь таких завихрень. А то слово – не горобець, вилетить – не впіймаєш, тоді виправдовуйся... (О. Бердник).

У текстовому фрагменті академік Береговий, напучуючи своїх підлеглих, переконує їх бути обачними у висловленнях, використовує правило Гомера «черговість аргументів впливає на їхню переконливість»: сильні аргументи – *не давайте наплювати собі в кашу; не лізьте в кишеню за словом. Не лізьте...*; середній – *бійтесь таких завихрень*; найсильніший – **слово – не горобець, вилетить – не впіймаєш, тоді виправдовуйся...** Адресант послідовно застосовує експліцитний причиновий тип доведення доцільності дотримуватися запропонованої моделі поведінки, наводячи приклади, указуючи на наслідки необережних комунікативних дій. Паремія як найсильніший аргумент, реалізуючи глибинний зміст «до сказаного слід ставитися дуже обачно, пам'ятаючи, що необережне слово сказати легко, але воно може призвести до важких наслідків», пропонує адресатам прийняти, конструктивну, оптимальну модель поведінки, яка убезпечить їх від подальших пояснень своїх вчинків, доведення невинності, правоти тощо.

Паремії як засоби реалізації тактики підсилення позитивних ознак запропонованої моделі поведінки є досить дієвим засобом впливу в тому разі, коли адресант апелює до життєвих цінностей, пор.:

– Княжий замок, – процідив крізь зуби хлопець. – Ото буде лихо, як нас помітить сторожа! Як ти думаєш, звідти долетить до нас стріла?

Я прикинув на око й поважно відповів:

– Не долетить.

*– Береженого Бог береже, – буркнув він. – Ліпше нам з'їхати з дороги і сховатися в лозах (Г. Пагутяк). Адресант, вживаючи прислів'я *Береженого Бог береже* «людина має бути обачною», використовує його як сильний аргумент, пропонуючи адресатові змінити напрямок*

руху, аби уникнути небезпеки, і досягає комунікативної мети, пор.: *Ми спішилися і рушили вздовж берега...* (Г. Пагутяк).

Почасти адресант для мовленнєвого втілення тактики підсилення позитивних ознак запропонованої моделі поведінки використовує імпліцитне повчання, підкріплюючи його впливовою силою народної мудрості й апелюючи до здорового глузду: – *Запас біди не чинить*, – казав досвідчений князь. – *Сховище знадобиться он як і для людей, і для харчів, і для зброї. Береженого й Бог береже...* (М. Лазорський). Князь позитивно й конструктивно вживає для реалізації тактики паремії з пропозиційною семантикою, які, власне, і пропонують адресатам найбільш прийнятну, вихідну, слухну модель поведінки в умовах постійних ординських навал.

Тактика підсилення слабких ознак моделі поведінки адресата орієнтована на встановлення розбіжностей між ціннісними пріоритетами та реальним станом речей. Вона зазвичай є ефективним спонукальним інструментом, спроектованим на самоактуалізацію або реалізацію потенціалу людини, прагнення до особистісного зростання, що посідає найвищий щабель в ієрархічній піраміді потреб А. Маслоу, адже діяльність індивіда багато в чому опосередкована бажанням «бути тим, ким він може бути» [18, с. 90]. Використовуючи для її реалізації паремії, комунікант спонукає адресата до самовдосконалення, зміни моделі поведінки, пор.:

– *Яка риба водиться в нашому озері – знаєш?*

– *Бички, – кажу я.*

– *І все? От бачиш, а живеш на березі озера. Ніколи не завадить знати і риби, і птахів, і їхні повадки. Та й ремесел не цурайся. Щоб умів і сокирою, і фуганком, і кельмою. Знаєш, як кажуть: що умієш – за плечима не носити. Колись та знадобиться.*

– *Добре, я пам'ятатиму це, – цілком щиро запевняю його і згадую про Данька, який оце щойно пропонував мудрувати над схемами разом з ним. Може, й справді варто дечому повчитися у нього?* (Б. Сушинський).

Адресант прагне повернути адресата до кращого навчання й використовує риторичні запитання, дієслова ментальної семантики (*знаєш, знати, цурайся, умів*), лексичні повтори, вставне слово, паремію з глибинним змістом «знання завжди знадобляться людині», що й забезпечує результативний персуазивний вплив, адже адресат висловлює згоду й припускає можливість навчання.

Особливої вагомості для реалізації тактики підсилення слабких ознак моделі поведінки адресата набувають паремії, які адресант використовує як мовленнєвий акт похвали, прагнучи, з одного боку, позитивно оцінити реципієнта, а з іншого – визнати його вчинки або дії зі збереженням «статусу обличчя» [11, с. 13], і в такий спосіб заохотити до співпраці, взаєморозуміння, вдосконалення. Проаналізуємо текстовий фрагмент:

Тут і мама нагодилася. Побачила, чим порося годуємо, й розгнівалася. Чому, мовляв, не вчорашнім супом. Ми їй розповіли, як Веприк знехтував приготуванням нами найдком.

– *Привчати треба порося до зелені, – порадила мама. – Хто йому на фермі давав стільки лободи? Там не варене, більше комбікорми. Ну гаразд, завтра у мене вихідний день, будемо гуртом цього звіра приборкувати.*

Для нас з Маринкою так і залишилося загадкою, чому тоді Веприк не їв лободи, бо з маминих рук він її прямо таки ковтав, аж захлинався.

– *В умілого й долото рибу ловить!* – тільки й мовив тато (А. Давидов).

Батько, вживаючи прислів'я зі значенням «в умілої людини вправно вдається будь-яка робота», по-перше, схвально оцінює вправність дружини, а по-друге, опосередковано прагне повернути дітей до праці, покращення, вдосконалення. Цей комунікативний хід має впливовий ефект, адже діти зрештою досягли вправності, на що вказує подальший контекст: ...*Тримати порося, як ми з Маринкою невдовзі переконалися, не важко.*

Іноді мовленнєве втілення тактики підсилення слабких ознак моделі поведінки пов'язане з намаганням адресанта частково пом'якшити наслідки вчинків адресата. У такому разі прислів'я є сильним аргументом, який містить виправдовувальний впливовий потенціал. Зокрема, у повісті В. Нестайка «Скринька з секретом» Петро Кирилович, захищаючи малого Дениска від сердитих нападок жінки – однієї з мешканок під'їзду, яка картає хлопчика за

розбите вікно, вживає паремію *Не помиляється той, хто нічого не робить* «помилка не є свідомим злочином»: – *Вставимо! Не хвилюйтесь!* – повторив він, з усмішкою дивлячись на Піратову маму. – **Не помиляється той, хто нічого не робить.** Впливовий ефект у наведеному фрагменті мають як мовні засоби [поєднання комісивних (*Вставимо!*) і директивних ментальних (*Не хвилюйтеся!*) висловлень, окличні речення, прислів'я з узагальненою семантикою], так і невербаліка: усмішка, прямий погляд, який вказує на впевненість та благородні наміри. На нашу думку, саме прислів'я як завершальний комунікативний хід має яскраво виражену персуазивність та перспективний зміст, адже, як відомо, з народною мудрістю не сперечаються. Хоча жінка й не висловлює прямої згоди, однак той факт, що адресат припиняє комунікацію, засвідчує вдало реалізований намір уникнути подальшого розгортання конфлікту, пор.: *Жінка скривилась. – Я... я на лікарняному! У мене ОРЗ! Від нас працює мій син! – І, демонстративно шморгнувши носом, грюкнула дверима.*

Тактика применшення позитивних ознак моделі поведінки опонента спрямована на дискредитацію його комунікативної поведінки, її мета – понизити статус одного з учасників спілкування. Адресант, використовуючи таку персуазивну тактику, прагне підірвати довіру до комуніканта, сформувати негативне ставлення, навіяти недовіру до його дій, вчинків, слів тощо, зрештою підірвати авторитет. Паремії як один із засобів реалізації цієї тактики передовсім реалізують стереотипне сприйняття, здатне впливати на свідомість індивіда з метою його підпорядкування усталеній думці, споконвічним нормам, виробленим й укоріненим у свідомості переконанням, пор.:

– *Що маєш повісти мені, Параскево? – спитав її князь, заглянувши у вічі. – Чи не бажаний я в тебе гість, чи...*

– *Бажаний, господине, зело бажаний, – сіяв Ян лестоцями. – Честь для нас велика, – тулив долоні до грудей. – Ану, Параскево, застеляй стіл, клич-но Настусю.*

– *Почекай, – перебив його князь, – Не тебе питаю, а газдиню твою, бояриню.*

– *Нащо її питати? – відмахнувся Ян. – В жінки волосся довге, а ум короткий. В цій господі моє слово – закон (Р. Федорів).*

Використовуючи тактику применшення позитивних ознак моделі поведінки опонента, адресант часто вдається до приниження, висміювання, реалізуючи комунікативне завдання – негативно оцінити, скомпрометувати, зневажити адресата. Усе це забезпечує умови для створення емоційного клімату, який і сприятиме досягненню ефективного впливу. Проаналізуємо для прикладу текстовий фрагмент:

– *А дочка? Дочка – мала у тебе кобила? Нащо ти держиш її при собі? Не віддала б її людям послужити? Не заробила б вона, як другі? А то сидить дома та хліб переводить.*

– *Легко так, Хівре, казати, дивлячись на других. А коли б самій прийшлося так жити та бідувати – не тії б заспівала.*

– ***За дурною головою та й ногам лихо!*** – одказала Хівря (Панас Мирний).

Хівря, докоряючи Прісьці за те, що вони з донькою живуть у злиднях, має комунікативний намір принизити, образити, дошкулити їй задля його досягнення вживає питальні речення, які завдяки своїй формі вже містять персуазивний вплив, бо змушують замислитися щодо правильності своїх дій, переконань, намірів, зооморфну метафору *кобила* – «про високу на зріст огрядну жінку» [9: 4, с. 200], фразеологізм *хліб переводить* – «не давати ніякої користі, витрачаючи марно харчі» [9: 6, с. 143]. Зрештою, використовуючи прислів'я *За дурною головою та й ногам лихо* «про мрійливу людину, що будує фантастичні плани, усе на щось надіється, вірить у здійснення надій, задумів, сподівань» як відповідь на виправдовування й докір Пріськи, героїня досягає запланованої комунікативної мети, на що вказує наступний контекст: *Пріська мовчала. Вона бачила, що що вона не кажи – ніхто її не вчує; а кожне Хіврине слово – спичка у серце: краще мовчати.*

Реалізуючи тактику применшення позитивних ознак моделі поведінки опонента, адресант часто використовує паремії для втілення таких маніпулятивних прийомів:

1) навішування ярликів як нав'язування мовцеві негативних оцінок з метою компрометації, напр.: – *Ото маємо щастячко. Недавно позбавили батьківських прав – відреклася своїх дітей, пиячить. Шия з намистом, а голова зі свистом!* – *Іще багато чого такого нашенчала, від чого Леся в мої очах зробилася мізерною (З. Замкова); Коли молодий*

кандидат з'являвся на вулиці, між рядами крамниць, на нього показували пальцями, і він чув, як люди казали за його спиною: – *Оце він!* – *Хто?* – *Новий рабин.* – *Такий цуцик?* – **Молоко на губах не висохло.** – *Яке в нього довге волосся!* – **Волосся довге, розум короткий...** (Шолом-Алейхем);

2) іронії, пор.: – *Ага, Дедушко! Я вже зовсім здоровий. Я ще вас всіх переживу!* Дедушка зупинився, розставив ноги й іронічно промовив: – **Дай, боже, нашому теляті вовка з'їсти...** (Л. Первомайський); – *Оце, Степаню, перебралась у свою хату, то й хазяйнує, як усі люди.* – *Якраз!* – *заперечує Ліксандра.* – **Далеко куцому до зайця.** *І взагалі. Не мала баба клопоту...* (В. Пятницький);

3) залякування, напр.: *Тільки в найостанніший страшний мент вимовив народну сентенцію:* – **Бога не гніви, а чорта не дрочи** (Василь Королів-Старий);

4) образи, пор.: *Але бабу не радували ні пісні, ні вигадки в танці. Вона однаково гудила і діда, і онуку:* – **Що старе, що мале – один толк, один гріх** (М. Стельмах).

Тактика применшення слабких ознак запропонованої моделі поведінки орієнтована на подання з корисливих міркувань неправдивої інформації, яка завуальовує або неправдиво тлумачить явища, факти, події, вчинки. Підґрунтям для її використання часто є одностороннє висвітлення фактів, застосування власної інтерпретації або оцінки. Реалізуючи цю тактику, адресант діє передовсім у власних інтересах, намагаючись отримати максимальний зиск від поведінки адресата, у такому разі маємо справу з маніпуляцією, пор.: – *Не засмучуйтеся, друже, адже кінь на чотирьох ногах, та й то спотикається. До того ж невтішний початок краще, ніж невдалий кінець,* – *пожалів нещасного товстуна довготелесий товариш, насправді радіючи, що відтепер мила його серцю Федра залишається поза підозрою* (О. Доніч). Почасти задля применшення слабких ознак моделі поведінки адресант використовує прислів'я в супроводі вербалізаторів усім відомо, усі знають, зрозуміло, кожен знає, не можна не погодитися, які знімають проблеми дискусійності й обговорення, роблять зайвими будь-які подальші міркування як маніпулятивний прийом очевидності. Маніпулятор, удаючись до цього прийому, прагне уникнути доведення, адже адресат, поставивши під сумнів або засумнівавшись у нібито загальновідомих істинах, ризикує показати свою некомпетентність, пор.: – *Звичайно, в реальному житті оті відчайдухи виявляються зовсім іншими, ніж ви собі уявляєте.* – *Даремно ви так...* *Всім відомо, що не святі горишки ліплять...* *Як зрозуміло й те, що людина розумової праці виснажується вдвічі більше. Я розгубилася, намагаючись дочасно не розбронюватися* (В. Андрусів). Водночас адресант може використовувати тактику применшення слабких ознак запропонованої моделі поведінки в інтересах адресата, при цьому персуазивно впливаючи. Паремії як засоби її втілення слугують для втішання: – *Болить,* – *признався хлопець.* – **Терпи, козача, отаманом будеш,** – *втішив його Івась* (В. Малик); умовляння: – *Борисе, наступного року приїдеш знову – й позмагаєшся ще раз.* **За битого двох небитих дають!** – *лагідно умовляє Маслова Володимир Романович.* – *Ти ще можеш стати переможцем* (О. Слоньовська); заспокоєння: – *Не журися, заспокоював свою жінку отець Ілецький.* – **Дав Бог діти, то дасть і на діти.** *Нас також семеро було в хаті, і якось...* (Б. Лепкий); переконання: Мартин: *Я тобі п'яльця достану, будеш вишивати у п'яльцях.* Марися: *Та я ж не вмію.* Мартин: *Навчисься.* **Не святі горишки ліплять!** (Іван Карпенко-Карий).

Висновки й перспективи дослідження. Паремії – потужний інструмент персуазивної комунікації як специфічної форми ментально-мовленнєвої взаємодії співрозмовників, оскільки, апелюючи до народної мудрості, адресант утілює спробу вербального впливу на свідомість адресата з метою заохочення до виконання певних дій чи відмови від посткомунікативних вчинків. Уважаємо, що насиченість дискурсу прислів'ями, уживання їх мовцем у різних комунікативних ситуаціях реалізує когнітивну й впливову функції мови, актуалізуючи культурно-історичну пам'ять адресата, стимулюючи його до самостійного пошуку додаткової інформації, змушуючи сприйняти на віру те, що було підсумовано й узагальнено попередніми поколіннями. Декодувавши глибинний зміст паремії, адресат буде більше, а іноді й безапеляційно, довіряти адресантові, а отже, легше й ефективніше піддаватиметься персуазивному впливу й навіть маніпулюванню. Прислів'я, вжиті в

конкретній комунікативній ситуації, сприяють зміні поведінки, когнітивних та емоційних настанов реципієнта.

Послугуючись народною мудрістю, мовець, з одного боку, впливає на ментальну діяльність адресата, намагається змінити систему його цінностей, а з іншого – спонукає реципієнта до виконання певних дій, коректує або докорінно змінює його поведінку. У такому разі паремії забезпечують реалізацію чотирьох основних персуазивних тактик: 1) підсилення позитивних ознак запропонованої моделі поведінки, орієнтовану на аргументацію; 2) підсилення слабких ознак моделі поведінки адресата, спрямовану на встановлення розбіжностей між ціннісними настановами й реальністю; 3) применшення позитивних ознак моделі поведінки як засіб дискредитації, пониження статусу адресата; 4) применшення слабких ознак запропонованої моделі поведінки, застосованої адресантом задля отримання вигоди. Тактики підсилення однозначно є ефективнішим засобом впливу, адже адресат не зацікавлений у вказівці на свої слабкі позиції.

На наш погляд, використання паремій як засобів персуазивного впливу вможливорює вербальне наповнення висловлення, яке адресат не завжди готовий критично оцінити. Прислів'я належать до сильних аргументів, спрямованих здебільшого на виправдання висловленої думки й покликаних переконати реципієнта в правильності висловленої позиції. Вони коригують, змінюють, перетворюють його погляди, апелюючи до раціональної та емоційно-оцінної царин. Перспективи подальших досліджень убачаємо в описі персуазивного впливу українських паремій у проєкції на теорію мовленнєвих актів.

Список використаної літератури

1. Екшміт В. Р. Мовленнєва маніпуляція: персуазивність та сугестія. *Мовні і концептуальні картини світу* : зб. наук. праць. Київ, 2015. С. 275–281.
2. Загнітко А. П. Комунікативно-стратегічні типи мовленнєво-мисленнєвих маніпуляцій: час Ведмедика Волдо. *Затиски з українського мовознавства*. 2019. Вип. 26 (2). С. 203–216.
3. Каліщук Д. М. Концептуальні стилі англomовних політиків (на матеріалі політичного дискурсу Дж. Буша мол., Б. Обами). Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 192 с.
4. Кобченко Н. В. Семантико-прагматичний потенціал прецедентного висловлення в українському масмедійному дискурсі. *Slavia Orientalis*. 2022. Т. 71. № 3. С. 625–645.
5. Кутуза Н. В. Комунікативна сугестія в рекламному дискурсі: психолінгвістичний аспект. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 736 с.
6. Левко О. Прецедентні одиниці як засоби маніпуляції в українському релігійному медіадискурсі: психолінгвістичний вимір. *Психолінгвістика*. 2020. № 28. С. 99–127.
7. Селіванова О. О. Мовленнєвий вплив в комунікативній взаємодії. *Психолінгвістика*. 2012. Вип. 10. С. 223–229.
8. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке. Черкаси : Видавництво Чабаненко Ю. А., 2012. 488 с.
9. Словник української мови. В 11 т. / ред. кол. : І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 4. 700 с.; Т. 6. 832 с.
10. Blakar R. M. Language as a means of social power. *Pragmalinguistics: Theory and practice*. The Hague : UP, 1979. P. 130–144.
11. Bruno R. Konflikt und Konfliktlösen. Goch : BRATT, 2003. 215 s.
12. Claridge C. Hyperbole in English. A Corpus-Based Study of Exaggeration. Cambridge : Cambridge University Press – Clark, 2011. 316 p.
13. Dijk van T. A. Discourse and manipulation. *Discourse & Society*. 2006. Vol. 17 (3). P. 359–383.
14. Elsen H. Manipulation aus sprachlicher Sicht. *Wirkendes, Deutsche Sprache und Literatur in Forschung und Lehre*. 2008. Vol. 3. № 58. S. 447–466. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/16431888.pdf>.
15. Franke H. W. Der manipulierte Mensch. Grundlagen der Meinungsbildung. Wiesbaden, 1964. 254 p.
16. Knappe J. Modern Rhetoric in Culture, Arts, and Media. 13 Essays. Berlin ; New York, 2012. 368 p.
17. Lakoff R. T. Persuasive Discourse and Ordinary Conversation, with examples of advertising. *Analyzing Discourse: Text and Talk*. Georgetown University Press, 1982. P. 25–42.
18. Maslow A. Motivation and Personality. New York : Harper & Row Publishers, 1954. 411 p.
19. Pardo M. L. Linguistic Persuasion as an Essential Political Factor in Current Democracies: Critical Analysis of the Globalization Discourse in Argentina at the Turn and at the End of the Century. *Discourse & Society*. 2001. Vol. 12 (1). P. 91–118.
20. Rank H. Teaching about public persuasion. *Teaching and Doublespeak*. Urbana, 1976. P. 3–19.
21. Richardson J. E. «Now is the time to put an end to all this»: Argumentative Discourse Theory and ‘Letters to the Editor’. *Discourse & Society*. 2001. Vol. 12 (2). P. 143–168.
22. Rigotti E. Towards a typology of manipulative processes. *Saussure L., Schulz P. Manipulation and Ideologies in the Twentieth Century*. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2005. P. 61–83.

References

1. Ekshmidt, V. R. (2015). Movlennyyeva manipulyatsiya: persuazyvnist ta suhestiya [Speech manipulation: persuasiveness and suggestion]. In : *Movni i kontseptualni kartyny svitu [Linguistic and conceptual pictures of the world]*, 275–281 (in Ukr.).
2. Zahnitko, A. P. (2019). Komunikatyvno-stratehichni typy movlennyyevo-myslennyyevykh manipulyatsiy: chas Vedmedyka Voldo [Communicative and strategic types of speech and thought manipulation: the time of Waldo the Bear]. In : *Zapysky z ukrayinskoho movoznavstva [Notes on Ukrainian Linguistics]*, 26 (2), 203–216 (in Ukr.).
3. Kalishchuk, D. M. (2018). Kontseptualni styli anhlovnykh politykiv (na materialy politychnoho dyskursu Dzh. Busha mol., B. Obamy) [Conceptual styles of English-speaking politicians (on the material of the political discourse of J. Bush Jr., B. Obama)]. Luts'k : Vezha-Druk, 192 (in Ukr.).
4. Kobchenko, N. V. (2022). Semantyko-prahmatychnyyy potentsial pretsedentnoho vyslovlennya v ukrayins'komu masmediynomu dyskursi [The Semantic and Pragmatic Potential of the Precedent Phenomenon in Ukrainian Media Discourse]. In : *Slavia Orientalis*, 71, 3, 625–645 (in Ukr.).
5. Kutuza, N. V. (2018). Komunikatyvna suhestiya v reklamnomu dyskursi: psykholingvistychnyy aspekt [Communicative suggestion in advertising discourse: psycholinguistic aspect]. Kyiv : Vydavnychyy dim Dmytra Buraho, 736 (in Ukr.).
6. Levko, O. (2020). Pretsedentni odyntsi yak zasoby manipulyatsiyi v ukrayinskomu relihiynomu mediadyskursi: psykholingvistychnyy vymir [Precedent Units in Ukrainian Religious Media in the Light of Communicative Discrediting Strategy]. In : *Psykhlingvistyka [Psycholinguistics]*, 28, 99–127 (in Ukr.).
7. Selivanova, O. O. (2012). Movlennyyevyy vplyv v komunikativniy vzayemodiyi [Speech influence in communicative interaction]. In : *Psykhlingvistyka [Psycholinguistics]*, 10, 223–229 (in Ukr.).
8. Selivanova, O. O. (2012). Svit svidomosti v movi. Myr soznannya v yazyke [The world of consciousness in language. The world of consciousness in language]. Cherkasy : Vydavnytstvo Chabanenko Yu. A., 488 (in Ukr.).
9. Bilodid, I. K. (Ed.) ta in. (1970–1980). Slovyk ukrayinskoï movy [Dictionary of the Ukrainian Language]. V 11 t. T. 4, 6. Kyiv : Naukova dumka (in Ukr.).
10. Blakar, R. M. (1979). Language as a means of social power. In : *Pragmalinguistics: Theory and practice*. The Hague : UP, 130–144 (in Eng.).
11. Bruno, R. (2003). Konflikt und Konfliktlösen. Goch : BRATT, 215 (in Ger.).
12. Claridge, C. (2011). Hyperbole in English. A Corpus-Based Study of Exaggeration. Cambridge : Cambridge University Press – Clark, 316 (in Eng.).
13. Dijk van, T. A. (2006). Discourse and manipulation. In : *Discourse & Society*, 17 (3), 359–383 (in Eng.).
14. Elsen, H. (2008). Manipulation aus sprachlicher Sicht. In : *Wirkendes, Deutsche Sprache und Literatur in Forschung und Lehre*, 3, 58, 447–466. Available at : <https://core.ac.uk/download/pdf/16431888.pdf> (in Ger.).
15. Franke, H. W. (1964). Der manipulierte Mensch. Grundlagen der Meinungsbildung. Wiesbaden, 254 (in Ger.).
16. Knappe, J. (2012). Modern Rhetoric in Culture, Arts, and Media. 13 Essays. Berlin ; New York, 368 (in Eng.).
17. Lakoff, R. T. (1982). Persuasive Discourse and Ordinary Conversation, with examples of advertising. In : *Analyzing Discourse: Text and Talk*. Georgetown University Press, 25–42 (in Eng.).
18. Maslow, A. (1954). Motivation and Personality. New York : Harper & Row Publishers, 411 (in Eng.).
19. Pardo, M. L. (2001). Linguistic Persuasion as an Essential Political Factor in Current Democracies: Critical Analysis of the Globalization Discourse in Argentina at the Turn and at the End of the Century. In : *Discourse & Society*, 12 (1), 91–118 (in Eng.).
20. Rank, H. (1976). Teaching about public persuasion. In : *Teaching and Doublespeak*. Urbana, 3–19 (in Eng.).
21. Richardson, J. E. (2001). «Now is the time to put an end to all this»: Argumentative Discourse Theory and 'Letters to the Editor'. In : *Discourse & Society*, 12 (2), 143–168 (in Eng.).
22. Rigotti, E. (2005). Towards a typology of manipulative processes. In : *Saussure L., Schulz P. Manipulation and Ideologies in the Twentieth Century*. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 61–83 (in Eng.).

UKRAINIAN PROVERBS AS TOOL OF PERSUASIVE INFLUENCE

**Valentyna Kalko, Doctor of Philological Sciences, Professor of the
Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
(Cherkasy, Ukraine)**

e-mail: mkalko@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9394-1664>

Identifier Scopus-Author: 57219247796

**Mykola Kalko, Doctor of Philological Sciences, Professor of the
Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,
(Cherkasy, Ukraine)**

e-mail: mkalko@gmail.com

Abstract. Introduction. Persuasion contains a basic persuasive formula that consists of such components as enhancing knowledge, building confidence, stimulating desire, emphasizing need, and seeking an answer. However, researchers began to actively show scientific interest in this category only in the middle of the twentieth century, against the background of intensive development of psychology and theories related to border disciplines, for example, psycholinguistics and cognitive linguistics.

The purpose of the article is a comprehensive analysis of Ukrainian paremys as means of persuasion, a description of the main persuasive tactics in which proverbs ensure the implementation of speech influence on the interlocutor.

Main results of the study. Proverbs form the gist of what cultures consider of real concern to them, presenting cultural undesirables and desirables, all of which betray the cultural phenomena, each of which is related to the cultural models by which a society lives. Therefore, when used in speech, they carry out a communicative effect under certain conditions. Therefore, when used in speech, they carry out a communicative effect under certain conditions. Persuasion aims to bring out a shared semantic territory in the audience, a common, often hidden or unconscious, worldview. Substantially, persuasion is a cognitive process triggered or implemented by messages capable to influencing the attitudes of persons and their representation of the world. Thus, language of persuasion involves linguistic and pragmatic tools effective in influencing the collective imaginary and the feelings and beliefs of the people.

Originality. Proverbs as a means of persuasive discourse suggest the use of various communication strategies and tools in order to convince others, namely: logical arguments, use of facts and evidence, emotional appeal, use of authoritative sources, non-verbal semiotic resources, social influence and other rhetorical techniques and tactics. To implement the persuasive strategy, the indignant speaker uses the tactics of strengthening (his/her own arguments or interlocutor's weak points) and the tactics of diminishing (interlocutor's arguments or his/her own weak points).

Conclusions and specific suggestions of the author. Proverbs as argumentative and rhetorical devices contribute to achieving persuasive effects by evoking a common cognitive ground as the basic dimension of legitimization and identity. That persuasia and manipulation, when considered in "pure form" is the polar form of speech influence, different in means of achieving the goal: if persuasia is an open speech influence, suggesting a deliberate choice by the recipient, speech influence with the sign "+", then the manipulation is speech influence, often using hidden mechanisms with the aim of achieving a result, do not necessarily coincident with the interests of the recipient, speech influence with the sign "-".

Key words: proverb, speech influence, discourse, persuasion, manipulation, argumentative procedures, persuasive tactics.

Надійшла до редакції: 07.08.2024

Прийнято до друку: 02.10.2024

ЗАКАРПАТСЬКІ УГОРЦІ ТА ЇХНІ МОВНІ ПРИГОДИ В УГОРЩИНІ

*С. С. Черничко, доктор з гуманітарних наук
(філологія), професор кафедри філології*

*Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II,
професор Університету Паннонія (Веспрем, Угорщина)
(Берегове, Україна)*

e-mail: foiskola@kmf.uz.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4512-988X>

Ідентифікатор Scopus-Author: 26653335000

24 лютого 2022 року Російська Федерація, порушуючи міжнародне право, розпочала повномасштабну війну проти України. Через війну мільйони українських громадян були змушені втекти за кордон. У перші дні кілька тисяч членів угорської національної меншини, яка проживає в Закарпатській області, також виїхали за кордон, переважно до Угорщини. Ці громадяни України є угорцями за національністю та вважають рідною мовою угорську. Однак, коли ці люди прибули до Угорщини, вони раптово опинилися в одномовному середовищі, тоді як вдома вони звикли до багатомовності. У їхньому повсякденному житті було звичним вирішувати справи в офіційних установах державною (українською) мовою, отримувати рахунки за електроенергію українською мовою, жити двома мовами – угорською та українською. Після прибуття до Угорщини адаптацію ускладнило й змінене мовне середовище. Навесні 2022 року 120 закарпатських угорців, які прибули до Угорщини після початку повномасштабного вторгнення, заповнили онлайн-анкету, у якій визначили, із якими мовними труднощами вони зіткнулися після переїзду з України до Угорщини. Анкетування було доповнене інтерв'ю: улітку 2022 року записано 18 інтерв'ю, головною темою яких також була мовна адаптація угорців Закарпаття в Угорщині.

Дослідження засвідчило, що закарпатські угорці, які опинилися в новому діалектному середовищі, схожому на їхнє рідне, зіткнулися з меншими мовними труднощами, порівняно з тими, хто оселився в більш віддалених регіонах Угорщини. Угорці, які приїхали до Угорщини, у своїй мовній практиці намагалися пристосуватися до мовних норм середовища, у якому вони перебували. Водночас мовні особливості, привезені з дому, пов'язують їх із батьківщиною і є частиною їхньої регіональної ідентичності. Отже, угорська мова, з одного боку, об'єднує угорців, які живуть у будь-якому куточку світу, а з іншого боку, завдяки своїй різноманітності, дає змогу виражати унікальну ідентичність.

Ключові слова: закарпатські угорці, мова, ідентичність, мовні зміни, мовне розмаїття, лексичні запозичення.

Актуальність. Збройний конфлікт, який триває в Україні з 2014 року, 24 лютого 2022 року переріс у тотальну війну. Одним із наслідків повномасштабного вторгнення ворога в Україну, що порушує міжнародне право, стало те, що мільйони українських громадян вирішили покинути країну. Через небезпеку та загрозу, пов'язану з бойовими діями, стрес, спричинений частими та гучними сиренами повітряної тривоги, мобілізацію чоловіків віком від 18 до 60 років та економічний спад значно зросла й кількість закарпатських угорців, які залишили батьківщину після початку війни. Більшість угорців за національністю, які є громадянами України, знайшли тимчасовий (або постійний) притулок у сусідній Угорщині [18, с. 30].

Тисячі закарпатських угорців, які приїхали до Угорщини з лютого 2022 року, не лише залишили свою батьківщину, але й повинні були інтегруватися в нове соціальне, політичне, економічне, культурне та мовне середовище, яке певною мірою відрізняється від звичного. Це нове мовне середовище, з одного боку, означає, що в Угорщині закарпатські угорці не змушені в певних ситуаціях послуговуватися іншою мовою, адже на батьківщині, на Закарпатті, в Україні, згідно із соціальними нормами та чинним законодавством, у багатьох ситуаціях їм слід або варто використовувати українську мову як державну [11; 16; 3, с. 65–71]. Навіть якщо

вони мешкали в угорськомовному середовищі, наприклад у селах, де угорці становили абсолютну більшість, для них практично повністю угорськомовне середовище є новим.

Нове мовне середовище також означає нові виклики для всіх біженців з України [46; 24]. Закарпатським угорцям, які прибули до Угорщини, у процесі інтеграції доводиться також стикатися з відмінностями між мовними варіантами середовища, що їх приймає, та власними мовними звичками, які вони привезли з дому [10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У лінгвістиці плюрицентричними називають ті мови, кодифіковані варіанти яких використовують у кількох країнах [9; 38]. Типовими прикладами є англійська, німецька, іспанська або португальська мови. Угорською мовою, окрім Угорщини, розмовляють ще в 7 країнах, де існують автохтонні (не іммігрантські) угорські громади, зокрема в Румунії, Словаччині, Сербії та Україні. У цих країнах кодифікований стандарт угорської мови (так звана літературна угорська мова) широко використовують: там функціонують угорські театри, видають газети та журнали угорською мовою, угорською ведуть мовлення теле- і радіокомпанії, новини угорською мовою можна читати на інтернет-порталах, а мережа освітніх закладів, які пропонують навчання угорською мовою, діє від дитячого садка до університету. Це означає, що угорська мова є однією з плюрицентричних мов [34; 35; 32; 37].

Дослідники мають у своєму розпорядженні багатий обсяг наукової літератури про угорські мовні варіанти, якими послуговуються за межами Угорщини, і про їхні особливості, зумовлені впливом державної мови; також опубліковано кілька праць, присвячених відмінностям у використанні угорської мови в Закарпатті та Угорщині [11; 16; 14; 15; 17; 22; 1; 3, с. 72–83; 4 та ін.]. Водночас, за винятком кількох спроб, майже не досліджено зміни мовлення тих, хто приїхав із-за кордону, в Угорщину: чи змінюється сприйняття «привезеної з дому» угорської мови та тієї, що нею спілкуються в новому місці проживання, чи відбувається прийняття місцевих мовних явищ або адаптація до них [6; 23; 2; 30; 31; 10].

Далі ми намагатимемося на основі даних емпіричного дослідження показати, як закарпатські угорці, які приїхали до Угорщини після 24 лютого 2022 року, сприймають мовну практику угорського середовища, що прийняло їх, які відмінності та подібності вони ідентифікують між власними мовними варіантами та мовним уживанням в Угорщині і які рефлексії це викликає серед біженців від війни.

Мета статті – на основі даних дослідження показати, як закарпатські угорці, які прибули до Угорщини після вторгнення ворога в Україну, сприймають мовне середовище країни, яка їх приймає, які відмінності та подібності вони визначають між своїми мовними варіантами та угорським мовним середовищем і як це відображено на мовній поведінці тих, хто втік від війни.

Результати дослідження та їх обговорення. У квітні-травні 2022 року ми надіслали електронною поштою онлайн-анкету майже 600 угорцям із Закарпаття, які приїхали до Угорщини після початку війни. Загалом анкету заповнили та надіслали 120 осіб (63 чоловіки та 57 жінок). Хоч вибірка не є репрезентативною і не представляє повністю ні закарпатську угорську громаду, ні тих, хто вимушено переселився до Угорщини із Закарпаття, вона все ж дає уявлення про мовну ситуацію закарпатських угорців, які прибули до Угорщини.

На рис. 1 добре видно, що респонденти охоплюють майже всю територію поселення угорців на Закарпатті (див. рис. 2).

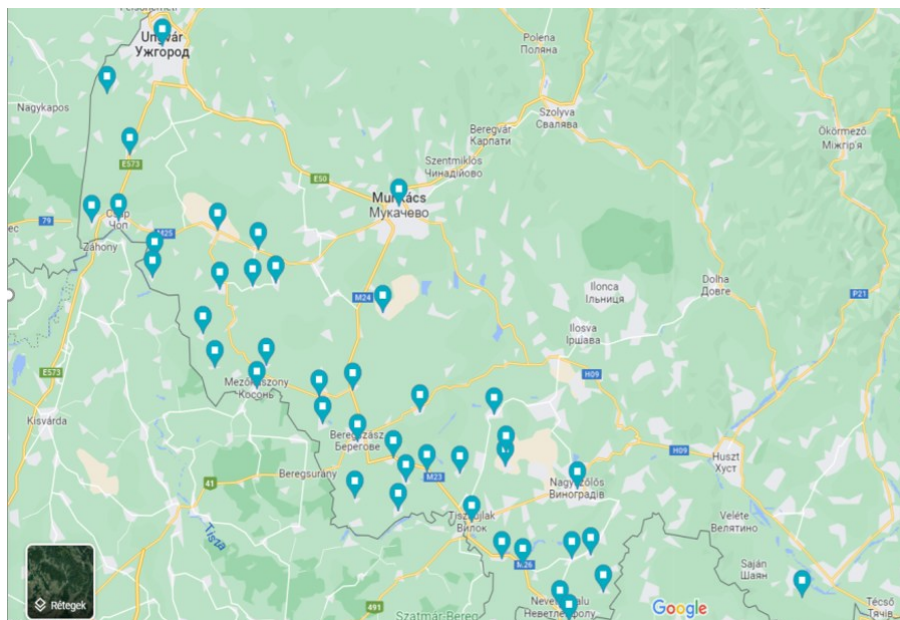

Рис. 1. Місце проживання респондентів в Україні (на Закарпатті)

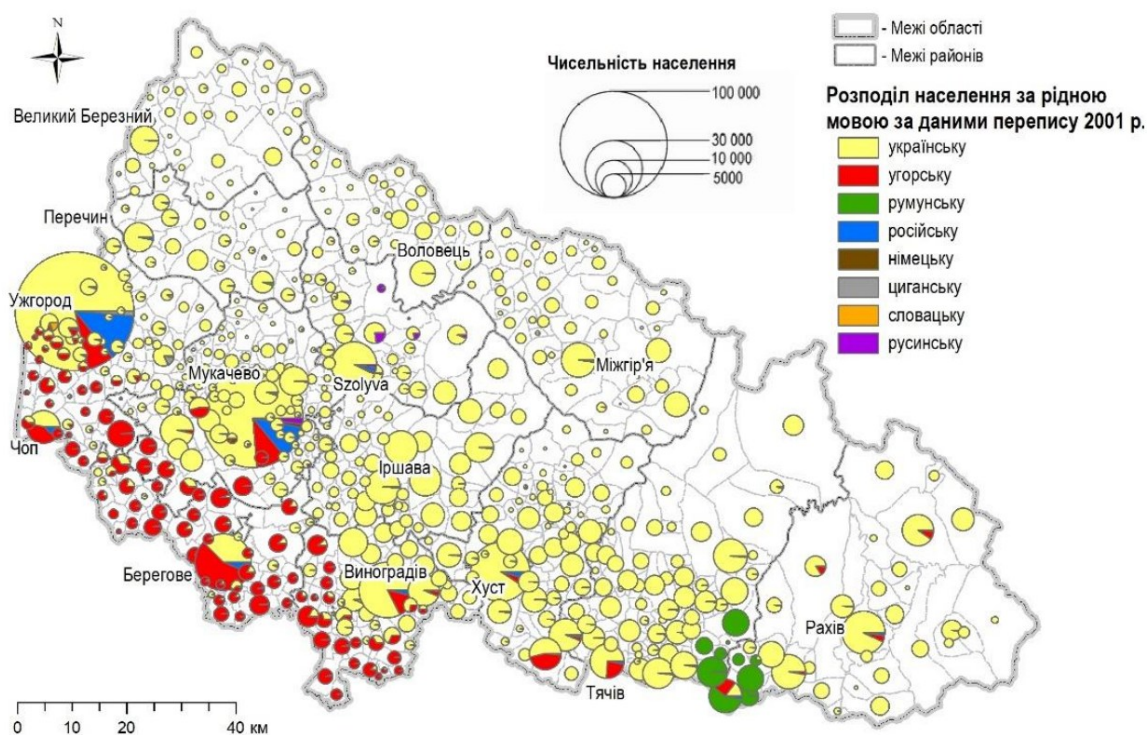

Рис. 2. Розподіл населення з угорською рідною мовою на території Закарпаття (за даними перепису населення 2001 р.)

Інформанти оселилися в різних частинах Угорщини. Більшість опитаних живе в родичів, друзів або знайомих, але значна кількість скористалася допомогою, яку надали Асоціація ректорів закладів вищої освіти Угорщини та Угорська академія наук для біженців з України, і була розміщена в гуртожитках, гостьових кімнатах певного угорського університету або в готелі Домус Колегіум Хунгарікум Угорської академії наук у Будапешті. Звісно, є і ті, хто зняв чи купив квартиру або будинок. Місце перебування інформантів в Угорщині під час дослідження показано на рис. 3.

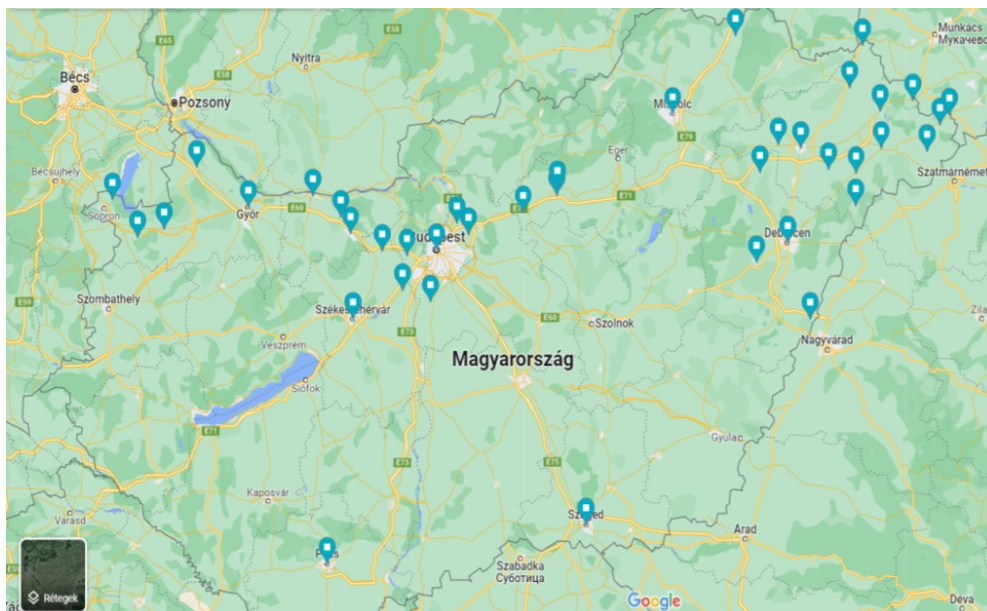

Рис. 3. Місце перебування інформантів в Угорщині

У липні 2022 року проведено онлайн-інтерв'ю на платформі Zoom з 18 респондентами (10 жінками та 8 чоловіками), які раніше заповнили онлайн-анкету, щоб дізнатися, як вони інтегрувалися в Угорщині, які мають плани на близьке та далеке майбутнє і як вони бачать своє становище. Інтерв'ю були записані, а всі інформанти раніше заповнили онлайн-анкету.

Результати онлайн-анкетування та інтерв'ю узагальнено за кількома критеріями.

1. Ставлення до угорських діалектів Закарпаття

Перцептивна діалектологія (англійською – Perceptual Dialectology) досліджує, як прості носії мови, тобто не лінгвісти, ідентифікують окремі діалекти та яке ставлення людей до різних мовних різновидів [42]. У 1996 році ми опитали в Угорщині та сусідніх країнах загалом 846 інформантів про те, де, на їхню думку, найкрасивіше розмовляють угорською мовою. 31 % респондентів вважає, що угорці, які живуть у Румунії, розмовляють угорською найкрасивіше [41, с. 253]. У дослідженні, зокрема, взяли участь 144 закарпатські угорці. Серед них лише 5 % погодилися з тим, що в Румунії говорять угорською найкрасивіше; 56 % вважали, що угорською найкрасивіше говорять саме в Закарпатті [13, с. 247–250]. За даними досліджень, закарпатські угорці в основному позитивно ставляться як до угорської мови, так і до її закарпатських варіантів [11, с. 106–108]. Порівняно з іншими угорськими спільнотами, які проживають за межами Угорщини, закарпатські угорці позитивно ставляться до місцевих варіантів своєї рідної мови [25, с. 83–84]. Відповіді на такі запитання, звісно, не є об'єктивними науковими оцінками, проте ставлення до мов і діалектів демонструє певне приховане судження про ту спільноту або групу, яка використовує цю мову / діалект [20].

В онлайн-анкеті 2022 року ми попросили наших інформантів висловити свою думку про те, де, на їхню думку, говорять угорською красивіше: на Закарпатті чи в Угорщині. Близько половини респондентів (44,2 %) однозначно вважають, що найкрасивіше угорською говорять на їхній батьківщині, тобто на Закарпатті; 33 особи (27,5 %) вважають, що між угорською мовою в Угорщині та закарпатським варіантом цієї мови не існує відмінностей у красі, а лише 28 осіб (23,3 %) думають, що в материнській країні угорською говорять красивіше, ніж на Закарпатті (див. рис. 4). Отже, хоч варіанти української мови, що вживані на Закарпатті, українці вважають найгіршими [36], ставлення угорців Закарпаття до своїх, закарпатських угорських діалектів позитивне.

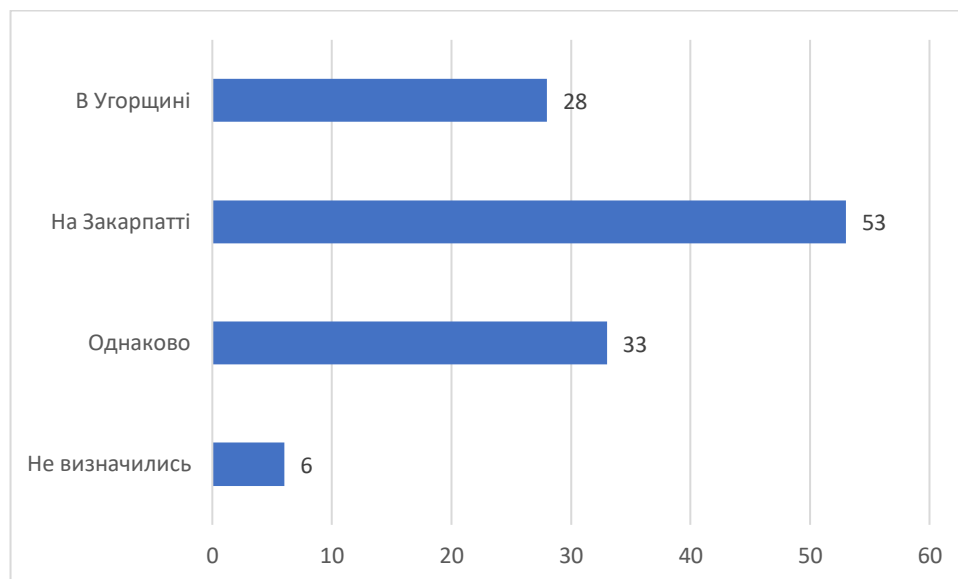

Рис. 4. Відповіді закарпатських угорців, які втекли до Угорщини після 24 лютого 2022 року, на запитання «Де говорять угорською красивіше?» (n=120)

Під час інтерв'ю ми також повернулися до запитання, де найкрасивіше говорять угорською. Більшість респондентів вважала, що справді гарною угорською мовою говорять не в Угорщині, а в периферійних регіонах угорської мовної території, а саме на Закарпатті.

Уривок 1 (мовою оригіналу):	Уривок 1 (в українському перекладі):
KUTATÓ: És miért gondoltod úgy, hogy Kárpátalján szebben beszélnek magyarul? ADATKÖZLŐ: Mert például mi is használunk olyan szavakat a magyar beszédünkben, mint mondjuk bulocska, dovidka meg pászpört, de ezek annyi angol meg amerikai szót használnak, hogy nem mindig értem, mit akarnak. Amikor beálltam dolgozni, az első héten csak néztem, mi lehet az a dress code meg teambuilding. Ezek azt hiszik, attól okosabbak vagy műveltebbek, ha ilyen szavakat használnak. Mi otthon igyekszünk tisztán magyarul beszélni. De itt nem, erre nem figyelnek oda.	ДОСЛІДНИК: І чому ти вважаєш, що на Закарпатті говорять угорською красивіше? ІНФОРМАНТ: Тому що, наприклад, ми також використовуємо такі слова в нашій угорській мові, як, скажімо, bulocska, dovidka і paszport [слов'янські запозичення: «булочка», «довідка», «паспорт»; літературні форми: zsemle, igazolás, személyi igazolvány], але вони використовують стільки англійських та американських слів, що я не завжди розумію, що вони хочуть сказати. Коли я почав працювати, у перший тиждень я лише дивився, що таке «dress code» і «teambuilding». Вони думають, що стануть розумнішими або освіченішими, якщо використовуватимуть такі слова. Ми вдома стараємося говорити чистою угорською мовою. Але тут ні, вони на це не звертають уваги.

2. Відмінності між угорською мовою в Угорщині та угорською мовою в Закарпатті

У попередніх дослідженнях ми запитували наших інформантів, чи вважають вони, що існують відмінності між тим, як говорять угорською в Угорщині та на Закарпатті. Дві третини (67 %) зі 144 закарпатських угорців, опитаних у 1996 році, зазначили, що не зовсім однаково говорять угорською в Угорщині та на Закарпатті. 36 % респондентів також повідомили, що під час спілкування з угорцями з Угорщини виникали ситуації, коли вони не все розуміли, що їм говорили, або їх не розуміли [13, с. 221–225].

Серед закарпатських угорців, які перебралися до Угорщини після вторгнення, на запитання «Чи є відмінності між угорською мовою в Угорщині та угорською мовою в

Закарпатті?» лише 11 респондентів (9,2 %) вважали, що відмінностей немає. Більшість – 109 опитаних, тобто 90,8 % – зауважили відмінності між мовними варіантами, які вони привезли з дому, і тими, що їх використовують в Угорщині.

Під час інтерв'ю кілька інформантів навели конкретні приклади. Зокрема, в уривку 2 з інтерв'ю згадано про характерне мовне явище: діалектну форму дієслова *kell* у майбутньому часі – *kell lesz* [7, с. 37; 45].

Уривок 2 (мовою оригіналу):	Уривок 2 (в українському перекладі):
KUTATÓ: <i>Meg tudod állapítani, ha beszélsz valakivel, hogy ő magyarországi vagy kárpátaljai?</i> ADATKÖZLŐ: <i>Persze, szinte biztos, hogy megismerem, ha kárpátaljaival találkozok. Hallom a beszédén.</i> KUTATÓ: <i>És mi alapján ismered meg, hogy ki kárpátaljai?</i> ADATKÖZLŐ: <i>Nem tudom pontosan megmondani. Talán a szóhasználat, az a legjobban mutatja, hogy ki jött onnan, ahonnan én.</i> KUTATÓ: <i>És milyen szavak alapján ismered meg őket?</i> ADATKÖZLŐ: <i>Hát, ha valaki azt mondja, „Kellesz nekem egy új cipő”, arról már tudom, hogy nem magyarországi. Azok azt mondják, hogy „Kelleni fog nekem egy új cipő”. Szóval így, ilyenek.</i>	ДОСЛІДНИК: <i>Чи можеш ти визначити, коли спілкуєшся з кимось, чи він з Угорщини, чи з Закарпаття?</i> ІНФОРМАНТ: <i>Звичайно, я майже впевнений, що впізнаю, якщо зустрічаю закарпатця. Я чую це в його мові.</i> ДОСЛІДНИК: <i>І за якими ознаками ти впізнаєш, хто закарпатець?</i> ІНФОРМАНТ: <i>Я не можу точно сказати. Можливо, за вживанням слів, це найбільше вказує на те, звідки людина.</i> ДОСЛІДНИК: <i>А які слова допомагають тобі їх впізнати?</i> ІНФОРМАНТ: <i>Ну, якщо хтось каже: Kell lesz neket egy új cipő [Мені потрібне буде нове взуття – вживає діалектну форму дієслова <i>kell lesz</i>], то я вже знаю, що це не з Угорщини. Вони кажуть: Kelleni fog neket egy új cipő [Мені потрібне буде нове взуття – вживає літературну форму дієслова <i>kelleni fog</i>]. Ось так, подібні речі.</i>

Інший інформант зазначив, що угорці в Угорщині значно частіше використовують форми звертання на «ти», тоді як закарпатці зазвичай звертаються на «ви» до незнайомих. Цікаво, що таке саме явище згадано й у дослідженнях серед угорців у Румунії [5, с. 113–114].

Уривок 3 (мовою оригіналу):	Уривок 3 (в українському перекладі):
KUTATÓ: <i>Meg tudod állapítani, ha beszélsz valakivel, hogy ő magyarországi vagy kárpátaljai?</i> ADATKÖZLŐ: <i>Nem mindig, de azért elég sokszor.</i> KUTATÓ: <i>És mi alapján? Miben különbözik a mi beszédünk a magyarországiakétól?</i> ADATKÖZLŐ: <i>Ezek itt mindenkit tegeznek. Bemegyek egy boltba, és máris letegeznek. Akkor is, ha sose láttak előtte, és nem ismernek. Még akkor is, ha fiatalabb nálam, akkor is letegez. Én meg nem ezt szoktam meg otthol. Én akkor is magázódok valakivel, akit nem ismerek, ha az fiatalabb tőlem.</i>	ДОСЛІДНИК: <i>Чи можеш ти визначити, коли спілкуєшся з кимось, чи він з Угорщини, чи з Закарпаття?</i> ІНФОРМАНТ: <i>Не завжди, але досить часто.</i> ДОСЛІДНИК: <i>А за якими ознаками? Чим відрізняється наша мова від мовлення угорців з Угорщини?</i> ІНФОРМАНТ: <i>Тут усі звертаються на «ти» до всіх. Я заходжу в магазин, і мене вже відразу ставлять на «ти». Навіть якщо вони ніколи раніше не бачили мене й не знають мене. Навіть якщо людина молодша за мене, вона все одно звертається на «ти». А я до цього не звикла в себе вдома. Я навіть тоді звертаюся на «ви» до когось, кого не знаю, навіть якщо він молодший за мене.</i>

3. Комунікативні невдачі та стигматизація

Мовні відмінності в окремих випадках можуть призвести навіть до відсутності взаєморозуміння. Тому ми також запитали наших інформантів, чи траплялися їм випадки під час перебування в Угорщині, коли вони не розуміли якесь слово чи вислів. На це запитання лише 39 інформантів (32,5 %) відповіли ствердно, 52 особи (43,3 %) таких випадків не мали; 29 опитуваних (24,2 %) не відповіли на запитання. Серед тих, хто не зрозумів або неправильно зрозумів щось, 18 осіб змогли навести конкретні приклади того, що їм було незрозуміло.

Значно більше людей відзначили, що деякі слова та вислови, які вони використовували, не були зрозумілі їхнім співрозмовникам. Серед тих, хто заповнював онлайн-анкету, 68 осіб (56,7 %) стикалися з такими ситуаціями, і 46 із них також навели конкретні приклади. Водночас 52 інформанти (43,3 %) не мали випадків, коли їх не розуміли в Угорщині.

Мовні особливості місцевого вжитку іноді можуть стати стигмою. Стосовно зовнішніх груп, то ознаки, що увиразнюють ідентичність, можуть перетворитися на ярлик у межах ширшої «своєї» групи [12, с. 106]. Тому ми, звичайно, також запитали наших інформантів: «Чи робили зауваження щодо вашої мовної практики знайомі чи незнайомі?» 61 респондент (50,8 %) вважає, що таких випадків не траплялося, 11 респондентів (9,2 %) не пам'ятають про таке. 48 осіб (40 %) відповіли, що вже потрапляли в ситуації, коли їхні угорські співрозмовники оцінювали використовуваний ними мовний варіант. Більшість з останньої групи також навела приклади.

Під час відтворення ситуацій 5 інформантів повідомили, що отримали позитивні відгуки про свою мовну практику. 12 респондентів згадали про нейтральні коментарі. Проте 27 опитуваних зіткнулися з чітко негативними, а іноді й стигматизувальними зауваженнями після того, як приїхали до Угорщини. Наприклад, у когось використання діалектної мови викликало стигматизувальну реакцію «*Paraszt!*» [Селянин!] від співрозмовника. Багато з них стикалися з тим, що на певне слово, яке вони вживали, співрозмовники реагували зауваженням «*Такого слова немає!*» Це судження, до речі, було викликане не лише використанням слов'янських запозичень (наприклад, *bulocska* «булочка»; стандартне слово: «*zsemle*»), але й діалектними словами «*otthol*», «*jösszök*» чи «*kell lesz*» (стандарт: «*otthon*» [вдома], «*jöttök*» [ви приходите], «*kelleni fog*» [потрібно буде]). Хоч закарпатські інформанти зазвичай не сприймали це серйозно, під час інтерв'ю багато з них повідомили, що їхнє мовлення викликало реакції на зразок «*На те, що ти із Закарпаття, ти досить добре говориш угорською*», «*Чутно, що ти не народився в Угорщині*» або «*Ти говориш угорською з акцентом*».

Під час інтерв'ю один з інформантів зазначив, що після того, як його колеги кілька разів вказали на те, що він говорить угорською по-іншому, ніж вони, він намагається свідомо звертати увагу на те, щоб не вживати мовні елементи, які можуть викликати негативні зауваження від оточення.

Уривок 4 (мовою оригіналу):	Уривок 4 (в українському перекладі):
KUTATÓ: <i>Tehát észrevették a beszéded alapján, hogy nem vagy magyarországi?</i> ADATKÖZLŐ: <i>Igen. De most már odafigyelek arra, hogy beszélek. És ha nem akarom, akkor nem veszik észre.</i> KUTATÓ: <i>Vagyis odafigyelsz arra, hogy beszélsz?</i> ADATKÖZLŐ: <i>Igen, persze.</i> KUTATÓ: <i>És miért? Miért igyekszel?</i> ADATKÖZLŐ: <i>Nem tudom, Kicsit olyan, mint amikor bújócskázol. Próbálsz elrejtőzni. Vagy beolvadni. Nem akarsz másnak látszani, mint a többiek.</i>	ДОСЛІДНИК: <i>То вони помітили за твоєю мовою, що ти не з Угорщини?</i> ІНФОРМАНТ: <i>Так. Але тепер я вже звертаю увагу на те, як говорю. І якщо я не хочу, то вони цього не помічають.</i> ДОСЛІДНИК: <i>Тобто ти стежиш за своїм мовленням?</i> ІНФОРМАНТ: <i>Так, звичайно.</i> ДОСЛІДНИК: <i>І чому? Чому намагаєшся?</i> ІНФОРМАНТ: <i>Не знаю. Це трохи схоже на гру в хованки. Ти намагаєшся сховатися. Або вписатися. Не хочеш виглядати інакше, ніж інші.</i> ДОСЛІДНИК: <i>Так легше адаптуватися?</i>

KUTATÓ: Így könnyebb beilleszkedni? ADATKÖZLŐ: Nem tudom. Mert ez olyan általános emberi tulajdonság, hogy ha valami másságot fedeznek fel, akkor azt kivetik maguk közül. Hát szerintem ez van. Én meg most jöttem ide, pár hónapja, új vagyok a faluban is, a munkahelyemen is, és próbálok beolvadni. És ebbe beletartozik az is, hogy úgy beszélek, mint ők. KUTATÓ: És mit, milyen szavak vagy minek a használatát próbálsz elkerülni? ADATKÖZLŐ: Főleg az olyan tájnyelvi szavakat, mint mondjuk a murok, a tengeri, az ablaktőc ilyenek. Ezeket kinevetik, és akkor az nekem olyan, mintha rajtam röhögnének, vagy mintha kizárnának maguk közül, mint aki nem is magyar. Ezért inkább odafigyelek, és azt mondom, hogy sárgarépa, kukorica meg ablakpárkány, és akkor talán észre se veszik, hogy nem vagyok idevalósi.	ИНФОРМАНТ: Не знаю. Бо це така загальна людська риса: коли виявляють щось інше, то це відкидається. Думаю, так воно і є. Я ж нещодавно приїхав сюди, кілька місяців тому, новий у селі, на роботі, і намагаюся вписатися. І це включає в себе те, що я говорю так, як вони. ДОСЛІДНИК: І які слова або що ти намагаєшся уникати? ИНФОРМАНТ: Переважно такі діалектні слова, як «murok», «tengeri», «ablaktőc» [діалектна форма слів «морква», «кукурудза», «підвіконня»] і подібні. Їх висміюють, і тоді мені здається, що з мене сміються, або ніби відкидають як неугорця. Тому я краще звертаю увагу й кажу «sárgarépa», «kukorica», «ablakpárkány» [літературна форма слів «морква», «кукурудза» і «підвіконня»], і тоді, можливо, вони й не помічають, що я не місцевий.
---	--

Ця стратегія добре відома серед двомовних мовців. У своїй класичній монографії Сюзан Гал продемонструвала, що представники угорської меншини, які живуть в Австрії, намагалися спілкуватися зі співрозмовниками з-за меж спільноти, використовуючи не зневажуваний місцевий діалект, а стандартну угорську мову [19, с. 88–93].

4. Проблеми вживання офіційної лексики

Угорці в Україні проживають у багатомовному середовищі й у багатьох ситуаціях використовують не лише рідну мову, але й державну мову – українську [11]. Використання української мови є особливо прийнятним у ситуаціях, контрольованих державою: у державних та місцевих органах влади, під час офіційного діловодства тощо [3, с. 65–71]. Офіційний письмовий документообіг, своєю чергою, практично виключно провадять державною мовою на території Закарпатської області України. Не випадково, що угорцям, які приїжджають до Угорщини, незвичною є ситуація, коли їм доводиться вирішувати офіційні питання або підписувати договори угорською мовою, і це створює певні труднощі. Ускладнює ведення справ угорською і те, що в офіційних документах угорців Закарпаття їхні імена і прізвища зазначені українською мовою, кирилицею, а в закордонному паспорті вказано транслітеровану, латинізовану версію слов'янських назв. Тим часом кожен закарпатський угорець має своє традиційне угорське ім'я, до якого, наприклад, не входить батьківське ім'я [2; 37]. Ці проблеми також були висловлені респондентами (уривок 5).

Уривок 5 (мовою оригіналу):	Уривок 5 (в українському перекладі):
KUTATÓ: Azt mondta, voltak nehézségei a magyar nyelvvel, mióta Magyarországon tartózkodik. ADATKÖZLŐ: Otthon állami cégnél dolgoztam, és minden hivatalos iratot ukránul kaptunk és írtunk. Sok szerződés meg mindenféle okmány volt a kezemben, de ezek mind ukrán nyelven voltak. Ha elmentem egy hivatalba, és kellett írni egy	ДОСЛІДНИК: Ви сказали, що мали труднощі з угорською мовою, відколи перебуваєте в Угорщині. ИНФОРМАНТ: Вдома я працювала в державній компанії, і всі офіційні документи ми отримували та писали українською. Я тримала в руках багато договорів та різних документів, але всі вони були українською мовою. Коли я йшла в органи влади і мені треба було написати

<i>kérvényt, azt is ukránul adtam be. Ameddig nem jöttünk át Magyarországra, eszembe se jutott, hogy magyarul vajon ki tudok-e tölteni egy adatlapot. Szégyellem magam, de kiderült, hogy nem. Vagy közelebb áll az igazsághoz, ha azt mondom: ki tudom, de nehezen. Nehezebben, mint ukránul.</i> KUTATÓ: Ezt hogy érti? El tudná mondani, mi történt pontosan? ADATKÖZLŐ: Kinéztük a házat, amit ki akartunk bérelni. Bementünk a tulajdonossal és a férjemmel együtt egy ügyvédhez, aki élénk tette a bérleti szerződést. Azzal kezdődött, hogy ki kellett tölteni a személyes adataimat. Na, kiderült, hogy ilyet se nagyon csináltam még magyarul. Milyen nevet írjak be? Ahogy az útlevelemben vagyok, Szabov Jelizaveta Ivanyivna [a nevet megváltoztattuk – a kutató], vagy azt, hogy magyarul van a nevem? Mert magyarul én bizony Szabó Erzsébet vagyok. Vagy azt írjam be, hogy Sabov Yelizaveta, amit az ukrán útlevelembe írtak? Ha magyarul írom, akkor hozzá kell-e tenni a nevemhez az apai nevemet? És csak eztán jött a neheze! Elolvastuk a férjemmel a szerződést, de a felét se értettük. Én azt a szót, hogy kaució meg kötbér, életemben nem hallottam, nem értettem, mit jelent az, hogy illetékmentes, pedig magyar az anyanyelvem.	заяву, я теж подавала її українською. Допоки ми не переїхали в Угорщину, я навіть не задумувалася, чи зможу я заповнити анкету угорською мовою. Мені соромно, але виявилось, що не можу. Або точніше, можливо, я можу, але з труднощами. Важче, ніж українською. ДОСЛІДНИК: Що ви маєте на увазі? Можете розповісти, що саме сталося? ІНФОРМАНТ: Ми вибрали будинок, який хотіли орендувати. Ми з чоловіком пішли до адвоката, який перед нами поклав договір оренди. Все почалося з того, що треба було заповнити мої особисті дані. Так ось, виявилось, що я навіть не дуже часто робила це угорською. Яке прізвище написати? Як у моєму паспорті, Сабов Єлизавета Іванівна [прізвище, ім'я змінено – дослідник], чи моє ім'я угорською? Бо угорською я, справді, Сабо Ержебет. Або написати Sabov Yelizaveta, як написано в моєму українському закордонному паспорті? Якщо я пишу угорською, то чи треба додавати до свого імені по батькові? І тільки після цього почалося найскладніше! Ми з чоловіком прочитали договір, але не зрозуміли й половини. Я ніколи в житті не чула таких слів, як kaució [«застава»] чи kötbér [«конвенціональний штраф»], що означає, що illetékmentes [«вільний від збору»], хоч угорська – моя рідна мова.
---	--

5. Використання слов'янських запозичень

Як уже неодноразово підтверджували попередні дослідження, найпомітнішою особливістю мовлення закордонних угорців, помітною навіть для непрофесійних мовців, є використання лексичних запозичень із мов більшості [11, с. 118–122; 22]. Саме тому ми також запитали наших респондентів, чи використовують вони вдома, а також під час перебування в Угорщині запозичені слова з української та/або російської мов. За результатами відповідей спостережено значну (статистично значущу: χ^2 -квадрат = 10,692; $p = 0,0001$) різницю в мовленні респондентів залежно від комунікативного контексту. 96 осіб (80 %) заявили, що вдома, на Закарпатті, регулярно використовують українські та/або російські запозичення; 15 (12,5 %) вважають, що, можливо, вони також використовують такі слова, і лише 8 осіб (6,7 %) стверджують, що не застосовують. Кількість закарпатських угорців, які послуговуються слов'янськими запозиченнями під час спілкування в Угорщині, зменшується до 61 особи (50,8 %), тоді як кількість тих, хто, можливо, використовує запозичення, зростає до 23 осіб (19,2 %); кількість тих, хто однозначно стверджує, що не використовує такі елементи, становить 35 осіб (29,2 %).

Таблиця 1

Кількість та відсоток користувачів слов'янських запозичень на Закарпатті та в Угорщині

	Вдома, на Закарпатті		В Угорщині	
	осіб	%	осіб	%
Використовую	96	80,0	61	50,8

Мабуť, використовую	15	12,5	23	19,2
Ні	8	6,7	35	29,2
Немає відповіді	1	0,8	1	0,8
Усього	120	100	120	100

68 респондентів (56,7 % опитаних) зазначили, що в Угорщині вони спеціально звертають увагу на те, щоб не використовувати такі слова й вислови, тобто свідомо уникають використання слов'янських лексичних запозичень. Серед відповідей типовим є наступний уривок інтерв'ю, у якому респондент чітко розділяє мовні ситуації: респондент уникає використання слов'янських запозичень у спілкуванні з угорцями з Угорщини (особливо в офіційних ситуаціях та з незнайомими людьми), проте в бесіді із закарпатськими знайомими вважає природним використовувати ці мовні елементи.

Уривок 6 (мовою оригіналу):	Уривок 6 (в українському перекладі):
KUTATÓ: <i>És mit szólnak a magyarországi ismerőseid, amikor ukrán vagy orosz szavakat használsz a magyar beszédedben?</i> ADATKÖZLŐ: <i>Azért hivatalba, idegen emberek előtt szép magyar nyelvet használlok. Ismerősök előtt meg po-zákárpátszki.</i> KUTATÓ: <i>Po-zákárpátszki, vagyis úgy, ahogy otthon beszélünk?</i> ADATKÖZLŐ: <i>Igen, úgy. Mint otthon, Kárpátalján.</i>	ДОСЛІДНИК: <i>А що кажуть твої угорські знайомі, коли ти використовуєш українські чи російські слова в твоїй угорській мові?</i> РЕСПОНДЕНТ: <i>Ну, я на офіційних заходах, перед незнайомими людьми, використовую гарну угорську мову. А перед знайомими говорю по-закарпатськи.</i> ДОСЛІДНИК: <i>По-закарпатськи, тобто так, як ми говоримо вдома?</i> РЕСПОНДЕНТ: <i>Так, саме так. Як вдома, на Закарпатті.</i>

6. Мова та ідентичність

Тісний зв'язок між мовою та ідентичністю є очевидним. Для угорців, які приїхали із Закарпаття до Угорщини, діалект, привезений із дому, може бути як засобом, так і символом регіональної ідентичності та зв'язку з батьківщиною. На це вказує уривок 7.

Уривок 7 (мовою оригіналу):	Уривок 7 (в українському перекладі):
ADATKÖZLŐ: <i>Amikor reggel bement a rádió, hogy kitört a háború, két óra alatt összepakoltunk. A férjem már amúgy is Magyarországon dolgozott, mentünk utána. Győrből találtunk lakást és munkát is az egész családnak, a gyerekeket rögtön felvették az iskolába. Nagyon sokat segítettek az itteniek. Azt hiszem, befogadtak minket. Én az iskolában, ahol tanítani kezdtem, természetesen az irodalmi nyelvet használom. A gyerekek is igyekeznek úgy beszélni, ahogy az iskolában elvárják. De amikor hazaérünk, előjönnek az otthoni szavak. Mákos haluskát eszünk, nem mákos tésztát. Murkot teszek a levesbe, nem sárgarépát. Azt mondom, hogy bánka, tumbocska... Ezek a szavak a sajátjaim,</i>	РЕСПОНДЕНТ: <i>Коли вранці по радіо оголосили, що почалася війна, ми за дві години зібралися. Мій чоловік і так уже працював в Угорщині, тому ми поїхали за ним. У Дьйорі ми знайшли житло й роботу для всієї родини, а дітей одразу прийняли до школи. Місцеві люди дуже багато допомогли нам. Здається, нас тут прийняли. Я в школі, де почала викладати, природно, використовую літературну мову. Діти теж стараються говорити так, як цього вимагають у школі. Але, коли ми повертаємося додому, з'являються рідні слова. Ми їмо mákos haluska [макові галушки], а не <i>mákos tészta</i> [макарони з маком]. У суп кладу murok [діалектна форма слова <i>sárgarépa</i> «морква»], а не <i>sárgarépa</i> [літературна форма слова «морква»]. Кажу «bánka», «tumbocska»... [слов'янські</i>

<i>otthoniak számomra. Mivel messze, nagyon messze vagyunk Kárpátaljától, ezekkel a szavakkal, az otthoni nyelvvel éljük meg a honvágunkat. Meg hát amíg használjuk ezeket a szavakat, addig még kárpátaljai magyarok vagyunk. Különlegesek. Nem csak egyszerű magyarok, mint itt mindenki körülöttünk. A magyar nyelv összeköt minden magyart a világon. De mit tudunk úgy is beszélni magyarul, hogy megőrizzük a gyökereinket. A nyelvhasználatunkkal mi ki tudjuk fejezni azt, hogy mi Kárpátaljáról jöttünk, és kicsit oda is tartozunk.</i>	запозичення: літературна форма: <i>befőttes üveg</i> «банка», літературна форма: <i>éjjelisze krény</i> «тумбочка»]. Ці слова для мене свої, домашні. Оскільки ми далеко, дуже далеко від Закарпаття, саме цими словами, цією рідною мовою, ми відчуваємо ностальгію за домівкою. І поки ми використовуємо ці слова, ми залишаємося закарпатськими угорцями. Особливими. Не просто угорцями, як усі тут навколо. Угорська мова об'єднує всіх угорців у світі. Але ми вміємо говорити угорською так, щоб зберегти свої корені. Мовленням ми можемо виразити те, що ми приїхали із Закарпаття й трохи належимо до нього.
--	---

7. Роль діалектного фону

Зі 120 респондентів 46 осіб перебували в межах північно-східного діалектного регіону під час заповнення онлайн-анкети, тоді як інші (74 респонденти) переїхали до територій інших діалектних регіонів Угорщини. Оскільки угорські діалекти Закарпаття належать до північно-східного діалектного регіону [27, с. 365; 28, с. 292], який є продовженням сусідніх територіальних мовних варіантів Угорщини [7, с. 16; 3, с. 90; 22, с. 47–51; 26], ми дослідили, чи більше людей знайшли відмінності між закарпатськими та угорськими мовними варіантами серед тих, хто перебував на території інших діалектних регіонів під час збирання даних.

Як видно з таблиці 2, серед респондентів, які потрапили в мовне (діалектне) середовище, що більше нагадує закарпатські діалекти, значно менше вважали, що існують відмінності між мовленням угорців Закарпаття та Угорщини; тоді як серед тих, хто перебував поза північно-східним діалектним регіоном, статистично значно більше вважали, що такі відмінності існують (χ^2 -квадрат = 3,280; $p = 0,0351$).

Таблиця 2

Оцінка відмінностей у використанні угорської мови між угорцями в Угорщині та закарпатськими угорцями за місцем перебування респондентів в Угорщині (n=120)

Чи вважаєте ви, що угорці в Угорщині говорять інакше, ніж ми, закарпатські угорці? Чи існують відмінності у використанні угорської мови між угорцями в Угорщині та Закарпатті?	Так, є різниця		Ні, немає різниці		Усього
	осіб	%	осіб	%	
Північно-східний діалектний регіон	39	84,8	7	15,2	46
Інші діалектні регіони	70	94,6	4	5,4	74
Усього	109	90,8	11	9,2	120

Висновки. Як зазначає Шандор Сіладі [44, с. 106], «угорська мова в Карпатському басейні змінюється не лише в одній країні, а, згідно з нинішнім станом історії, одразу у восьми країнах, причому мовні зміни в кожній із них залежать від різних чинників. Унаслідок цього в кожній країні сформувалися специфічні варіанти угорської мови, які, хоча й не настільки відрізняються, щоб люди не могли легко розуміти одне одного, мають низку порівняно легко ідентифікованих особливостей. Через це ми зазвичай говоримо про лінгвістичну диференціацію». Це природний процес, адже «адміністративні кордони після свого виникнення починають впливати на мовні варіанти, що використовуються по обидва боки кордону. Оскільки кордони визначають соціальні мережі носіїв мови, зв'язки всередині кордону посилюються, а транскордонні зв'язки стикаються з перешкодами. Отже, державні кордони мають подвійний характер, оскільки одночасно сприяють конвергенції та

дивергенції: мовні варіанти, що їх використовують усередині кордону, починають зближуватися та розвиватися в напрямку вирівнювання, тоді як мовні варіанти з іншого боку кордону починають розвиватися окремо й можуть врешті-решт утворити нову мову» [40, с. 7].

Мовні зміни йдуть рука в руку із соціальними змінами [33; 21, с. 113]. Перехід угорців, які проживають в Україні, з багатомовного середовища в одномовне спричинив зміни в їхній мовній поведінці. Закарпатські угорці, які приїхали до Угорщини, намагаються мовно асимілюватися в середовищі, яке їх прийняло, водночас далеко від дому цінуються принесені з дому мовні елементи: діалектні слова та запозичення.

Понад тридцять років тому була опублікована стаття Чілли Барти «Мовні труднощі угорських біженців із Трансільванії», у якій автор зазначила, що угорські біженці з Румунії, які прибули до Угорщини наприкінці 1980-х років, «стикаються з труднощами адаптації на роботі, у школах, у місцевих спільнотах», а їхній інтеграції перешкоджає (зазвичай негативна) оцінка їхнього мовного використання [6]. Після війни в Югославії середини 1990-х років, а також після 24 лютого 2022 року знову тисячі угорців перебралися до Угорщини від жахів і невизначеності кривавої війни. Як показують результати наведеного дослідження, інтеграцію біженців в Угорщині продовжують ускладнювати мовні упередження.

Сюзан Гал стверджує, що «мовні варіанти не просто відображають, а й перформативно створюють соціальне значення, яке є рушійною силою та проявом соціальної диференціації» [21, с. 113]. Додає також, що під час дослідження соціолінгвістичної диференціації важливо розглянути, «як учасники покладаються на (часто незначні) відмінності в мовленні, щоб змінювати ролі та ситуації у взаємодії» [21, с. 115]. Водночас не менш захопливо розглянути, чому і як мовці нехтують відмінностями між мовними варіантами, щоб зберегти єдність і солідарність. Шандор Сіладі застерігає, що «єдність угорської мови можна зберегти, лише визнаючи, що говорити угорською можна по-різному, і це є правильним» [44, с. 115]. Коли угорські біженці з Закарпаття, які прибули до Угорщини через агресію Росії проти України, зазначають, що помічають відмінності між своїми мовними варіантами та мовленням угорців в Угорщині, це також є вказівкою на ідентичність: на власну, закарпатську ідентичність, яка (частково) відрізняє їх від угорців Угорщини. Водночас у лінгвістиці добре відомо, що люди за певних обставин, незважаючи на територіальні чи інші відмінності в мовленні, можуть відчувати, що всі вони «говорять тією самою мовою» [43, с. 34], і це справедливо для членів угорської мовної спільноти незалежно від того, чи живуть вони в Угорщині. Угорська мова, попри своє розмаїття, залишається одним із найважливіших елементів угорської національної ідентичності.

Перспектива подальших досліджень. Два роки потому, у квітні 2024 року, ми знову спробували зв'язатися електронною поштою зі 120 респондентами, які заповнили онлайн-анкети у 2022 році. Однак із них в Угорщині залишилося лише 59 осіб. 53 особи повернулися до України, на Закарпаття, а ще 8 поїхали далі й оселилися в інших країнах (по 2 особи в Чехії, Німеччині та Англії, по 1 особі – в Ірландії та Іспанії). Ми знову надіслали онлайн-анкету 59 особам, які залишилися в Угорщині, і 53 із них заповнили та надіслали її нам. Із 16 осіб, із якими ми провели онлайн-інтерв'ю у 2022 році, 11 залишилися в Угорщині, 8 із них погодилися на повторне інтерв'ю. Ці розмови ми записали в липні та серпні 2024 року, знову використовуючи платформу Zoom. Одержані дані обробляємо та аналізуємо. Дані, зібрані через два роки після переїзду інформантів до Угорщини, у 2024 році, можуть сприяти ґрунтовнішому аналізу процесу мовної інтеграції закарпатських угорців в Угорщині.

Ставлення середовища, яке приймає, до тих, хто прибуває, і до їхньої мови чи мовних варіантів впливає на мовну поведінку новоприбулих [8]. Тому в довгостроковій перспективі варто було б дослідити, як угорці в Угорщині сприймають закарпатських угорців та мовні варіанти, які вони використовують.

Список використаної літератури

1. Барань Є., Черничко С. Дослідження українсько-угорських міжмовних контактів у Закарпатському угорському інституті ім. Ференца Ракоці II. *Acta Beregsasiensis*. 2009. Вип. VIII/1. С. 91–112.
2. Берегсасі А., Черничко С. Угорсько-українські міжмовні контакти в антропонімії. *Вісник Прикарпатського національного університету*. Серія: Філологія. 2011. Вип. XXIX–XXXI. С. 237–241.

3. Гіреш-Ласлов К., Кормочі З., Марку А., Матей Р., Товт-Орос Е., Черничко С. Угорці й угорська мова на Закарпатті: Закарпаття 1920–2020. Тörökbálint : Termini Egyesület, 2021. 160 с.
4. Матей Р., Товт-Орос Е., Черничко С. Онлайн-словник плюрицентричної угорської мови. *Acta Academiae Beregsiensis, Philologica*. 2022. Вип. I/1. С. 27–42. URL : <https://doi.org/10.58423/2786-6726/2022-1-27-42>.
5. Barabás Blanka. The Language of Authenticity in Hungarian–Hungarian Encounters. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*. 2023. Вип. 15/3. P. 104–117. URL : <https://doi.org/10.2478/ausp-2023-0029>
6. Bartha Csilla. Erdélyi menekültek magyar nyelvi viszonyosságai. *Regio. Kisebbség, politika, társadalom*. 1991. 2/1. P. 77–87.
7. Beregszászi Anikó, Csernicskó István. A kárpátaljai magyar nyelvjárásokról. In: *Csernicskó I., Márku A.* (szerk.). «*Hiába repülsz te akárhová...*» *Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához*. PoliPrint. Ungvár, 2007. P. 7–96.
8. Bourhis Richard Y., Moise Léna Céline, Perreault Stéphane, Senecal Sacha. Towards an Interactive Acculturation Model: A social psychological approach. *International Journal of Psychology*. 1997. Vol. 32/6. P. 369–386.
9. Clyne Micahel. Pluricentric languages: Differing norms in different nations. Berlin : Mouton de Gruyter, 1992. 481 p.
10. Csernicskó István, Gazdag Vilmos. Kárpátaljai magyarok nyelvi viszonyosságai Magyarországon. *Magyar Nyelv*. 2023. Vol. 119/2. P. 215–225. URL : <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2023.2.215>.
11. Csernicskó István. Hungarian in Ukraine. In: *Fenyvesi Anna* (ed.). *Hungarian Language Contact Outside Hungary. Studies on Hungarian as a minority language*. Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2005. P. 89–131.
12. Csernicskó István. «Se felrúgni, se elhagyni». A magyar nyelv regionális változatai és a kárpátaljai magyarok azonosságadata. *Hitel : Független irodalmi társadalmi kritikai lap*. 2009. Vol. 2. P. 105–109.
13. Csernicskó István (szerk.) A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 2003. P. 242–247.
14. Csernicskó István, Fenyvesi Anna. The sociolinguistic stratification of Hungarian in Subcarpathia. *Multilingua*. 2000. Vol. 19/1–2. P. 95–122. URL : <https://doi.org/10.1515/mult.2000.19.1-2.95>.
15. Csernicskó István, Fenyvesi Anna. Sociolinguistic and contact-induced variation in Hungarian language use in Subcarpathia, Ukraine. *American Hungarian Educators Association E-journal*. 2012. 5 (33). P. 1–30. URL : <https://doi.org/10.5195/ahEA.2012.91>.
16. Csernicskó István, Hires-László Kornélia, Karmacs Zoltán, Márku Anita, Molnár D. István, Máté Réka, Tóth-Orosz Enikő. Hungarians and the Hungarian language in Transcarpathia. Törökbálint : Termini Association, 2023. 221 p.
17. Csernicskó István, Márku Anita, Máté Réka. The (online) dictionary of pluricentric Hungarian. In: *Rudolf Muhr, Reglindis De Ridder, Gerhard Edelmann, Aditi Ghosh* (Eds.). *Pluricentric languages in different theoretical and educational contexts*. Graz : PCL-PRESS, 2022. P. 145–154.
18. Erőss Ágnes, Kovály Katalin, Tátrai Patrik. Exodus of the Hungarian minority from Ukraine? War-induced ethnic dynamics in the Ukrainian-Hungarian border region. In: *Muratova, E., Zasanska, N.* (Eds.). *Minorities at war: cultural identity and resilience in Ukraine*. London: Routledge, 2024. P. 221–238.
19. Gal Samu. Language Shift. New York: Academic Press, 1979. 201 p.
20. Gal Samu. Mi a nyelvcsere és hogyan történik? *Regio. Kisebbség, politika, társadalom*. 1991. 2/1. P. 66–76.
21. Gal Samu. Sociolinguistic differentiation. In: *Nikolas Coupland* (Ed.). *Sociolinguistics: Theoretical Debates*. New York : Cambridge University Press, 2016. P. 113–136.
22. Gazdag Vilmos. Szláv elemek a kárpátaljai Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban : Monográfia. Törökbálint : Termini Egyesület, 2021. 230 p.
23. Gazdag Vilmos. A Kárpátaljáról Magyarországra költöztek nyelvi értékítéleteiről, kétnyelvűséghez és kölcsönzőhasználatához való viszonyáról. In: *Márku A., Karmacs Z., Tóth-Orosz E.* (szerk.) *Mozaikok a magyar nyelvhasználatból. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból VI*. Törökbálint : Termini Egyesület, 2022. P. 66–78.
24. Gazdag Vilmos. A Magyarországon tartózkodó belső ukrainai menekültek nyelvhasználati szokásai és nyelvi attitűdjei. *Acta Academiae Beregsiensis, Philologica*. 2024. Vol. III/2. P. 30–52. URL : <https://doi.org/10.58423/2786-6726/2024-2-30-52>
25. Göncz Lajos. A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban). Budapest; Újvidék: Osiris Kiadó – Forum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, 1999. 289 p.
26. Horváth Katalin, Lizanec Péter. A kárpátaljai magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól. In: *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*. Ungvár; Budapest : Intermix Kiadó, 1993. P. 57–74.
27. Imre Samu. A mai magyar nyelvjárások rendszere. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1971. 393 p.
28. Juhász Dezső. A magyar nyelvjárások területi egységei. In: *Kiss Jenő* (szerk.). *Magyar Dialektológia*. Budapest : Osiris Kiadó, 2001. P. 262–316.
29. Kiss Anita. The use of Hungarian language and language attitude in the Subcarpathian region amongst university and college students. *Argumentum*. 2020. 16. P. 1–13.
30. Kiss Anita. Code-Switching Habits and Attitudes among Transcarpathian-Hungarian University Students. *Argumentum*. 2021. Vol. 17. P. 42–55.

31. Kiss Anita. Kódváltási szokások és attitűdök Magyarországon tanuló kárpátaljai magyar egyetemi hallgatók körében. *Alkalmazott Nyelvtudomány*. 2021. XXI/1. P. 125–141.
32. Kozmács István, Vančo Ildikó. The Hungarian language in Slovakia: The use of the dominant standard in education in Slovakian Hungarian schools and the effects on education and training. In: *R. Muhr, K. E. Fonyuy, Z. Ibrahim, C. Miller* (Eds.). *Pluricentric Languages and non-dominant Varieties worldwide*. Part 1: *Pluricentric Languages across continents – Features and usage*. Wien et. al.: Peter Lang Verlag, 2016. P. 315–336.
33. Labov William. The social motivation of a sound change. *Word* 19. 1963. P. 273–309.
34. Lanstyák István. A magyar nyelv központjai. *Magyar Tudomány*. 1995. Vol. 10. P. 1170–1185.
35. Lanstyák István. Többközpontú nyelv-e a magyar? *Irodalmi Szemle*. 1995. Vol. 38(1). P. 72–84.
36. Marks A. Nathan. Linguistic tug-of-war: regional perceptions of Ukrainian. *Journal of Linguistic Geography*. 2024. Vol. 12/1. P. 32–43. URL : <https://doi.org/10.1017/jlg.2024.9>.
37. Máté Réka, Csernicskó István. The pluricentricity of Hungarian from a Transcarpathian point of view as demonstrated by family names. In: *Ildikó Vančo, Rudolf Muhr, István Kozmács, Máté Huber* (Eds.). *Hungarian as a Pluricentric Language in Language and Literature*. Frankfurt am Main : Peter Lang Verlag, 2020. P. 65–79.
38. Muhr Rudolf. Linguistic dominance and non-dominance in pluricentric languages: A typology. In: *Rudolf Muhr* (Ed.). *Non-dominant varieties of pluricentric languages. In memory of Michael Clyne*. Frankfurt am Main : Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2012. P. 23–48.
39. P. Lakatos Ilona (szerk.). Mutatványok a hármasszoros határ menti nyelvhasználat kutatásából. Nyíregyháza : Bessenyei György Könyvkiadó, 2002. 249 p.
40. Palander Marjatta, Riionheimo Helka, Koivisto Vesa. Introduction: Creating and Crossing Linguistic Borders. In: *Palander Marjatta, Riionheimo Helka, Koivisto Vesa* (Eds.). *On the Border of Language and Dialect*. Helsinki : Finnish Literature Society – SKS, 2018. P. 7–15.
41. Péntek János, Benő Attila. A magyar nyelv Romániában (Erdélyben). Kolozsvár; Budapest: Erdélyi Múzeum Egyesület–Gondolat Kiadó, 2020. P. 19–21.
42. Preston Dennis R. (Ed.). *Handbook of Perceptual Dialectology*. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 1999. URL : <https://doi.org/10.1075/z.hpd1>.
43. Simpson J. M. Y. Language. In: *Mesthrie Rajend* (Ed.). *Concise encyclopedia of sociolinguistics*. Amsterdam – New York – Oxford – Shannon – Singapore – Tokyo : Elsevier, 2001. P. 31–34.
44. Szilágyi N. Sándor. A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. In: *Fedinec Csilla* (Ed.) *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, 2008. P. 105–117.
45. Virovec Viktória. Mi is az a kellesz? Egy empirikus kutatás eredményei. *Argumentum*. 2022. Vol. 18. P. 236–259. URL : <https://doi.org/10.34103/ARGUMENTUM/2022/13>.
46. Warditz Vladislava, Meir Natalia. Ukrainian-Russian bilingualism in the war-affected migrant and refugee communities in Austria and Germany: a survey-based study on language attitudes. *Frontiers in Psychology*. 23 May 2024. Section Psychology of Language. 2024. Vol. 15. URL : <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1364112>.

References

1. Baran', Ye. & Chernychko, S. (2009). Doslidzhennya ukrayins'ko-uhors'kykh mizhmovnykh kontaktiv u Zakarpats'komu uhors'komu instytuti im. Ferentsa Rakotsi II [Research on Ukrainian-Hungarian interlingual contacts at the Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education]. In: *Acta Beregsasiensis*, VIII/1, 91–112 (in Ukr.).
2. Berehsasy, A. & Chernychko, S. (2011). Uhors'ko-ukrayins'ki mit'movni kontakty v antroponimiyyi [Hungarian-Ukrainian interlingual contacts in anthroponymy]. In: *Visnyk Prykarpats'koho natsional'noho universytetu. Filolohiya* [Bulletin of the Precarpathian National University], XXIX–XXXI, 237–241 (in Ukr.).
3. Hires-Laslov, K., Kormochi, Z., Marku, A., Matey, R., Tovt-Oros, E. & Chernychko, S. (2021). Uhortsy y uhors'ka mova na Zakarpatti: Zakarpattyá 1920–2020 [Hungarians and the Hungarian language in Transcarpathia: Transcarpathia 1920–2020]. *Törökbalint: Termini Egyesület*, 160. <https://doi.org/10.58423/2786-6726/2022-1-27-42> (in Ukr.).
4. Matey, R., Tovt-Oros, E. & Chernychko, S. (2022). Onlayn-slovník plyurytsentrychnoyi uhors'koyi movy [The Online Dictionary of Pluricentric Hungarian]. In: *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica*, I/1, 27–42 (in Ukr.).
5. Barabás, Blanka (2023). The Language of Authenticity in Hungarian–Hungarian Encounters. In: *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*, 15/3, 104–117. <https://doi.org/10.2478/ausp-2023-0029> (in Eng.).
6. Bartha, Csilla (1991). Erdélyi menekültek magyar nyelvi viszonyosságai [The issues (hardships) of Hungarian language use of Transylvanian refugees]. In: *Regio. Kisebbség, politika, társadalom* [Region. Regio. Minority, politics, society Regio. Minority, politics, society], 2/1, 77–87 (in Hung.).
7. Beregszászi, Anikó & Csernicskó, István (2007). A kárpátaljai magyar nyelvjárásokról [On the Hungarian dialects of Transcarpathia]. In: *Csernicskó István & Márku Anita* (szerk.). «Hiába repülsz te akárhová...» Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához [«Hiába repülsz te akárhová...» A guide to studying the Hungarian dialects of Transcarpathia]. PoliPrint, Ungvár, 7–96 (in Hung.).
8. Bourhis, Richard Y., Moise, Léna Céline, Perreault, Stéphane & Senecal, Sacha (1997). Towards an Interactive Acculturation Model: A social psychological approach. In: *International Journal of Psychology*, 32/6, 369–386 (in Eng.).
9. Clyne, Micahel (1992). Pluricentric languages: Differing norms in different nations. Berlin: Mouton de Gruyter, 481 (in Eng.).

10. Csernicskó, István & Gazdag, Vilmos (2023). Kárpátaljai magyarok nyelvi viszontagságai Magyarországon [Linguistic hardships of Transcarpathian Hungarians in Hungary]. In: Magyar Nyelv [Hungarian Language], 119/2, 215–225. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2023.2.215> (in Hung.).
11. Csernicskó, István (2005). Hungarian in Ukraine. In: Fenyvesi Anna (ed.). *Hungarian Language Contact Outside Hungary. Studies on Hungarian as a minority language*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 89–131 (in Eng.).
12. Csernicskó, István (2009). «Se felrúgni, se elhagyni». A magyar nyelv regionális változatai és a kárpátaljai magyarok azonosságtudata [«Se felrúgni, se elhagyni». Regional varieties of the Hungarian language and the sense of identity of the Transcarpathian Hungarians]. In: Hitel: Független irodalmi társadalmi kritikai lap [Credit: Independent literary and social criticism magazine], 2, 105–109 (in Hung.).
13. Csernicskó, István (Ed.) (2003). A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba [The way of our words. An introduction to the use of the Hungarian language in Transcarpathia]. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 242–247 (in Hung.).
14. Csernicskó, István & Fenyvesi, Anna (2000). The sociolinguistic stratification of Hungarian in Subcarpathia. In: *Multilingua*, 19/1–2, 95–122. <https://doi.org/10.1515/mult.2000.19.1-2.95> (in Eng.).
15. Csernicskó, István & Fenyvesi, Anna (2012). Sociolinguistic and contact-induced variation in Hungarian language use in Subcarpathia, Ukraine. In: *American Hungarian Educators Association E-journal*, 5 (33), 1–30. <https://doi.org/10.5195/ahaea.2012.91> (in Eng.).
16. Csernicskó, István, Hires-László, Kornélia, Karmacsi, Zoltán, Márku, Anita, Molnár, D. István, Máté, Réka & Tóth-Orosz, Enikő (2023). Hungarians and the Hungarian language in Transcarpathia. Törökbálint: Termini Association, 221 (in Eng.).
17. Csernicskó, István, Márku, Anita & Máté, Réka (2022). The (online) dictionary of pluricentric Hungarian. In: Rudolf Muhr, Reglindis De Ridder, Gerhard Edelmann & Aditi Ghosh (Eds.) *Pluricentric languages in different theoretical and educational contexts*. Graz: PCL-PRESS, 145–154 (in Eng.).
18. Eröss, Ágnes, Kovály, Katalin & Tátrai, Patrik (2024). Exodus of the Hungarian minority from Ukraine? War-induced ethnic dynamics in the Ukrainian-Hungarian border region. In: Muratova, E. & Zasanska, N. (Eds.). *Minorities at war: cultural identity and resilience in Ukraine*. London: Routledge, 221–238 (in Eng.).
19. Gal, Susan (1979). *Language Shift*. New York: Academic Press, 201 (in Eng.).
20. Gal, Susan (1991). Mi a nyelvcsere és hogyan történik? [What is language shift and how does it happen?]. In: Regio. Kisebbség, politika, társadalom [Regio. Minority, Politics, Society], 2/1, 66–76 (in Hung.).
21. Gal, Susan (2016). Sociolinguistic differentiation. In: Nikolas Coupland (Ed.). In: *Sociolinguistics: Theoretical Debates*. New York: Cambridge University Press, 113–136 (in Eng.).
22. Gazdag, Vilmos (2021). Szláv elemek a kárpátaljai Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban [Slavic elements in the Hungarian dialects of the Beregszász district in Transcarpathia]. Törökbálint: Termini Egyesület, 230 (in Hung.).
23. Gazdag, Vilmos (2022). A Kárpátaljáról Magyarországra költözöttek nyelvi értékítéleteiről, kétnyelvűséghez és kölcsönzőhasználatához való viszonyáról [On the language value judgments of those who moved from Transcarpathia to Hungary, their attitude towards bilingualism and the use of loanwords]. In: Márku Anita, Karmacsi Zoltán & Tóth-Orosz, Enikő (szerk.). *Mozaikok a magyar nyelvhasználatból. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból VI* [Mosaics of Hungarian language usage. Studies from the research of the Hodinka Antal Linguistic Research Center VI]. Törökbálint: Termini Egyesület, 66–78 (in Hung.).
24. Gazdag, Vilmos (2024). A Magyarországon tartózkodó belső ukrain menekültek nyelvhasználati szokásai és nyelvi attitűdjei [Language habits and language attitudes of internal Ukrainian refugees residing in Hungary]. In: *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica*, III/2, 30–52. <https://doi.org/10.58423/2786-6726/2024-2-30-52> (in Hung.).
25. Göncz, Lajos (1999). A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban) [The Hungarian language in Yugoslavia]. Budapest; Újvidék: Osiris Kiadó–Forum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely, 289 (in Hung.).
26. Horváth, Katalin & Lizanec, Péter (1993). A kárpátaljai magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól [On the main characteristics of the Hungarian dialects of Transcarpathia]. In: Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye [The academic repository of the Institute of Hungarology of Uzhhorod]. Ungvár; Budapest: Intermix Kiadó, 57–74 (in Hung.).
27. Imre, Samu (1971). *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 393 (in Hung.).
28. Juhász, Dezső (2001). A magyar nyelvjárások területi egységei. [Territorial units of Hungarian dialects] In: Kiss Jenő (szerk.). *Magyar Dialektológia* [Hungarian Dialectology]. Budapest: Osiris Kiadó, 262–316 (in Hung.).
29. Kiss, Anita (2020). The use of Hungarian language and language attitude in the Subcarpathian region amongst university and college students. In: *Argumentum*, 16, 1–13 (in Eng.).
30. Kiss, Anita (2021). Code-Switching Habits and Attitudes among Transcarpathian-Hungarian University Students. In: *Argumentum*, 17, 42–55 (in Eng.).
31. Kiss, Anita (2021). Kódváltási szokások és attitűdök Magyarországon tanuló kárpátaljai magyar egyetemi hallgatók körében. [Code-switching habits and attitudes among Hungarian university students from Transcarpathia studying in Hungary] In: *Alkalmazott Nyelvtudomány* [Applied Linguistics], XXI/1, 125–141 (in Hung.).
32. Kozmács, István & Vančo, Ildikó (2016). The Hungarian language in Slovakia: The use of the dominant standard in education in Slovakian Hungarian schools and the effects on education and training. In: R. Muhr, K. E. Fonyuy, Z. Ibrahim & C. Miller (Eds.). *Pluricentric Languages and non-dominant Varieties worldwide: Part 1: Pluricentric Languages across continents – Features and usage*. Wien et. al.: Peter Lang Verlag, 315–336 (in Eng.).
33. Labov, William (1963). The social motivation of a sound change. In: *Word*, 19, 273–309 (in Eng.).

34. Lanstyák, István (1995). A magyar nyelv központjai [The centers of the Hungarian language]. In: *Magyar Tudomány* [Hungarian Science], 1995/10, 1170–1185 (in Hung.).
35. Lanstyák, István (1995). Többközpontú nyelv-e a magyar? [Is Hungarian a pluricentric language?]. In: *Irodalmi Szemle* [Literary Review], 38(1), 72–84 (in Hung.).
36. Marks, A. Nathan (2024). Linguistic tug-of-war: regional perceptions of Ukrainian. In: *Journal of Linguistic Geography*, 12/1, 32–43. <https://doi.org/10.1017/jlg.2024.9> (in Eng.)
37. Máté, Réka & Csernicskó, István (2020). The pluricentricity of Hungarian from a Transcarpathian point of view as demonstrated by family names. In: *Ildikó Vančo, Rudolf Muhr, István Kozmács & Máté Huber* (Eds.). *Hungarian as a Pluricentric Language in Language and Literature*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 65–79 (in Eng.).
38. Muhr, Rudolf (2012). Linguistic dominance and non-dominance in pluricentric languages: A typology. In: *Rudolf Muhr* (Ed.). *Non-dominant varieties of pluricentric languages. Getting the picture. In memory of Michael Clyne*. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften, 23–48 (in Eng.).
39. P. Lakatos, Ilona (Ed.) (2002). Mutatványok a hármashatár menti nyelvhasználat kutatásából [Highlights from research on language use along the triple border]. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó, 249 (in Hung.).
40. Palander, Marjatta, Riionheimo, Helka & Koisvisto, Vesa (2018). Introduction: Creating and Crossing Linguistic Borders. In: *Palander, Marjatta, Riionheimo, Helka & Koisvisto, Vesa* (Eds.). *On the Border of Language and Dialect*. Helsinki: Finnish Literature Society – SKS, 7–15 (in Eng.).
41. Péntek, János & Benő, Attila (2020). A magyar nyelv Romániában (Erdélyben) [The Hungarian language in Romania]. Kolozsvár; Budapest: Erdélyi Múzeum Egyesület–Gondolat Kiadó, 19–21 (in Hung.).
42. Preston, Dennis R. (Ed.) (1999). *Handbook of Perceptual Dialectology*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. Available at: <https://doi.org/10.1075/z.hpd1>.
43. Simpson, J. M. Y. (2001). Language. In: *Mesthrie, Rajend* (Ed.). *Concise encyclopedia of sociolinguistics*. Amsterdam; New York; Oxford; Shannon; Singapore; Tokyo: Elsevier, 31–34 (in Eng.).
44. Szilágyi, N. Sándor (2008). A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban [The Hungarian language in countries neighboring Hungary]. In: *Fedinec, Csilla* (Ed.). *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban [Values and dimensions in studying Hungarians]*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, 105–117 (in Hung.).
45. Virovec, Viktória (2022). Mi is az a kellesz? Egy empirikus kutatás eredményei [What is „kellesz”? Results of an empirical study]. In: *Argumentum*, 18, 236–259. <https://doi.org/10.34103/ARGUMENTUM/2022/13> (in Hung.).
46. Warditz, Vladislava & Meir, Natalia (2024). Ukrainian-Russian bilingualism in the war-affected migrant and refugee communities in Austria and Germany: a survey-based study on language attitudes. In: *Frontiers in Psychology*, 23 May 2024. Section Psychology of Language, 15. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1364112>

TRANSCARPATHIAN HUNGARIANS AND THEIR LINGUISTIC ADVENTURES IN HUNGARY

István Csernicskó, Doctor of Humanities (Philology),

Professor of the Department of Philology,

Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education,

professor of the University of Pannonia (Veszprem, Hungary)

(Berehove, Ukraine)

csernicsko.istvan@kmf.org.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4512-988X>

Identifier Scopus-Author: 26653335000

Abstract. Introduction. On February 24, 2022, the Russian Federation, in violation of international law, launched a full-scale war against Ukraine. As a result of the war, millions of Ukrainian citizens were forced to flee abroad. In the early days of the conflict, several thousand members of the Hungarian national minority living in the Transcarpathia region of Ukraine also fled abroad, primarily to Hungary. These Ukrainian citizens are ethnically Hungarian and consider Hungarian their native language. However, upon arriving in Hungary, they suddenly found themselves in a monolingual environment, whereas at home, they were accustomed to a multilingual setting. In their daily lives, it was common for them to handle official matters in the state language (Ukrainian), receive utility bills in Ukrainian, and live bilingually – using both Hungarian and Ukrainian. After arriving in Hungary, the change in the linguistic environment further complicated their integration.

The purpose. The purpose of the article is to show, on the basis of research data, how Transcarpathian Hungarians who arrived in Hungary after the invasion of Ukraine perceive the linguistic environment of the host country, what differences and similarities they perceive between their language variants and the Hungarian linguistic environment, and how this is reflected in the linguistic behaviour of the war refugees.

Results. In the spring of 2022, 120 Hungarians from Transcarpathia who arrived in Hungary after the start of the full-scale invasion completed an online survey. This survey examined the linguistic challenges faced by Hungarians who relocated from Ukraine to Hungary. The survey was supplemented by interviews: in the summer of 2022, 18 interviews were conducted, focusing on the language adaptation of Transcarpathian Hungarians in Hungary. The research revealed that Transcarpathian Hungarians who settled in new dialectal

environments similar to their native ones encountered significantly fewer linguistic challenges than those who settled in more distant regions of Hungary. Hungarians who arrived in Hungary strive to adapt their language practices to the linguistic norms of their new surroundings. At the same time, the linguistic characteristics they brought from home connect them to their homeland and form part of their regional identity. Thus, the Hungarian language, on the one hand, unites Hungarians living in any part of the world, while on the other hand, its diversity allows for the expression of unique identity.

Originality. *For the first time, an empirical study was conducted to find out how Transcarpathian Hungarians who arrived in Hungary after 24 February 2022 perceive the linguistic practice of the Hungarian environment in which they have found themselves, what differences and similarities they perceive between their own language variants and language use in Hungary, and what reflections this provokes among war refugees.*

Conclusions. *The results of the online survey and interviews are summarised according to the following criteria: attitudes towards the Hungarian dialects of Transcarpathia; differences between Hungarian in Hungary and Hungarian in Transcarpathia; communication failures and stigmatisation; problems with the use of official vocabulary; use of Slavic loanwords; language and identity; and the role of dialectal background. In the long term, we hope to investigate how Hungarians in Hungary perceive Transcarpathian Hungarians and the linguistic variants they use.*

Key words: *Transcarpathian Hungarians, language and identity, linguistic changes, linguistic diversity, lexical borrowings.*

Надійшла до редакції: 12.09.2024

Прийнято до друку: 18.11.2024

МЕТОДИ КВАНТИТАТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ В ДОСЛІДЖЕННІ ІДІОСТИЛЮ ПИСЬМЕННИКА (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ЛЮКО ДАШВАР)

**Л. В. Шитик, доктор філологічних наук, професор,
завідувачка кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)**

e-mail: l_shytyk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5941-672>

Ідентифікатор Scopus-Author: 57210982685

**Т. В. Щербина, кандидат філологічних наук,
доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)**

e-mail: Tanya_Bevz@i.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0008-5983>

Статтю присвячено лінгвостатистичному дослідженню ідіостилю Люко Дашвар. Мета наукового пошуку – вивчити специфіку ідіолекту письменниці шляхом моделювання статистичного профілю її художніх текстів, а також проаналізувати кількісні показники прийомів уведення в художні твори традиційних і модифікованих фразеологічних одиниць як виразної ознаки індивідуального мовлення авторки.

*Визначено квантитативні параметри романів письменниці, як-от: обсяг тексту, обсяг словника, індекс різноманітності, середня повторюваність слова в тексті, кількість *h* нарах *legomena*, індекс винятковості тексту, індекс винятковості словника, кількість високочастотної лексики в тексті, кількість високочастотної лексики в словнику, індекс концентрації в тексті та індекс концентрації в словнику, індекс читабельності. Виконано квантитативну параметризацію текстів Люко Дашвар, репрезентовано статистичні характеристики фразеологізмів у романах письменниці. Звернено увагу на квантитативні маркери традиційних і модифікованих фразеологічних одиниць у романах «Молоко з кров'ю», «На запах м'яса» та «Рай.Центр», що відкриває нові можливості для вивчення стилістичних, лексичних та комунікативних особливостей художніх творів. Цей підхід дає змогу оцінити не лише якісний, а й кількісний аспект використання мовних одиниць, що допомагає виявити закономірності їх уживання в літературному дискурсі.*

Ключові слова: ідіостиль, Люко Дашвар, лінгвостатистичний аналіз тексту, квантитативні параметри тексту, обсяг тексту, обсяг словника, індекс різноманітності, індекс винятковості, *h* нарах *legomena*, високочастотна лексика.

Актуальність. В епоху розвитку інформаційних технологій лінгвістичні явища потребують не лише якісного, але й кількісного вивчення, тому особливо актуальними стали міждисциплінарні дослідження, наприклад застосування статистичних методів аналізу мовних об'єктів. Кількісні виміри тексту, зокрема його лексичного наповнення, – це один із вагомих компонентів усебічного студіювання художнього мовлення й характеристики індивідуального стилю автора, яскравою ознакою якого є використання фразеологізмів – найвиразніших художньо-образних засобів мови. Кардинальні зміни суспільно-політичних орієнтирів, потреба в номінації нових понять і явищ, посилення експресивних функцій мови сприяли індивідуально-авторському переосмисленню фразеологічного матеріалу й трансформації стійких висловів, вивчення яких допомагає проникнути у сферу значення фразеологізмів, виявити глибину семантичних зв'язків компонентів з однойменними словами вільного вживання. Доповнюючи якісний лінгвістичний аналіз авторських трансформацій стійких мовних одиниць, квантитативні характеристики, з огляду на їхню безперечну об'єктивність, відіграють особливу роль у дослідженні ідіостилу письменника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методи квантитативної лінгвістики впродовж останніх десятиліть перебувають у колі зацікавлень як зарубіжних, так і вітчизняних учених. Зокрема, в українському мовознавстві кількісна інтерпретація лінгвістичних одиниць у різних текстах стала об'єктом наукових розвідок В. В. Левицького [13], А. П. Загнітка [9], В. І. Перебийніс [20], Г. Альтмана [2] С. Н. Бук [3] та ін.; лінгвостатистичні характеристики антропонімів у складі українських паремій описала Л. І. Лонська [14]. Квантитативні методи дослідження лінгвістичних явищ дають змогу виявити закономірності створення автором текстів, глибше пізнати внутрішню структуру твору, у чому переконують напрацювання О. О. Павличко [17], О. А. Павлишенко [18], І. М. Кульчицького [11] та ін.

Одним із сучасних напрямів квантитативної лінгвістики є стилеметрія, об'єкт якої – вимірювання статистичних стильових характеристик текстів та їхніх частин для впорядкування та систематизації (дослідження В. І. Перебийніс [19], С. Н. Бук [6], І. М. Кульчицького і З. О. Гладун [8] та ін.). Усе частіше вектор мовознавчих розвідок спрямований на кількісні характеристики індивідуального мовлення на матеріалі корпусів текстів. Зокрема, корпусно-статистичний підхід до дослідження ідіолекту Романа Іваничука застосували І. М. Кульчицький та К. І. Гнатовська [12], Н. Я. Лотоцька [15]; мову прози М. Зерова на тлі корпусу текстів проаналізувала М. О. Шведова [22]; статистичні характеристики ідіолекту Марії Матіос репрезентували Н. Я. Лотоцька та Р. Н. Мох [16]. Результати цих студій переконують, що застосування квантитативних методів для аналізу художніх текстів дає змогу об'єктивно представити індивідуальні особливості творчості письменників.

Мета статті – вивчити специфіку ідіолекту Люко Дашвар через моделювання статистичного профілю текстів письменниці, а також проаналізувати кількісні показники прийомів уведення в художні твори традиційних і модифікованих фразеологічних одиниць як однієї з маркаційних ознак індивідуального мовлення авторки.

Матеріалом дослідження послуговували романи Люко Дашвар «Молоко з кров'ю», «На запах м'яса» та «Рай.Центр».

Специфіка теми зумовила комплексний підхід до вибору взаємодоповнювальних **методів** вивчення досліджуваного матеріалу. Традиційний лінгвістичний аналіз ідіостилію письменника не виявляє характерних квантитативних особливостей розподілу фразеологізмів у досліджуваних текстах, тому задля аналізу кількісного співвідношення різновидів досліджуваних фразеологічних одиниць застосовано прийоми статистичного методу; із метою з'ясування прикладних аспектів дослідження прийомів уведення фразеологічних одиниць використано методи квантитативної та комп'ютерної лінгвістики.

Зважаючи на обсяг досліджуваного матеріалу, методи квантитативної лінгвістики вможливають об'єктивне, цілісне й точне вивчення індивідуального мовлення, однак, як слушно зауважують лінгвісти, недоліком їх використання є те, що «статистична методика більше орієнтована на порівняння та аналіз декількох авторів між собою» [12, с. 969–970], одним із критеріїв виокремлення індивідуальної частотної лексики є неповторюваність лексики одного автора в інших, а це «дещо ускладнює використання цього методу у випадку вивчення ідіостилію одного письменника» [там само, с. 970].

Результати дослідження та їх обговорення. Застосування статистичних методів потребує попередньої квантифікації лінгвістичного матеріалу, тобто числового представлення якісних явищ, після чого їх можна вивчати як кількісні об'єкти. Як констатують дослідники, донедавна в лінгвостатистичних працях, метою яких було вивчення частотних текстових закономірностей, аналізували порівняно невеликі обсяги [докл. див.: 18, с. 2], поділяючи твір на фрагменти – вибірки – й на підставі їх аналізу робили висновки про увесь обсяг матеріалу. Однак такий підхід, на нашу думку, не дає повної інформації про досліджуваний об'єкт, зокрема внеможливорює достовірні висновки про стилістичні особливості твору чи авторський ідіолект, для якого характерне використання унікальних одиниць. Такі специфічні мовні явища потребують аналізу великих за обсягом і збалансованих вибірок, якими в нашому дослідженні є романи Люко Дашвар.

Обрані твори відрізняються обсягом («Молоко з кров'ю» – 272 с., «На запах м'яса» – 368 с., «Рай.Центр» – 270 с.), їх можна схарактеризувати за різними лінгвістичними і

статистичними параметрами: кількістю лексичних одиниць; слів, належних до того чи до того лексико-граматичного класу; різноманітних поєднань слів, речень тощо. Задля укладання статистичного профілю досліджуваних творів створено підкорпус на базі Генерального регіонально анотованого корпусу української мови (ГРАК) [23], до складу якого ввійшли романи «Молоко з кров'ю», «На запах м'яса» та «Рай.Центр». Застосування функціоналу ГРАКу з метою квантитативного аналізу створеного підкорпусу дало змогу одержати такі статистичні показники: обсяг тексту (N), обсяг словника (V), кількість нарах legomena (V1), кількість високочастотної лексики в тексті (V10t), кількість високочастотної лексики в словнику (V10) (див. табл. 1). Для встановлення тенденцій та особливостей мовленнєвої практики письменника важливою є інформація про кількість не лише лексичних, але й синтаксичних одиниць у тексті, зокрема речень (S), списки яких у кожному з досліджуваних романів Люко Дашвар проаналізовано вручну, за розділовими знаками кінця речення (див. табл. 1). Так само вручну із загальної кількості крапок, знаків оклику, знаків питань, трикрапок і комбінацій цих знаків вилучено розділові знаки середини речення, наприклад трикрапку, що передає обірваність думки.

Таблиця 1

Загальні кількісні характеристики романів Люко Дашвар

Статистичний показник	«Молоко з кров'ю»	«На запах м'яса»	«Рай.Центр»
Обсяг тексту (N) (загальна кількість слів у тексті)	54788	91932	66324
Обсяг словника (V) (кількість різних слів у тексті; кількість лематизованих слів у тексті)	1600	2826	2019
Нарах legomena (V1) (слова, що трапляються в тексті лише 1 раз)	7419	12301	10111
Кількість високочастотної лексики в тексті (V10t)	746	1220	877
Кількість високочастотної лексики в словнику (V10)	806	1400	1001
Кількість речень у тексті (S)	8199	16512	10883
Кількість знаків у тексті (C)	293082	517668	375005

Використовуючи наявні в науковій літературі методики моделювання статистичного профілю ідіолекту письменників [4; 7; 16], на основі встановлених кількісних даних обчислено такі статистичні характеристики для кожного тексту в підкорпусі: індекс різноманітності (V/N), середню повторюваність слова в тексті (N/V), індекс винятковості тексту (V1/N), індекс винятковості словника (V1/V), індекс концентрації в тексті (V10t/N) та індекс концентрації в словнику (V10/V), індекс синтаксичної різноманітності (N/S), автоматизований індекс читабельності (див. табл. 2).

Таблиця 2

Індекси статистичного профілю романів Люко Дашвар

Показник	«Молоко з кров'ю»	«На запах м'яса»	«Рай.Центр»
Індекс різноманітності (багатство словника) (V/N)	0,03	0,03	0,03
Середня повторюваність слова в тексті (N/V)	34,24	32,53	32,84

Індекс винятковості тексту (V1/N)	0,135	0,133	0,152
Індекс винятковості словника (V1/V)	4,63	4,35	5
Індекс концентрації в тексті (частка тексту, яку охоплюють слова з високою частотою) (V10t/N)	0,013	0,013	0,013
Індекс концентрації в словнику (частка словника, яку становлять слова з високою частотою) (V10/V)	0,50	0,49	0,49
Індекс синтаксичної різноманітності (N/S)	6,68	5,57	6,09
Індекс читабельності (I _{ARI})	7,10	7,87	8,24

Під час вивчення показників лінгвістичних характеристик, визначених за кількома різними вибірками, постає питання про істотність розходження між ними. Проаналізувавши кількісні дані, які характеризують лексичний рівень досліджуваних романів (див. табл. 1), стверджуємо, що найвищі показники за обсягом слововживань, словником лексем, кількістю слів, що вжиті в тексті не більше ніж один раз, кількістю високочастотної лексики в тексті і в словнику демонструє твір «На запах м'яса». Аналіз кількості синтаксичних одиниць, зокрема речень, теж вирізняють цей роман з-поміж двох інших. Найнижчі показники за вищезгаданими параметрами має роман «Молоко з кров'ю».

Однак вивчення індексів статистичного профілю творів Люко Дашвар (див. табл. 2) засвідчує рівномірність репрезентації кількісних даних. Зокрема, однаковим для всіх аналізованих романів є один із найпотужніших у діагностиці тексту коефіцієнт словникової різноманітності, цінність якого полягає не лише у виявленні лексичних характеристик, а також в окресленні рис ідіостилу автора художнього твору. Зовсім не розрізняються досліджувані тексти й за індексами концентрації високочастотних слів у тексті, незначні відмінності між показниками концентрації високочастотних слів у словнику.

Засвідчено відмінності між показниками середньої повторюваності слова в тексті: трохи вищий, ніж в інших творах, індекс у романі «Молоко з кров'ю» (34,24), несуттєво відрізняються індекси в романах «На запах м'яса» (32,53) і «Рай.Центр» (32,84).

Привертають увагу загалом високі для художніх творів [пор.: 16, с. 68] індекси винятковості тексту і винятковості словника, що є ознаками варіативності лексики: найвищі ці показники в романі «Рай.Центр» – 0,152 і 5 відповідно; у творі «Молоко з кров'ю» – 0,135 і 4,63, у тексті «На запах м'яса» – 0,133 і 4,35. Крім того, роман «Молоко з кров'ю» відрізняється від інших досліджуваних текстів вищим показником синтаксичної різноманітності – 6,68 (пор. «Рай.Центр» – 6,09; «На запах м'яса» – 5,57).

Однією з важливих кількісних характеристик будь-якого тексту є показник його складності для сприймання та розуміння, який визначають за індексами читабельності [докладніше див.: 10, с. 82]. Автоматичний індекс читабельності (I_{ARI}) для досліджуваних творів Люко Дашвар визначено за формулою, що враховує кількість друкованих знаків в аналізованому тексті (C), слів (W) і речень (S):

$$I_{ARI} = 4,71 \times (C/W) + 0,5 \times (W/S) - 21,43$$

Найвищий індекс читабельності – у романі «Рай. Центр» (8,24), простіші для сприймання – «На запах м'яса» (7,87), «Молоко з кров'ю» (7,10).

Визначення показників лінгвістичних характеристик трьох різних вибірок передбачає необхідність з'ясування істотності статистичного розходження між значеннями їхніх коефіцієнтів за допомогою розрахунку χ^2 , який у лінгвостатистиці має назву «критерій однорідності». Для цього побудуємо таблицю, у якій кількість рядків визначена відповідно до кількості вибірок, а кількість колонок – до кількості показників (індексів), які зіставляємо (див. табл. 3).

Установлення істотності / неістотності статистичного розходження

	I ₁	I ₂	I ₃	I ₄	I ₅	I ₆	I ₇	I ₈	ΣT
«Молоко з кров'ю» (T ₁)	0,03	34,24	0,135	4,63	0,013	0,50	6,68	7,10	53,328
«На запах м'яса» (T ₂)	0,03	32,53	0,133	4,35	0,013	0,49	5,57	7,87	50,986
«Рай.Центр» (T ₃)	0,03	32,84	0,152	5	0,013	0,49	6,09	8,24	52,855
ΣI	0,09	99,61	0,42	13,98	0,039	1,48	18,34	23,21	157,169

Використовуємо схему обчислення χ^2 , запропоновану В. І. Перебийніс [19, с. 72–73], застосувавши формулу:

$$\chi^2 = S \times \left(\sum \frac{(\ln T_n)^2}{\sum \ln \Sigma T_n} - 1 \right)$$

Після необхідних обчислень отримано $\chi^2 = 1,84$. Для оцінювання істотності / неістотності розходження використано таблицю критичних значень χ^2 [там само, с. 155]. Визначено кількісний показник ступенів свободи (f), що обчислений як добуток кількості показників мінус один і кількості вибірок мінус один. Для нашої вибірки це $f = (8 - 1) \times (3 - 1) = 14$.

Розходження вважають істотним, якщо значення χ^2 більше за табличне для заданого рівня значущості. У нашій вибірці 1,84 – значно менше число, ніж критичні значення, подані в таблиці [23,7 (5 %) і 29,1 (1 %)]. Отже, розходження в статистичних показниках між трьома аналізованими романами Люко Дашвар мінімальне.

Залучення корпусних технологій та лінгвостатистичних методів дослідження до вивчення ідіостилю розширює діапазон аналізу проблеми, однак не вичерпує її, тому кількісні дані варто поєднувати з характеристикою власне лінгвістичних явищ. Зокрема, мовна палітра Люко Дашвар багата на фразеологізми, не лише традиційні, але й okazionalni, які письменник використовує для досягнення найвищого емоційно-експресивного навантаження. Спробуємо за допомогою χ^2 -критерію зробити статистичну перевірку розподілів фразеологічних одиниць в одному з аналізованих творів, тобто відповідність спостережуваних даних розподілу деякому теоретичному закономірному розподілу. Критерій χ^2 та його ступінь вільності з'ясуємо на матеріалі роману «На запах м'яса». Основне завдання – дослідити статистичну однорідність вибірок стосовно функціонування трансформованих фразеологічних одиниць.

Таблиця 4

Установлення статистичної однорідності функціонування фразеологічних одиниць

m=2 \ n=3	i=1	i=2	i=3	Σjki
j=1	16	15	10	41
j=2	5	8	3	16
Σjki	21	23	13	N=57

У таблиці **m** – це кількість вибірок, **n** – кількість підвибірок. У процесі дослідження поділено текст на дві вибірки за кількістю сторінок; перша вибірка **j = 1**: 3–179, друга **j = 2**: 180–359 сторінки; підвибірки (**i**) першої вибірки (**j = 1**): **i = 1** – 3–60 с.; **i = 2** – 61–120 с.; **i = 3** – 121–179 с.; підвибірки (**i**) другої вибірки (**j = 2**): **i = 1** – 180–240 с.; **i = 2** – 241–300 с.; **i = 3** – 301–359 с.; **Σjki** – це загальна кількість частот у вибірках і підвибірках.

У першій вибірці модифіковані фразеологічні одиниці зафіксовано 41 раз, у трьох її підвибірках отримано частоти 16, 15, 10. У другій вибірці фразеологізми представлені 14 разів, у трьох її підвибірках мали частоти 5, 8, 3.

Використавши вже згадану формулу [19, с. 72–73], обраховуємо $\chi^2 = 0,795$. Довірчу ймовірність визначаємо після обчислення ступеня вільності ($f = 2$), що йому відповідають у

таблиці критичних значень два числа: 9,2 та 6,0. Перше з них – значення при довірчій імовірності 99 %, друге – при 95 %. Зазвичай беруть довірчу ймовірність 95 %. Показник $\chi^2 = 0,79 < 9,2$ (менший), тож розходження між порівнюваними вибірками несуттєве, вибірки статистично однорідні стосовно досліджуваного явища.

Отже, за допомогою критерію χ^2 з'ясовано, що дві вибірки одного роману є статистично однорідними. Дослідження ступеня вільності довело, що розходження в кількісному складі між порівнюваними вибірками не суттєве.

Ступінь щільності зв'язку не лише між кількісними, але і якісними характеристиками мовних явищ можна визначити за допомогою коефіцієнта рангової кореляції Спірмена. Відповідно до алгоритму розрахунку коефіцієнта кореляції рангів, спочатку замінюють кількісні (або напівкількісні, або якісні) ознаки ряду x та y на ранги, ранжуючи від меншої величини до більшої (або від більшої до меншої на розсуд дослідника); визначають умовні відхилення, тобто різницю рангів за кожним рядком; зводять умовні відхилення у квадрат; визначають суму квадратів умовних відхилень; підставляють отримані дані у відому формулу й обчислюють коефіцієнт кореляції [5, с. 55].

Оскільки обчислення коефіцієнта кореляції рангів зазвичай проводять на малій кількості чисел спостережень, особливого значення набуває оцінка статистичної значущості (достовірності) цього коефіцієнта. Ранговий коефіцієнт завжди менш точний, ніж парний коефіцієнт кореляції.

Його обчислюємо за формулою:

$$p = 1 - \frac{6 \sum_{j=1}^n (R_j - r_j)^2}{n(n^2 - 1)}$$

P – це коефіцієнт кореляції рангів, n – кількість текстів, Σ – сума рангів, R_j – ранг за першою ознакою, r – ранг за другою ознакою.

Коефіцієнт рангової кореляції Спірмена визначаємо на підставі аналізу трьох романів Люко Дашвар: «Молоко з кров'ю», «На запах м'яса», «Рай. Центр», досліджуючи вживання в них трансформованих фразеологічних одиниць.

$J = 1$ («Молоко з кров'ю» 272 сторінки); $j = 2$ («На запах м'яса» 368 сторінок); $j = 3$ («Рай. Центр» 270 сторінок). Ранг за обсягом та за частотою з'ясовуємо в порядку від більшого до меншого; ранг за обсягом (R) присвоюємо залежно від кількості сторінок, а ранг за частотою (r) – залежно від частоти вживання фразеологічної одиниці в тому чи в тому тексті. Різницю рангів ($R-r$) з'ясовуємо за допомогою віднімання суми одного рангу від суми іншого та підносимо знайдену різницю до квадрата, щоб знайти квадратичну суму $(R-r)^2$. Ранжуємо в послідовності від меншого до більшого (див. табл. 5).

Таблиця 5

Ранги за обсягом та частотою

№	Обсяг тексту	Частота ФО	Ранг за обсягом R	Ранг за частотою r	Різниця рангів (R-r)	Різниця рангів (R-r) ²
j = 1	272	34	3	2	1	1
j = 2	368	52	1	1	0	0
j = 3	270	43	2	3	-1	-1
						Сума: 0

Оцінку достовірності коефіцієнта кореляції рангів визначають за допомогою різних методів залежно від числа спостережень. Якщо число парних спостережень менше за число 9 ($n = 9$), оцінку значущості проводять за спеціальною таблицею [див. 5, с. 78]. Коли число спостережень від 10 і більше, оцінку значущості обчислюють за допомогою критерію t за формулою:

$$t = p \sqrt{\frac{n-2}{j-p^2}}$$

Число спостережуваних нами явищ дорівнює трьом, тому результати звіряємо з таблицею, у якій n – це кількість досліджуваних явищ, а достовірність представлена при 95 % та 99 %.

$$P = 1 - \frac{6 \cdot 0}{3(9 - 1)} = 1$$

У таблиці достовірність для числа явищ репрезентована для 99 %, вона повністю збігається, тобто перебуває в межах норми.

Щоб визначити відношення поширення трансформованих фразеологізмів у романі «Рай.Центр», треба врахувати, що лінгвометрія вимірює й аналізує кількісні характеристики одиниць різних рівнів мови. Для визначення таких характеристик використовують коефіцієнти мовної різноманітності.

Коефіцієнт лексичної різноманітності тексту – це відношення кількості слів, у нашому разі фразеологізмів, до загальної кількості слів тексту, тобто:

$$K_l \equiv \frac{L}{S}$$

K_l – це коефіцієнт лексичної різноманітності; L – це кількість модифікованих ФО, які вжиті в тексті; S – це загальна кількість слів у тексті.

Щоб визначити коефіцієнт поширення трансформованих ФО, потрібно поділити суму модифікованих фразеологізмів на загальну кількість слів у тексті:

$$K_l = \frac{43}{66324} = 0,000648$$

Значення коефіцієнта лежить у межах 0–1. Що більшим є отриманий десятковий дріб, тим вищою є лексична різноманітність, а отже, цей показник для роману суттєвий.

Як слушно зауважують лінгвісти, статистичні показники не можуть визначати естетичних можливостей художніх творів, а, відображаючи лише деякі структурні особливості текстів, «можуть лише вказувати на приховані від простого спостереження особливості індивідуального чи функціонального стилю» [20, с. 152; 21, с. 362], тому вивчення оригінального лінгвістичного портрета Люко Дашвар потребує поєднання квантитативних методів із власне лінгвістичними.

Висновки і перспективи. Залучення корпусних технологій і методів квантитативної лінгвістики дало змогу вивчити статистичний профіль творів Люко Дашвар, засвідчити рівномірність репрезентації кількісних даних у кожному з аналізованих романів. Істотність статистичного розходження між значеннями коефіцієнтів встановлено за допомогою розрахунку χ^2 ; визначено ступінь вільності трансформованих фразеологічних одиниць на матеріалі роману «На запах м'яса». З'ясовано, що аналізовані вибірки статистично однорідні, а дослідження ступеня вільності довело, що розходження в кількісному складі між порівнюваними вибірками не суттєве. Визначено коефіцієнт різноманітності для трансформованих фразеологізмів у романі «Рай.Центр» та коефіцієнт рангової кореляції Спірмена на матеріалі трьох романів «Молоко з кров'ю», «На запах м'яса» та «Рай.Центр», на підставі чого доведено лексичну різноманітність текстів.

Отже, квантитативні методи надають точні, структуровані дані про особливості авторського стилю, мовну насиченість тексту та функційне навантаження мовних одиниць. Вони є ефективним інструментом для дослідження творчості Люко Дашвар, оскільки дають змогу глибше проаналізувати її мовні стратегії, стилістичні уподобання та унікальність у сучасному літературному контексті.

У перспективі плануємо комплексне статистичне зіставлення всіх художніх творів письменниці для з'ясування специфіки використання синтаксичних конструкцій.

Список використаної літератури

1. Алексієнко Л. О., Дарчук Н. П. Принципи створення параметризованої бази даних за поетичними текстами Лесі Українки. *Леся Українка і сучасність* (до 130-річчя від дня народження Лесі Українки): зб. наук. праць. Луцьк, 2004. С. 344–352.
2. Альтман Г. Мода та істина в лінгвістиці. *Проблеми квантитативної лінгвістики*. Чернівці: Рута, 2005. С. 3–10

3. Бук С. Багатство словника тексту: досвід полоністики. *Současná slovanská lexikologie a lexikografie*. Прага, 2014. С. 276–279.
4. Бук С. Квантитативна параметризація текстів Івана Франка: проект та його реалізація. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2013. Вип. 58. С. 290–307.
5. Бук С. Основи статистичної лінгвістики : [навчально-методичний посібник]. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 124 с.
6. Бук С. Статистичні характеристики лексики основних функціональних стилів української мови: спроба порівняння. *Лексикографічний бюлетень*. 2006. № 13. С. 166–170.
7. Бук С. Сучасні методи дослідження мови письменника у слов'янознавстві. *Проблеми слов'янознавства*. 2012. № 61. С. 86–95.
8. Гладун З. О., Кульчицький І. М. Основні підходи дослідження індивідуального стилю письменника. *Молодий вчений*. 2019. № 11 (75). С. 944–946.
9. Загнітко А. Категорійний і парадигмальний простір сучасної лінгвоперсонології. *Studia linguistica*. 2016. № 9. С. 150–159.
10. Кричківська А. М., Паращин Ж. П., Швед О. В., Губицька І. І., Болібрех Л. Д., Новіков В. П. Застосування інформаційних технологій для стандартизації методології створення навчальної літератури. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2014. № 803 : Інформатизація вищого навчального закладу. С. 81–85.
11. Кульчицький І. М., Данчевська Ю. О. Деякі аспекти створення корпусу художніх творів В. С. Стефаника. *Прикладна лінгвістика та лінгвістичні технології. Megaling 2012* : зб. наук. праць. Київ, 2013. С. 143–148.
12. Кульчицький І. М., Гнатівська К. І. Дослідження ідіолекту письменника: корпусно-статистичний підхід. *Молодий вчений*. 2019. № 11 (75). С. 968–970.
13. Левицький В. В. Квантитативні методи в лінгвістичесі. Вінниця : Нова книга, 2007. 264 с.
14. Лонська Л. І. Антропоніми в складі українських паремій: лінгвостатистичне дослідження. *Мовознавчий вісник* : зб. наук. праць. Черкаси, 2018. Вип. 24–25. С. 69–77.
15. Лотоцька Н. Я. Ідіолект Романа Іванчука: корпуснобазований та лінгвокогнітивний підходи : дис. ...докт. філософії : 035 / Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів, 2021. 324 с.
16. Лотоцька Н. Я., Мох Р. Н. Специфіка ідіолекту Марії Матіос: статистичний профіль. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород, 2023. Вип. 29. Т. 1. С. 64–70.
17. Павличко О. О. Щодо статистичних параметрів авторського стилю (на матеріалі творів Е. М. Ремарка). *Мовні і концептуальні картини світу* : зб. наук. праць. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2010. Вип. 29. С. 186–191.
18. Павлишенко О. А. Квантитативні характеристики лексико-семантичних полів дієслова в авторських текстах англословної художньої літератури : автореф. дис. ...канд. філол. наук : 10.02.04 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2017. 24 с.
19. Перебийніс В. І. Статистичні методи для лінгвістів. Вінниця : Нова книга, 2002. 168 с.
20. Перебийніс В. С., Муравицька М. П., Дарчук Н. П. Частотні словники та їх використання. Київ : Наукова думка, 1985. 204 с.
21. Цьох Л. Й., Іваночко В. Я. Паралельні корпуси у дослідженнях відтворення ідіостилу у перекладі (на основі паралельного корпусу роману Дж. Лондона «White Fang»). *Молодий вчений*. 2021. № 10 (98). С. 358–363.
22. Шведова М. О. Мова прози Миколи Зерова на тлі корпусу текстів 1910–1935 років. *Мовна особистість: лінгвістика і лінгводидактика*. Київ ; Черкаси : вид-во ФОП Гордієнко Є. І., 2020. 402 с.
23. Шведова М., фон Вальденфельс Р., Яригін С., Рисін А., Старко В., Ніколаєнко Т. та ін. Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК). Київ ; Львів ; Єна, 2017–2024. URL : <http://uacorpus.org>.

Список використаних джерел

1. Дашвар Люко. Молоко з кров'ю : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. 272 с.
2. Дашвар Люко. На запах м'яса : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. 368 с.
3. Дашвар Люко. Рай. Центр : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. 272 с.

References

1. Aleksiienko, L. O. & Darchuk, N. P. (2004). Pryntsypy stvorennia parametryzovanoi bazy danykh za poetychnymy tekstamy Lesi Ukrainky [Principles of creating a parameterized database of Lesya Ukrainka's poetic texts]. In: *Lesia Ukrainka i suchasnist* (do 130-richechia vid dnia narodzhennia Lesi Ukrainky) [*Lesya Ukrainka and modernity* (to the 130th anniversary of Lesya Ukrainka's birth)]: zb. nauk. prats. Lutsk, 344–352 (in Ukr.).
2. Altman, G. (2005). Moda ta istyna v lnhvistytsi [Fashion and truth in linguistics]. In: *Problemy kvantytatyvnoi lnhvistyky* [*Problems of Quantitative Linguistics*]. Chernivtsi: Ruta, 3–10 (in Ukr.).
3. Buk, S. (2014). Bahatstvo slovyka tekstu: dosvid polonistyky [The richness of the text's vocabulary: the experience of Polish studies]. In: *Současná slovanská lexikologie a lexikografie* [*Contemporary Slavic lexicology and lexicography*]. Praha, 276–279 (in Ukr.).
4. Buk, S. (2013). Kvantytatyvna parametryzatsiia tekstiv Ivana Franka: proekt ta yoho realizatsiia [Quantitative parameterization of Ivan Franko's texts: the project and its implementation]. In: *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filolohichna* [*Bulletin of Lviv University. Philological Series*], 58, 290–307 (in Ukr.).

5. Buk, S. (2008). *Osnovy statystychnoi linhvistyky* [Fundamentals of statistical linguistics]: navchalno-metodychnyi posibnyk. Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka, 124 (in Ukr.).
6. Buk, S. (2006). Statystychni kharakterystyky leksyky osnovnykh funktsionalnykh styliv ukrainskoi movy: sprobа porivniannia [Statistical characteristics of the vocabulary of the main functional styles of the Ukrainian language: an attempt at comparison.]. In: *Leksykohrafichnyi biuleten* [Lexicographic bulletin], 13, 166–170 (in Ukr.).
7. Buk, S. (2012). Suchasni metody doslidzhennia movy pysmennyka u slovianoznavstvi [Modern techniques for studying writer's language in Slavic linguistics]. In: *Problemy slovianoznavstva* [Problems of Slavic studies], 61, 86–95 (in Ukr.).
8. Hladun, Z. O. & Kulchytskyi, I. M. (2019). Osnovni pidkhody doslidzhennia indyvidualnoho stylu pysmennyka [Basic approaches to the study of the individual style of the writer]. In: *Molodyi vchenyi* [Young scientist], 11(75), 944–946 (in Ukr.).
9. Zahnitko, A. (2016). Katehoriinyi i paradyhmalnyi prostir suchasnoi linhvopersonolohii [Categorical and Paradigmatic Aspect of Modern Linguopersonology]. In: *Studia linguistica*, 9, 150–159 (in Ukr.).
10. Krychkovska, A. M., Parashchyn, Zh. P., Shved, O. V., Hubytska, I. I., Bolibrukh, L. D. & Novikov, V. P. (2014). Zastosuvannia informatsiinykh tekhnolohii dlia standartyzatsii metodolohii stvorennia navchalnoi literatury [Application of information technologies for standardization of the methodology for creating educational literature.]. In: *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»* [Bulletin of Lviv Polytechnic National University], 803: Informatyzatsiia vyshchoho navchalnoho zakladu, 81–85 (in Ukr.).
11. Kulchytskyi, I. M. & Danchevska, Yu. O. (2013). Deiaiki aspekty stvorennia korpusu khudozhnykh tvoriv V. S. Stefanyka [Some aspects of creating a corpus of V. S. Stefanyk's literary works]. In: *Prykladna linhvistyka ta linhvistychni tekhnolohii. Megaling 2012* [Applied linguistics and linguistic technologies. Megaling 2012]: zb. nauk. prats. Kyiv, 143–148 (in Ukr.).
12. Kulchytskyi, I. M. & Hnatovska, K. I. (2019). Doslidzhennia idiolektu pysmennyka: korpusno-statystychnyi pidkhid [Investigation of the writer's idiolect: a corpus-statistical approach]. In: *Molodyi vchenyi* [Young scientist], 11(75), 968–970 (in Ukr.).
13. Levitskii, V. V. (2007). Kvantitativnie metody v lingvistike [Quantitative methods in linguistics]. Vinnitsa: Nova kniga, 264 (in Ukr.).
14. Lons'ka, L. I. (2018). Antroponimy v skladi ukrainskykh paremii: linhvostatystychnie doslidzhennia [Anthroponemes-woman's names in the structure of Ukrainian proverbs: quantitative investigation]. In: *Movoznavchyi visnyk* [Linguistic Bulletin]: zb. nauk. prats. Cherkasy, 24–25, 69–77 (in Ukr.).
15. Lototska, N. Ya. (2021). Idiolekt Romana Ivanychuka: korpusnobazovanyi ta linhvokohnityvnyi pidkhody [The idiolect of Roman Ivanychuk: corpus-based and linguo-cognitive approach]. PhD dissertation (Philology). Lviv, 324 (in Ukr.).
16. Lototska, N. Ya. & Mokh, R. N. (2023). Spetsyfika idiolektu Marii Matios: statystychnyi profil [The specificity of Maria Matios' idiolect: a statistical profile]. In: *Zakarpatski filolohichni studii* [Transcarpathian Philological Studies]. Uzhhorod, 29, 1, 64–70 (in Ukr.).
17. Pavlychko, O. O. (2010). Shchodo statystychnykh parametriv avtorskoho stylu (na materiali tvoriv E. M. Remarka) [On the statistical parameters of the author's style (based on the works of E. M. Remarque)]. In: *Movni i kontseptualni kartyny svitu* [Linguistic and conceptual worldviews]: zb. nauk. prats. Kyiv: VPTs «Kyivskiy universytet», 29, 186–191 (in Ukr.).
18. Pavlyshenko, O. A. (2017). Kvantytatyvni kharakterystyky leksyko-semantychnykh poliv diieslova v avtorskykh tekstakh anhlomovnoi khudozhnoi literatury [Quantitative characteristics of lexical-semantic fields of verbs in the author's texts of English literature]. Extended abstract of PhD dissertation (Germanic languages). Lviv, 24 (in Ukr.).
19. Perebyinis, V. I. (2002). Statystychni metody dlia linhvistiv [Statistical methods for linguists]. Vinnytsia: Nova knyha, 168 (in Ukr.).
20. Perebyinis, V. S., Muravytska, M. P. & Darchuk, N. P. (1985). Chastotni slovnyky ta yikh vykorystannia [Frequency dictionaries and their use]. Kyiv: Naukova dumka, 204 (in Ukr.).
21. Tsokh, L. Y. & Ivanochko, V. Ya. (2021). Paralelni korpusy u doslidzhenniakh vidtvorennia idiostylu u perekladi (na osnovi paralelnoho korpusu romanu Dzh. Londona «White Fang») [Parallel corpora in the study of idiostyle reproduction in translation (based on the parallel corpus of J. London's «White Fang»)]. In: *Molodyi vchenyi* [Young Scientist], 10 (98), 358–363 (in Ukr.).
22. Shvedova, M. O. (2020). Mova prozy Mykoly Zerova na tli korpusu tekstiv 1910–1935 rokiv [The language of Mykola Zerov's prose against the background of the corpus of texts from 1910–1935.]. In: *Movna osobystist: linhvistyka i linhvodydaktyka* [Linguistic personality: linguistics and linguodidactics]. Kyiv; Cherkasy: vyd-vo FOP Hordiienko Ye. I., 402 (in Ukr.).
23. Shvedova, M., fon Valdenfels, R., Yaryhin, S., Rysin, A., Starko, V., Nikolaienko, T. ta in. (2017–2024). Heneralnyi rehionalno anotovanyi korpus ukrainskoi movy (HRAK) [General Regionally Annotated Corpus of Ukrainian (GRAK)]. Kyiv; Lviv; Yena. Available at: <http://uacorporus.org>.

List of used sources

1. Dashvar, Liuko (2010). *Moloko z kroviu* [Milk with blood]: roman. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho dozvillia», 272 (in Ukr.).
2. Dashvar, Liuko (2013). *Na zapakh miasa* [The smell of meat]: roman. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia», 368 (in Ukr.).

3. Dashvar, Liuko (2010). Rai.Tsentr: roman. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia», 272 (in Ukr.).

METHODS OF QUANTITATIVE LINGUISTICS IN THE STUDY OF THE WRITER'S IDIOSTYLE (BASED ON LYUKO DASHVAR'S WORKS)

*Liudmyla Shytyk, Doctor of Philological Sciences, Professor,
Head of the Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy (Cherkasy, Ukraine)*

e-mail: l_shytyk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5941-672>

Identifier Scopus-Author: 57210982685

*Tetyana Shcherbyna, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
of the Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy (Cherkasy, Ukraine)*

e-mail: Tanya_Bevz@i.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0008-5983>

Abstract. Introduction. In the era of information technology development, linguistic phenomena require not only qualitative but also quantitative study. Considering this, interdisciplinary studies focused on applying statistical methods to the analysis of linguistic objects have become particularly relevant. Quantitative characteristics of the lexical content of a text are one of the important components of a comprehensive analysis of literary speech and the author's individual style characteristics.

Purpose. The purpose of the article is to study the specifics of Luko Dashvar's idiolect by modelling the statistical profile of the writer's texts, as well as to analyse the quantitative indicators of the methods of introducing traditional and transformed phraseological units into works of fiction as a distinctive sign of the author's individual speech.

Methods. Statistical methods were used to analyse the quantitative correlation of the varieties of the studied phraseological units; methods of quantitative and computational linguistics were used to clarify the applied aspects of the study of the methods of introducing phraseological units.

Results. The use of corpus technologies and quantitative linguistics methods made it possible to study the statistical profile of Luko Dashvar's works and to demonstrate the uniformity of the representation of quantitative data in each of the analysed novels. The significance of the statistical difference between the coefficient values was determined using the χ^2 calculation; the degree of freedom of the transformed phraseological units was defined on the material of the novel «The Smell of Meat». The analysed samples were found to be statistically homogeneous, and the study of the degree of freedom proved that the differences in the quantitative composition between the compared samples are not significant. The diversity coefficient for transformed phrasemes in the novel «Rai.Tsentr» and the Spearman's rank correlation coefficient are determined on the basis of three novels «Milk with Blood», «The Smell of Meat» and «Rai.Tsentr». The lexical diversity of the texts is proved on the basis of the determined coefficients.

Originality. For the first time, quantitative parameterization of Luko Dashvar's texts was performed, and the statistical characteristics of the transformed phrasemes of the writer's novels were represented.

Conclusion. Quantitative methods provide accurate, structured data on the features of the author's style, linguistic richness of the text and the functional load of language units. They serve as an effective tool for researching Luko Dashvar's works, as they allow for a deeper analysis of her linguistic strategies, stylistic preferences, and uniqueness in the context of contemporary fiction writing.

Key words: idiostyle, Luko Dashvar, linguostatistical text analysis, quantitative text parameters, text volume, vocabulary volume, diversity index, exclusivity index, hapax legomena, general vocabulary.

Надійшла до редакції: 31.08.2024

Прийнято до друку: 02.10.2024

УДК 811.161.2'272(477):001.895

DOI: 10.31651/2226-4388-2024-37-112-118

МОВА – ПОЛІТИКА – ВІЙНА: ПОГЛЯД ЛІНГВІСТА

Рец. на кн.: Степаненко М. Політика і війна: закономірності та парадокси мовного розвитку (2022–2023 рр.): монографія. Харків : Видавець Іванченко І. С., 2024. 804 с.

*В. В. Калько, доктор філологічних наук, професор
кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)*

e-mail: mkalko@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9394-1664>

Ідентифікатор Scopus-Author: 57219247796

Миколу Івановича Степаненка сміливо можна назвати мовним хронікером ХХІ століття, адже завдяки його титанічним зусиллям упродовж 2017–2023 років вийшли друком п'ять монографій, у яких українська мова представлена в живому змінному розмаїтті, а лексико-семантична система української мови скрупульозно опрацьована в найновішому динамічному форматі як носій інформації про сучасні суспільно-історичні процеси. У жовтні 2024 року вийшла друком шоста монографія дослідника «Політика і війна: закономірності та парадокси мовного розвитку (2022–2023 рр.)», у якій масштабно проаналізовано лінгвомаркери окресленого періоду. Наскрізною ідеєю видання, думкою, яка пронизує увесь його зміст, можна вважати тезу М. Гайдеггера, що мова є оселею буття, у якій живе людина. Рецензовану працю вирізняє масштабність постановки питання і завдання максимально повно через мовне тло зафіксувати воєнну ситуацію 2022–2023 років в Україні в її багатовимірному вияві.

Можемо стверджувати, що дослідження М. І. Степаненка має надважливе значення, оскільки оприявнює не лише мовні явища, а й робить потужний внесок у розуміння суспільної свідомості, пояснення впливу історичних подій на уявлення, переконання, настрої, погляди, цінності тощо, що, власне, й визначають мотиви поведінки людини, її ставлення до дійсності та формують світоглядні настанови. Новаторський підхід рецензованого видання визначає вивчення мовних явищ на підставі набутків новітньої когнітивно-дискурсивної лінгвістичної парадигми, що дає змогу авторові побачити в мовних знаках особливий фрагмент ментального світу, реконструювати їхню етнокультурну специфіку, зберегти історичний і духовний досвід, описати й пояснити мовні одиниці на середньохресті когніції та комунікації з урахуванням соціально-психологічного континууму. Усе це визначає актуальність монографії М. І. Степаненка, її цінність не лише для філологів, а й для пересічних мовців, адже автор досліджує життя «з мовою» і «в мові», аналізує, як сучасний дискурс відображає реалії суспільної дійсності, як мова структурує й перетворює реальність.

Книга має класичну композицію: передмова, сім розділів, висновки, список використаної літератури, список використаних джерел, алфавітний покажчик реєстрових компонентів. Сьогодні Україна живе в новій надскладній, жахливій реальності, яка стрімко змінює не лише ситуацію в країні, а й у світі загалом, адже повномасштабне вторгнення Російської Федерації розмежувало життя на два періоди – довоєнний і воєнний (як це не страшно звучить у ХХІ столітті). Саме це й змушує перечитувати рецензовану монографію, шукаючи в ній відповіді на суперечливі питання й інтерпретацію суспільних зламів, які відбулися впродовж 2022–2023 років. Актуальність дослідження в тому, що в ньому системно проаналізовано лінгвальні зміни в українському воєнному дискурсі, який, як цілком справедливо зазначає автор, «з одного боку, продовження лінгвотрадицій, які своїм корінням сягають українських національно-визвольних змагань, Першої світової війни, Другої світової війни, війни в Афганістані, а з іншого, – формування модерної лінгвокреативності як одного з найважливіших чинників відрефлексування новітніх мілітаристських тенденцій» (с. 6).

У першому розділі «Знакові слова 2022 та 2023 рр. у фокусі сфер суспільного буття» (сс. 8–57) системно проаналізовано функційно активні й популярні слова, що є своєрідною рефлексією людства на всі важливі події року, адже відображають глобальні та національні пріоритети й тенденції, які потужно впливають на суспільство. Стурбованість перманентною кризою та занепокоєння впливом цифрового контенту на ментальність у Великій Британії, питання психологічного маніпулювання й обману в Сполучених Штатах Америки, страх за кінець епохи чи ери та початок нових часів у Німеччині, заклопотаність збільшенням податків у Японії – усі ці проблеми акцентують на ключових викликах і явищах 2022 та 2023 років. Цілком погоджуємося з думкою М. І. Степаненка, що знакові слова є «реакцією на виклики часу, колективною відповіддю на проблеми, що їх переживає суспільство, на пропозиції влади, які не корелюють із економічними вимогами, політичними прагненнями, культурними намірами народу» (с. 19). Ґрунтовний лінгвістичний аналіз дає змогу авторові стверджувати, що «людська спільнота, долаючи труднощі, що її супроводжують, або інтегруючись для попередження чогось небажаного, віддає перевагу, не змовляючись, тим або тим мовним одиницям. Вони віддзеркалюють проблеми не лише окремої країни, а й світу загалом» (с. 54). Дослідження вкотре переконує: події в Україні змінюють світ, накладають відбиток на загальнолюдську картину світу, адже, як засвідчують спостереження М. І. Степаненка, однією зі знакових одиниць 2023 р. в Німеччині стала сполука «гібридна війна», а в Японії у 2022 р. знаковим символом визнали ієрогліф, що означає «війна», «битва» (с. 20), бо «людей різних націй, народностей, континентів, згуртованих навколо спільної надпроблеми, єднає слово як потужний виразник їхнього буття – біологічного, фізичного, емоційно-психічного, духовного та ін.» (с. 8).

Автор монографії різновекторно аналізує прецедентну фразу 2022 р. «Руській воєнний корабль, іді..» (сс. 21–36), залучаючи різні графічні, орфографічні й інші варіантні модифікації. Цю інвективу мовознавець скрупульозно, досить витончено, з притаманною українцям толерантністю й цнотливістю характеризує як атрибут повсякденного, художнього дискурсів, музичної культури, живопису, філателії. Підтверджуючи консолідувальне навантаження вислову не лише для українського народу, а й навіть для світу, який підтримує Україну у війні з Росією, його символічне наповнення – супротив, нескореність, дослідник наводить переконливі думки журналістів, письменників, політиків, лінгвістів. М. І. Степаненко переконливо й справедливо резюмує, що фраза швидко поширилася за межі України, облетіла різні країни й стала промовистим актуалізатором таких стратегічних інформаційних індикаторів сучасної російсько-української війни, як коректна назва події → повномасштабне агресивне вторгнення Росії в Україну та боротьба українського народу з окупантами, бо «вислів промовисто віддзеркалює наш колективний психологічний стан, негативну емотивність, затяту, апробовану віками готовність боронити свою й спредвічну обітницю не посягати на чуже, тобто тримати в цивілізаційних рамках, не порушувати засадничих положень концептуальної бінарної опозиції «свій / чужий»» (с. 23).

Аналізуючи знакові лексеми й вирази 2023 р., дослідник докладно висвітлює семантичне наповнення лексем *мобілізація / могілізація (могилизація)* як маніфестантів різних типів мобілізації по-російськи, встановлює семантико-конотативні розбіжності, описує величезний пласт слів, які належать до аналізованого словотвірного ґнізда. Ретельно дешифровано також зміст слів *ухилянт, конфлікт, дрон, блокада / деблокада, сполук яйця по 17 гривень, літо в Криму, позиційна війна, штучний інтелект*. У часи потрясінь мова стає інструментом боротьби, мовні знаки в дискурсі набувають конфліктогенних персонально-інперсональних стратегій. Цілком погоджуємося з актуальним висновком, що «реальною є перспектива семантичного еволюціонування як у бік пейоративності, так і в бік меліоративності. Соціальна значущість вирізнених мовних одиниць полягає в тому, що вони глибиною свого значеннєвого обсягу фіксують події, які суттєво вплинули і продовжують впливати на історичний розвиток України» (с. 53).

У другому розділі «Усталені звороти періоду сучасної російсько-української війни» (сс. 58–123) різноаспектно схарактеризовано фразеологічну й паремійну неологізацію, яка, як влучно зауважує мовознавець, є «лінгвокреативною реакцією на воєнні події в Україні, як і на інші – ті, що були, й ті, які наспіють» (с. 58). Усталені, частково видозмінені та новостворені

фразеологічні одиниці дослідник об'єднує в чотири семантичні типи: 1) «Трагічні наслідки війни, біологічне буття у вимірі «смерть» (сс. 61–79); 2) «Стратегійні й тактичні прийоми ведення бойових дій» (сс. 79–84); 3) «Участь мирного населення у війні» (сс. 85–87); 4) «Суспільні зміни в немирний час, які стосуються України та світу, і спосіб життя окремих категорій людей» (сс. 87–95). Надзвичайно показово й переконливо М. І. Степаненко ілюструє повернення до активного вжитку фразеологічної одиниці з (*зі, із*) *щитом* або *на щиті*, влучно доповнюючи обґрунтовані лінгвістичні спостереження коментарями військових. Лінгвіст повномасштабно інтерпретує, характеризуючи еліптичні, експансивні, лексичні та лексико-граматичні трансформації, глибинний зміст неофраземи *відправити на концерт Кобзона*, акцентуючи на вагомості фонових знань, які сприяють розширенню семантики цієї когнітивно-ономасіологічної моделі. Прикметно, що досліджувана фразеологічна одиниця семантично корелює із загальнонегативними лексемами *кобзонити, відкобзонити, закобзонити*, серед яких «домінують префіксальні утворення, що вказують на результативну завершеність дії «нищення ворогів (росіян)» із відтінком негативного впливу на чітко мотивований об'єкт» (с. 68). Нам імпонує передбачення дослідником лінгвістичної перспективи й закріпленості в лексикографічному просторі фразем *хороші руські vs погані руські* та їхніх численних варіантів, які «неодмінно продовжать своє лінгвістичне буття в дискурсивному просторі як вербалізатори важливих моментів російсько-української війни, як синхронійно прецедентні мовні одиниці, зрештою, як асоціативно-образний потенціал поєднання мовних знаків» (сс. 78–79).

Значну увагу автор приділяє перемійній неологізації, яка в умовах війни набуває модерного звучання, стаючи ще одним із потужних рупорів мовного опору, продуктивним виявом якого є антипаремії, що, на наше переконання, засвідчують підтримку етносом давніх традицій, оприявнюють спадковість народної мудрості, а трансформація глибинного змісту й формального плану вихідних прислів'їв умотивована їхнім пристосуванням до нових суспільно-історичних реалій, цінностей. З огляду на це окремий параграф присвячено змінам лексико-семантичного й структурного складу паремій *Кому війна, а кому мати рідна* (сс. 97–105); *Війна війною, а обід за розкладом* (сс. 105–110); *Моя хата скраю...* (сс. 110–113); *Побачити Париж і померти* (сс. 113–115); *Весна покаже, хто де...*; *І рибку з'їсти...*; *Ні корови, ні свині, тільки Путін на стіні*; *Нравится, не нравится – терпи, моя красавиця*; *Nie strasz, nie strasz, bo się zesras* (сс. 115–117), які своїм значеннєвим потенціалом віддзеркалюють найважливіші суспільні зрушення останніх років, пов'язані передовсім із війною, а вже потім торкаються інших важливих моментів життя сучасного українця. Величезний пласт трансформованих варіантів паремій *Кому війна, а кому мати рідна; Війна війною, а обід за розкладом* дає дослідникові переконливі підстави зробити аргументований висновок про зближення фокусу диференційованих значень загальної семантики цих двох прецедентних одиниць (с. 107). Привертає увагу докладний аналіз афоризованих виразів, які, за слушним спостереженням М. І. Степаненка, «постають як етнокреативні утворення з глибинним змістом, що віддзеркалюють воєнний стан у проєкції на вже здобутий бойовий, військовий досвід і той, який гартуємо сьогодні» (с. 117). Дослідник залежно від ступеня афористичності розмежовує вислови: 1) політичних діячів, 2) майстрів слова, митців, 3) простих людей, 4) життєво важливі фрази в стані постійної загрози. Тут мовознавець наводить влучні спостереження за тим, як вирази Президента України Володимира Зеленського, відомих українців, простих людей відображають грані суспільного буття, зворушують і надихають, позаяк пов'язані зі спостереженнями за стратегійно важливими орієнтирами.

У третьому розділі «Лінгвальні маркери постфольклорних текстів періоду сучасної російсько-української війни» (сс. 124–156) системно проаналізовано парадигму народнопоетичної культури досліджуваного хронологічного періоду, яку репрезентують традиційні й зовсім не передбачувані для воєнного часу жанри, а саме: замовляння (закляття, зурочення), колискові пісні, календарно-обрядові пісні (колядки, щедрівки, великодня обрядовість), анекдоти, жарти, скоромовки. М. І. Степаненко зробив неоціненну справу: зібрав, систематизував і проаналізував багатющий постфольклорний текстовий масив останнього десятиліття, який виразно, самобутньо, натхненно виражає пріоритети, оцінки й систему цінностей українського етносу. Це унікальне явище нинішнього часу спроможне в

оригінальній формі відобразити не лише особливості мови, а й передати світовідчуття її носіїв, особливості етнічної ментальності, яка так виразно викристалізовується під впливом агресії Російської Федерації. Лінгвіст віртуозно демонструє, як у традиційну когнітивно-ономасіологічну матрицю класичного фольклорного тексту гармонійно й органічно вплелися сформовані під дією екстралінгвальних чинників модерні денотати: стратегії і тактики російсько-української війни, її рушійні сили, сконцентровані на передовій і в тилу. Український постфольклорний текст ефективно доводить зростання ролі суб'єкта дискурсу, який, діючи креативно, створюючи різновекторні зв'язки між багатоманітними практиками й ідеологіями, творчо їх переформатовує, тим самим не просто інтерпретуючи соціальний і політичний світ, а змінюючи і створюючи новий дискурс, наділений надзвичайною потужністю впливу. Незаперечним здобутком М. І. Степаненка є глибоке узагальнення зміни прагматики воєнних колисенок, які «виходять за береги утилітарності, магічності [заспокоєння, приколювання, вибавлення дитини; формування її інтелектуально-духовного коду через образну, ніжну материнсько-батьківську фразу-приспівку; відвертання від сина (доньки) всього злого] й набувають соціального, головню патріотичного, звучання» (с. 133). Виразно доповнюють загальну картину вербального наповнення новітніх колисенок вправно випрацьовані автором комунікативні моделі: «адресант (мати) – повідомлення (побажання, напуття) – адресат (дочка)»; «адресант (згорьована мати) – повідомлення (побажання, напуття) – адресат (дорослий син, що поклав свою голову за Україну)». Докладно також схарактеризовано семантичні домінанти календарно-обрядових пісень, чітко визначено їхні сюжетні центри, установлено прагматичну спрямованість, описано функційне навантаження. Особливого схвалення заслуговує й опис вербально-невербальних мемів із пропріативом *Верба* (система залпового вогню) й апелятивом *верба*, які весною 2022 року стали потужною зброєю в протистоянні агресорові. Аналізуючи анекдоти й жарти, лінгвіст наголошує на їхній оригінальній композиції, проєктуючи вербальне наповнення – соціально значуще просторіччя, поліфункційну воєнну лексику та фразеологію, неофіційні назви держави-агресора й тих, хто її представляє, – на ключові українські етнокоди, визначаючи засадничі інтенції, зокрема віру в неминучу близьку перемогу над ворогом.

Четвертий розділ «Графосемантичні маркери сучасної українсько-російської війни» (сс. 157–187) присвячено пейоративній декапіталізації. Важливо наголосити, що М. І. Степаненко оприявнює надзвичайно цінні й вагомні розмисли про правила вживання великої букви, чітко констатуючи, що графічні знаки є одним із важливих лінгвозасобів вираження ставлення мовця до повідомлюваного. Абсолютно на часі є думка лінгвіста, що «сучасні екстралінгвальні чинники – агресія Росії, окупація України, вчинення ворогами тортур над українцями й ін. – вимагають появи відповідного коментарю в правописі, причому з екстраполованням його на ширший онімний простір, тобто не лише на антропонімну сферу, а й на інші рівні пропріальності, передусім топонімний» (с. 162). Ортографійно-графічна деонімізація, кардинально змінюючи референційну сутність пропріативів, надає їм виразної аксіологічної забарвленості, увиразнює прагматичний вплив, забезпечує потужний персуазивний потенціал. Аналізуючи гострі правописні суперечки про написання хороніма *Росія* / *росія*, антропоніма *Путін* / *путін*, а також значно ширший склад онімів, які стосуються не лише Російської Федерації, дослідник наводить думки представників органів державної влади з їхніми рекомендаціями, пропозиціями, застереженнями. Автор наголошує на розширенні спектра пропріативів, що набули негативної конотації, лінгвальним маркером якої є мала літера, й об'єднує їх в антропонімні, топонімні, ергонімні та прагматонімні групи, кожену з яких диференціює на підгрупи. Дослідник переконливо доводить роль маркерів сучасної російсько-української війни – літер-прагмем *Z* і *V*, які по-різному декодують українці (й ті, хто підтримують їх) та росіяни. Автор уміло вияскравлює цінність буквеного символу «І», що уособлює Україну як оборонця від ворога, акцентуючи на тому, що вона стала семантико-графічним антиподом латинських букв *Z* і *V*, адже така графодеривація наділена глибинним змістом, вона – «важливий лінгвальний індикатор війни, що її розв'язала Росія, і миру, якого прагне Україна й робить усе можливе, аби він якнайскоріше настав» (с. 756).

Надзвичайно виразним, просотаним боєм є п'ятий розділ «Номінативно-аксіологічна парадигма денотата “воєнні дії в Україні: 2022–2023 рр.”» (сс. 188–229), у якому ґрунтовно

проаналізовано багатокомпонентний корпус, репрезентований найменуваннями, різними за формально-граматичною будовою, значеннєвою наповнюваністю, оцінним потенціалом. З огляду на лінгвістичну концепцію про лексико-семантичний вимір мовної картини світу, вчення про ментальну й лінгвальну сутність мови, її об'єктивний та суб'єктивний зміст, М. І. Степаненко довідно й промовисто описує офіційні і неофіційні назви подій, що послідовно й виразно оприявнюють та відрефлексовують розвиток сучасного колективного воєнного досвіду, набутого не лише українцями, а й прогресивною світовою спільнотою, яка підтримує Україну. Аналізуючи когнітивну природу вербального наповнення денотата «воєнні дії», автор резонно репрезентує його сприйняття двома різними за світоглядними й ціннісними настановами групами реципієнтів: тими, хто представляє російське військово-політичне керівництво, незаконні збройні формування, і тими, хто уособлює українське військово-політичне керівництво, засуджує загарбницьку політику Росії, захищає свою землю від нападників. Значну увагу лінгвіст приділяє номінативному ряду, утвореному за двома моделями: *повномасштабне вторгнення + детермінований компонент, війна + детермінований компонент*, який використовують у поліранговому офіційному спілкуванні. Учений справедливо зауважує, що «вони системно корелюють між собою і з іншими неофіційними найменуваннями, що експліцитно реалізують пейоративність, – протистояння, конфлікт, напад, агресія та ін.» (с. 756). Значний за обсягом фактичний матеріал за основними ідентифікаційними ознаками «ідеологічна спрямованість події», «рушійні сили події», «мета події», «місце події», «час події», «локальний конфлікт події», «легітимність / нелегітимність події», «місце події в історії суміжних подій», «оцінка події» абсолютно логічно ранжовано в семантичні моделі, розмежовані на прості («повномасштабне вторгнення» ↔ «війна» / «рушійна сила», «повномасштабне вторгнення» ↔ «війна» / «місце події», «повномасштабне вторгнення» ↔ «війна» / «час події» та ін.) та складні («повномасштабне вторгнення» ↔ «війна» / «рушійна сила» / «місце події», «повномасштабне вторгнення» ↔ «війна» / «рушійна сила» / «час події», «повномасштабне вторгнення» ↔ «війна» / «рушійна сила» / «місце події» / «час події») та ін. субмоделі, які номінують й аксіологічно інтерпретують денотат «воєнні дії в Україні: 2022–2023 рр.». Можна без перебільшення стверджувати, що в цьому розділі автор послідовно проводить думку про те, що «дефініційні рамки всіх вияскравлених семантичних моделей досить часто розширюють компоненти з яскраво заманіфестованою конотацією. Найчастіше аксіологічну функцію перебирають на себе семантично неоднорідні прикметники, зокрема ті, для яких ідентифікувальними є семи 'загальна негативна або позитивна оцінка', 'шкода', 'соціальна оцінка', 'виділюваність'» (с. 226–227). Докладний аналіз номінативно-аксіологічного представлення денотата «воєнні дії в Україні: 2022–2023 рр.» уможливорює різновекторно схарактеризувати з мовного погляду воєнні дії в Україні й навіть зробити лінгвістичний прогноз щодо прийдешнього загальноприйнятого найменування описуваного хрононіма, яке має стати заголовком енциклопедійних, лексикографічних, термінографічних та інших гасел про воєнні дії в Україні 2022–2023 (?) рр. Лінгвістичні спостереження за процесами називання війни дають змогу дослідникові стверджувати, що такою назвою «може стати найуживаніша в публіцистично-політичному дискурсі сполука, утворена за зразком комбінованої моделі «війна» / «рушійні сили (рушійна сила)» / «час» – російсько-українська війна (2022–?)» (с. 227), яка «послідовно продовжує лінгво-історичні традиції творення назв війн, одна з рушійних сил, точніше винуватець, якої – Росія (росіяни)» (с. 229).

У шостому розділі «Динамічні процеси в перифрастичній сфері досліджуваного хронологічного періоду», як і в попередніх монографіях, М. І. Степаненко аналізує перефрази двох семантичних типів – «Людина» та «Суспільний розвиток». Уже в першому абзаці розділу автор робить актуальне узагальнення: «Перефрази як чутливі маркери суспільної динаміки, людського буття в 2022–2023 рр. суттєво змінили свою значеннєву тональність: посилили функційну активність мілітарні вторинні номінування, що відтворюють перебіг воєнних дій в Україні» (с. 230). Скрупульозно проаналізовано перефрази меншого за обсягом, але винятково актуального, семантично поліфункційного, конотативно неоднорідного семантичного типу «Суспільний розвиток», у межах якого вирізнено перифрастичні поля «2022 рік», «2023 рік», «Підбив греблі Каховської ГЕС на Херсонщині», «Україна», «Росія», «Білорусь». У межах перифрастичних полів «2022 рік», «2023 рік» на підставі темпорального критерію –

репрезентації у їхній структурі лексем на позначення чітко окреслених (*рік, доба, день*) і не окреслених конкретними рамками [*час, дата, початок, кінець, точка (відліку)*] – виокремлено й фахово описано семантичні групи «Етнічна належність», «Перемога над ворогом», «Морально-вольовий дух народу», «Тяжкі наслідки війни», «Надії, сподівання», «Міждержавні, міжетнічні зв'язки», «Місце події в історії», «Фази подієвого циклу – початок, продовження, відносне тривання тощо», «Аксіологічне реагування на подію». Учений справедливо наголошує, що з огляду на когнітивно-комунікативну природу надважливими мінідискурсами є емоційно конотовані коментарі, які «інформативно релевантні через ту причину, що сучасна війна – це не тільки складний соціально-політичний процес ..., а й глобальна перманентна або гібридна війна, де важливе значення приділено боротьбі за свідомість людей» (с. 235).

З одного боку, потреба об'єктивного й різнобічного оцінювання умисного екоциду та етноциду, до яких удасться Росія, воюючи проти України, а з іншого – застосовані в монографії ідентифікувальні чинники, зумовили виокремлення простих і складних семантичних моделей у межах перифрастичного поля «Підриг греблі Каховської ГЕС на Херсонщині». Наголосимо, що М. І. Степаненко абсолютно справедливо знищення російськими окупантами п'ятої за розміром гідроелектростанції України 6 червня 2023 року кваліфікує як прецедентну подію, яка для українців і прогресивного людства надактуальна в когнітивному плані, містить чіткий набір конотацій і ще багато років функціонуватиме як антиеталон гуманізму. Досить умотивованим і науково вагомим є висновок мовознавця, що «специфіка перифраз, які характеризують денотат “підриг греблі Каховської ГЕС на Херсонщині”, полягає в тому, що вони своїм змістом, по-перше, стосуються передусім України, а вже потім Європи та світу загалом, по-друге, відрефлексовують не найзагрозливіші для цивілізації ядерні проблеми, а екологічні чи інші стратегічні або менш значущі проблеми національного рівня і неодмінно в проєкції на майбутній мирний чи теперішній військовий час» (с. 242–243).

Репрезентуючи перифрастичний образ Президента України Володимира Зеленського, автор монографії наголошує, що його аксіологічна компонента є динамічною, для неї характерне «домінування відносної нейтральності або меліоративності над пейоративністю і пейоративності над меліоративністю чи відотною нейтральністю» (с. 260), а «основний перифрастичний корпус репрезентують ті одиниці, у яких номінативно-оцінна ідентифікація виходить за міжособистісні та особистісні рамки й поширюється на суспільство» (с. 261). Схвально сприймаємо й думку вченого про те, що «чинний гарант Конституції України опинився під прицільним оком російської пропаганди з її негативними завданнями, спрямованими на дискредитацію влади, роз'єднання держави» (с. 264), що також зумовлює негативну конотативність образу очільника України. На підставі поліфункційних критеріїв ідентифікування вторинних назв прецедентного імені В. Зеленський М. І. Степаненко ґрунтовно, виважено й переконливо описує структурні субмоделі: 1) прецедентне ім'я Зеленський ↔ імена з прецедентністю світового та вітчизняного рівня, 2) прецедентне ім'я Зеленський ↔ світове визнання, 3) прецедентне ім'я Зеленський ↔ президентська діяльність, 4) прецедентне ім'я Зеленський ↔ узагальнений мілітарний реальний / метонімічний образ України, українського народу.

Вибудовуючи перифрастичний портрет президента Російської Федерації Володимира Путіна, М. І. Степаненко акцентує на динаміці його денотативно-конотативної структури порівняно з попередніми роками, відзначаючи вагомий вплив позамовних чинників, а саме: «1) повномасштабне вторгнення, або російсько-українська війна, 2) суворе самоізоляція президента Росії, 3) реакція світу на путінський злочин проти України й людства, 4) уподібнення за ідеологічним принципом сучасної Росії до Німеччини періоду Другої світової війни» (с. 271). Зважаючи на ці чинники, автор пропонує відмінний від вирізненного в попередній монографії «Публіцистично-політичний дискурс 2021: лексико-словотвірні інновації, перифрастичний ресурс» вторинного номінування прецедентного імені Путін, описаного на засадах поліфункційних критеріїв, модерний підхід до опису предметно-логічного та аксіологічного змісту пропріатива Путін, ґрунтованого на засадах ідентифікування вторинних назв цього прецедентного імені, та пропонує докладну

класифікацію, супроводжувану вмотивованими лінгвістичними коментарями: 1) прецедентне ім'я Путін ↔ причетність до війни в Україні, 2) прецедентне ім'я Путін ↔ відособленість, усамітненість, ізольованість, 3) прецедентне ім'я Путін ↔ світова антипутінська позиція, 4) прецедентне ім'я Путін ↔ залежність від кого-, чого-небудь, 5) прецедентне ім'я Путін ↔ політичний режим.

Докладно також схарактеризовано перифрастичне поле «Олександр Лукашенко», яке в досліджуваній хронологійній період «поповнили вичленувані на основі різних ідентифікувальних критеріїв пейоративні описові звороти з метафоризованим компонентом» (с. 279). Автор чітко простежує подібність типології структурних перифрастичних субмоделей «Володимир Путін» і «Олександр Лукашенко», справедливо зауважуючи, що «повного збігу між ними немає, оскільки безпосередня участь російського та білоруського президентів у тому, що відбувається в Україні з квітня 2014 року, а особливо після 24 лютого 2022 року, кардинально відмінна» (с. 280).

Надзвичайно цінним є сьомий розділ «Перифрази 2022–2023 рр. у семантичному й лексикографічному вимірі» (сс. 285–751), у якому традиційно, як і в попередніх монографіях, М. І. Степаненко подає словник перифраз досліджуваного хронологічного періоду, що віддзеркалює зафіксований і систематизований матеріал. Учений уміло випрацював структуру словникової статті: заголовок, алфавітний перелік вторинних номінувань, ілюстративний матеріал, повна паспортизація. Цінним є й те, що основними джерелами дібраного матеріалу стали дискурси різної жанрової природи, передусім публіцистично-політичні та воєнні. На нашу думку, цей матеріал є винятково важливим для подальших наукових студій, прийдешніх поколінь, історії, адже зберігає в слові актуальні моменти сьогодення.

Завершують монографію досить розлогі й аргументовані висновки (сс. 752–757), у яких автор узагальнює положення кожного із семи розділів. Схвально сприймаємо засадничі положення про те, що «неординарні суспільні події радикально переінакшують плин людського буття в усіх його сферах. Змінюється ритм життя, емоційно-психічний стан людей і суспільства загалом. Об'єктиватором усього цього є мова. Вона не лише фіксує перебуле, а й сама активно еволюціонує. Очевидною річчю стає те, що в час російсько-української війни посутньо видозмінюються аксіологічні маркери, утрадиційнені норми, а з-поміж них і мовні» (с. 753), адже саме мова є найпотужнішим індикатором кардинальних змін в українському соціумі й політикумі, чуттєво фіксуючи сприйняття українцями воєнних викликів.

До монографії додано розлогі бібліографічний список (249 позицій), який відображає різновекторність підходу вченого до досліджуваної проблеми, список використаних джерел, алфавітний показник реєстрових слів. Матеріал праці з успіхом можна використовувати на спецкурсах із політичної лінгвістики, лінгвоконфліктології, лінгвоекспертології, лінгвоперсонології, прагмалінгвістики, лінгвофольклористики, лінгвосеміотики та ін., а також на лекційних і практичних заняттях із дискурсології, лінгвістики тексту, стилістики, теорії мовної комунікації тощо. Із певністю можемо твердити, що дослідження, підготовлене М. І. Степаненком, зацікавить науковців, аспірантів, студентів гуманітарних факультетів, учителів української мови і літератури, а також усіх, хто безпосередньо чи опосередковано досліджує проблеми взаємозв'язку мови і суспільства, мови і політики, мови й етносу.

М. І. Степаненко виконав надпотужну місію, задокументував і ґрунтовно проаналізував, залучаючи історико-політичні, філософські, етнографічні, лінгвістичні й інші коментарі, сучасний український воєнний дискурс, укотре переконливо довівши незламність духу, віру в перемогу, невичерпний оптимізм і невгамовну лють до рашистського агресора, що сповнюють серця кожного українця. Наголосимо, що новаторське, комплексне, системне дослідження закономірностей та особливостей розвитку української мови в 2022–2023 рр. багатогранно віддзеркалило її сьогодення, засвідчило лінгвокреативність українців і відкрило перспективи для поглибленого вивчення інших аспектів функціонування української мови в новітніх умовах.

Надійшла до редакції: 20.10.2024

Прийнято до друку: 01.12.2024

СТАВЛЕННЯ ДО МОВОВЖИВАННЯ ТА МОВНИХ ВАРІАНТІВ: УЗАГАЛЬНЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Рец. на збірник: Karmacs Zoltán – Márku Anita – Máté Réka szerk. A határ mint konvergáló és divergáló tényező a nyelvben. Tanulmányok a 21. Élőnyelvi Konferenciáról

(Кордон як конвергентний та дивергентний фактор у мові.

Ред.: Кормочі Золтан – Марку Анита – Матей Рейка.

Матеріали XXI Наукової конференції «Жива мова»)

(Торокбалінт: Спілка «Терміні», 2022. 290 с. / Törökbalint : Termini Egyesület. 2022. 290 p.)

**К. І. Дудич-Лакатош, доктор філософії з галузі філологічних наук, доцент кафедри філології,
Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II**

(Берегове, Україна)

e-mail: dudics.katalin@kmf.org.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1354-4421>

**Є. Б. Барань, доктор філософії в галузі мовознавства,
доцент кафедри філології, Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II;
доцент Ніредьгазького університету**

(Берегове, Україна; Ніредьгаза, Угорщина)

e-mail: barany.erezsebet@kmf.org.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8395-5475>

Наукова конференція «Жива мова» є одним із найбільш авторитетних міжнародних наукових форумів для мовознавців, що провадять соціолінгвістичні дослідження. Цей захід уже давно став традиційним: починаючи з 1988 року, його проводять кожні два роки, щоразу в іншій локації. Тези доповідей і виступів учасників конференції, озвучені різними мовами, видають у збірниках матеріалів, що стають чудовим узагальненням актуальних питань, результатів та дослідницьких трендів у мовознавстві. Це все стосується й збірника, підготовленого з матеріалів дводенного наукового форуму, який був організований уже двадцять перший раз, хоч сама конференція відбулася в незвичному форматі та й саме видання теж відрізняється від попередніх.

XXI Наукова конференція «Жива мова» відбулася із запізненням в один рік (через пандемію коронавірусу) і пройшла в гібридній формі 4–5 листопада 2021 року. Її організаторами стали Науково-дослідний центр імені Антала Годинки та кафедра філології Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II. У заході взяли участь понад 70 учасників із 13 країн (частина була присутня безпосередньо в будівлі інституту, а решта доєдналася до роботи конференції онлайн), палітра їхніх доповідей була дуже широка.

Укладачі збірника в «*Передмові*» (с. 7–11) зазначають, що надійшло 40 статей, із яких після рецензування до друку та публікації в цифровому форматі було відібрано 35. Не всі дослідження увійшли до одного видання. Щоб розкрити репрезентативність тематики конференції, 19 статей включили до перших двох номерів наукового часопису «*Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica*»¹ за 2022 рік², а 17 публікацій увійшли до збірника матеріалів конференції під назвою «*Кордон як конвергентний та дивергентний фактор у мові*». Гортаючи як науковий журнал, так і збірник матеріалів, відчуваємо, наскільки багатою та різноманітною була ця конференція, що має велике минуле.

У збірнику «*Кордон як конвергентний та дивергентний фактор у мові*» упорядники розмістили публікації в алфавітному порядку за прізвищами авторів, проте, на нашу думку, розглянути їх варто було б за тематичним принципом. Ознайомлюючись із цікавими дослідженнями, читач має змогу дізнатися про суть і значення партисипативної соціолінгвістики, про роль і можливості звичайних громадян у формуванні мовної свідомості. Також автори

¹ Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica. 2022. URL : <https://aab-philologica.kmf.uz.ua/aabp/issue/archive>

² Огляд 19 публікацій, уключених до наукового часопису, надруковано в журналі «Anyanyelv-pedagógia 2023/1». Див.: Dudics Lakatos. 2023. URL : <https://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=1003>.

збірника діляться своїми здобутками в дослідженні діалектів за допомогою новаторських підходів, у вивченні білінгвального середовища, у можливостях досліджень баз даних тощо. Є публікації, присвячені викладанню угорської мови як іноземної, використанню термінів у багатомовному середовищі, відмінностям мовлення одно- і двомовних дітей, мовному ландшафтові тощо.

У статті *«Де межа дослідження? Світова кав'ярня про партисипативну соціолінгвістику»* великого колективу авторів (Бланка Боробаш, Чілла Барта, Чонад Бодов, Ноемі Фозекош, Янош Гелтої, Юдіт Гашпар, Іштван Янк, Вероніка Лайош, Ласло Молнар-Чікош, Ільдико Шмідт, Гергей Сабов, Єва Вуков-Роффої) узагальнено результати такої нестандартної події, у ході якої учасники конференції, «засівши» за 5-ма столами, дискутували про можливості, що криються в партисипативних дослідженнях, та висловили своє бачення цієї методології. Авторам удалося узагальнити актуальні думки, зауваження учасників заходу, результати «спільного мозкового штурму» (с. 12–26). Значенню та перспективам досліджень у сфері партисипативної соціолінгвістики присвячена публікація Чонада Бодова, Ноемі Фозекош та Вероніки Лайош (*«Партисипативна соціолінгвістика»*) (с. 68–81). Автори статті наголошують, що завданням таких досліджень є те, «щоби різні знання в галузі лінгвістики перетворювалися на спільні соціолінгвістичні знання, що базуватимуться на принципах критичності, рефлексивності та відповідальності, як у самому дослідженні, так і за його межами» (с. 77). Жужанна Кочіш, Фружина Кріжої, Гергей Сабов, Чонад Бодов та Фружина-Шара Варга в статті *«Цивільні у формуванні знань про просторові варіанти мови»* презентують проект «Цивільна діалектологія», ґрунтований на критеріях внеску, залучення та взаємності (с. 101–118). Члени робочої групи працюють над створенням бази даних, яка міститиме інформацію про діалекти з інтернету, а також забезпечить доступ до цієї інформації як дослідникам, так і звичайним «цивільним» (не мовознавцям).

До збірника матеріалів конференції ввійшли три публікації, пов'язані з мережею досліджень угорської мови «Терміні» (*«Termini»*).

Аттіла Бенев у статті *«Угорські мовні варіанти в Карпатському басейні. Результати усунення кордонів для мови та подальші завдання»* узагальнює результати роботи мережі досліджень угорської мови «Терміні» за два десятиліття та робить слушний висновок, що ця мережа не тільки змінила підходи до вивчення угорської мови, але й збагатила мовознавство цікавими результатами у вивченні лексикології, соціолінгвістики та контактології (с. 27–51). У публікації *«Корпус угорської мови Прекмур'я (регіон у Словенії) в словнику “Терміні” та мова школи»* Анна Коллат, опрацювавши лексикон словника «Терміні», проаналізувала й систематизувала лексичні запозичення Прекмур'я в царині дошкільної та шкільної освіти (с. 119–132). Авторка наголошує, що словник «Терміні» створює «можливість такої угорсько-угорської комунікації, яка раніше була неможлива» (с. 129), адже нині закордонний угорець може не тільки знайти в словнику літературний відповідник для свого слова чи вислову, а й провести такий пошук у зворотному порядку. Анна Легоцькі-Шамарджіч та Сільвія Сотак (*«Освітні терміни та освітні системи: де спостерігається конвергенція, а де дивергенція?»*) аналізують на основі згаданої бази освітню термінологію в Хорватії та Австрії у контексті їхніх освітніх систем (с. 133–142).

Анна Борбей у статті *«Соціолінгвістична диференціація: спілкування між мовцями, що живуть по різні боки угорсько-румунського кордону»* пропонує комплексний аналіз двомовного (угорсько-румунського) інтерв'ю, записаного ще 1995 року. Авторка простежує стратегію мовлення, яку застосовують респонденти – носії румунської мови, які проживають в Угорщині або в Румунії, а також розкриває перспективи подальших досліджень зібраних нею матеріалів (с. 82–100).

Ільдико Шмідт у статті *«Мовлення двомовної дитини як один варіант живої мови»*, використавши дані корпусу двох мов, зробила порівняльну характеристику мовлення дітей, що спілкуються однією мовою, і дітей, що спілкуються двома мовами (с. 143–152). Зазначимо, що результати цього дослідження можуть бути ефективно використані й у процесі навчання угорської мови. Богларка Вермекі (*«Корпусно-інформовані навчальні матеріали живої мови у викладанні угорської мови як іноземної»*) ознайомила читачів із перевагами та характеристиками корпусно-інформованих навчальних матеріалів живої мови, а також акцентувала на можливостях їх використання під час викладання угорської мови як іноземної (с. 254–268).

Болаж Шинкович у статті «*Сегедська говірка та її варіанти*» характеризує особливості сегедської говірки та її варіантів, а також простежує ставлення до цієї говірки місцевого населення (с. 153–162). Дослідник зауважує, що хоч респонденти під особливостями сегедської говірки зазначають характерне *ö*-кання, але виокремлюють один так званий «сільський» варіант, який пов'язують із представниками старшого покоління й малоосвіченими людьми. Аннамарія-Улла Т. Сабов («*Субнормовані варіанти у мовному репертуарі угорців у Франції*») поділилася результатами цікавого дослідження, проведеного у Франції серед угорців, які спілкуються й угорською, і французькою мовами (с. 163–178). Мовознавиця спробувала дати відповідь на запитання: на яких рівнях мови найчастіше трапляються явища нелітературної мови, а також чи є, попри використання обох мов, справді двомовними учасники її дослідження? Стосовно останнього дослідника зробила висновок, що в аналізованому середовищі не йдеться про ситуативну двомовність, оскільки респонденти в більш офіційних ситуаціях через нестачу мовних засобів переходять на французьку мову, тож у їхньому випадку можемо говорити про ситуативну та тематичну двомовність. Тюдє Тушка («*Відносини між словацькою літературною мовою та словацькими говорами регіону Чобо (Угорщина) на матеріалі публікацій календаря “Čabiansky”*») зробила спробу простежити на основі одного з найважливіших культурних кодів словаків, що проживають в угорському регіоні Чобо, – календаря «Čabiansky», як реалізуються відносини між словацькою літературною мовою та її говірками (с. 198–221). Головним питанням дослідження Фружини-Шари Варги «*Уявні межі та реальні лінії розлому в діалектному континуумі*» є те, «чи можемо ми говорити про реальні лінії розлому в межах угорської мовної території, а також якою методикою ми володіємо для того, щоб визначити ці лінії розлому?» (с. 232). Авторка стверджує, що реальні лінії розлому трапляються вкрай рідко, а відмінність між мовними територіями переважно має континуальний характер (с. 232–253).

У статті Єви-Каталін Варги, Емеше Мартон, Болажа Індіго, Софії Шаркозі-Лінднер, Габора Палько «*Корпусний аналіз термінології періоду пандемії коронавірусу на основі новинних сайтів Трансільванії та Угорщини*» з'ясовано, що в термінології пандемії як в Угорщині, так і в регіональній професійній лексиці Трансільванії найбільше простежено глобальний вплив англійської мови (с. 222–231). Еніке Біров («*Мовний ландшафт малих підприємців в онлайн: двомовність та багатомовність на ринку*») проаналізувала, як представлені малі підприємці в електронних медіа невеликого румунського містечка, де більшість населення становлять угорці (с. 52–67). Авторка висновок, що в онлайн-просторі норми законодавства є менш визначальними: під час вибору мови домінують індивідуальні інтереси та запити ринку.

Ференц Вереш у своєму дослідженні проводить опитування стосовно ролі релігійного життя у використанні угорської мови, акцентуючи на прикладі території Оберварта (регіон у Німеччині) (с. 269–286). Науковець зазначає, що «в цьому середовищі для багатьох саме ця сфера вживання мови (релігійна) стає останнім бастіоном, особливо тоді, коли в більш вузькому середовищі, у родині, вони не мають можливості комунікувати рідною мовою» (с. 269).

Історик Ібоя Самборовські-Нодь («*Розділювальний кордон і гнучка мова, що зазнає трансформацій. Угорські реформати в слов'янському мовному середовищі після 1944 року*») на підставі архівних джерел розкриває, із якими труднощами зіткнулася громада закарпатських реформатів після 1944 року, коли їй довелося відмовитися від діловодства рідною мовою та взаємодіяти з новою владою, що використовувала слов'янську мову (с. 179–197).

17 статей збірника матеріалів XXI Наукової конференції «Жива мова» дають уявлення про різноманітність соціолінгвістичних досліджень угорської мовної території та розуміння їхньої специфіки. Подані публікації відображають постійні зміни, відкритість та толерантність, які притаманні цій науковій галузі. Важливо зазначити й те, що всі представлені дослідження спрямовані на конвертацію їхніх результатів у корисний для суспільства формат.

В електронному форматі збірник доступний також на сайті Науково-дослідного центру імені Антала Годинки:

https://hodinkaintezet.uz.ua/wp-content/uploads/2023/03/21_EK_kotet_2023_03_15-1.pdf.

Надійшла до редакції: 02.08.2024

Прийнято до друку: 13.10.2024

Наукове видання

МОВОЗНАВЧИЙ ВІСНИК

Збірник наукових праць

ВИПУСК 37

Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2006 році

Підп. до друку 24.12.24. Формат 60х84 /8.
Папір офсетний. Друк цифровий.
Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 14,21. Тираж 300 прим.

Це видання надруковано на папері
із деревини, відповідної нормам
екологічного лісовикористання

Видавець ФОП Гордієнко Є.І.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої
справи до Державного реєстру видавців,
виготовників і розповсюджувачів видавничої
продукції Серія ДК № 4518 від 04.04.2013 р.
вул. Святотроїцька, 73, м. Черкаси,
Україна, 18000, тел. +38 (067) 444-28-94
e-mail: book.druk@gmail.com

  @drukcherkasy